

OHK - Geografija

III

B 21

GEOGR. OBZORNIK

/1972 2

91

49197200396,4

UNIVERZA V LJUBLJANI - FF

COBISS 2

RAJSKI

OBZORNIK

PETDESETLETNICA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

Leto XIX
Številka 4

(1922 - 1972)

Ljubljana
1972

TU JE STALA HIŠA, KJER SE JE
24. JANUARJA 1821
RODIL GEOGRAF, KARTOGRAF
BLAŽ KOCEN
OBČINA ŠENTJUR PRI CELJU
GEOGRAFSKO DRUŠTVO
SLOVENIJE
28. 10. 1972

VSEBINA

Članki

		Stran
✓ A. Lah	Proučevanje, urejanje in varstvo okolja	1
V. Kokole	Podobe iz Bretanje (2. del)	20
✓ M. Ravbar	Slovenci po svetu	32
✓ P. Mihevc	Ob pojmu "Človekovo okolje"	38
✓ I. Gams	O vrednosti vlažnega ekvatorialnega pasu za kmetijstvo	41
✓ M. Vesenjāk	Skupinski in polprogramirani pouk	43
✓ M. Žagar	Didaktični kabinet za turizem	46
✓ M. Žagar	Ponikva in Blaž Kocen	48
M. Natek	Spominsko znamenje kartografu Blažu Kocenu	53

Književnost

M. Brazda	Metode rada s audiovizualnim sredstvi u nastavi zemljopisa, Zagreb 1972 (M. Zgonik)	54
-----------	---	----

Drobne novice

M. Natek	Naši delavci na tujem	55
----------	-----------------------------	----

Društvene vesti

Obvestilo o IX. zborovanju slovenskih geografov	59
---	----

Slika na naslovni strani: Spominsko obeležje na mestu Kocenove rojstne hiše (Foto: M. Natek).

III B21 b/72-4
1973-523

GEOGRAFSKI OBZORNIK, časopis za geografsko vzgojo in izobrazbo. Izhaja štirikrat letno. Izdaja Geografsko društvo Slovenije, Odsek za geografski pouk. Uredniški odbor: dr. Ivan Gams, dr. Svetozar Plešič, dr. Vladimir Kokole, dr. Avguštin Lah, Dušan Kampare, Mara Radinja, Urednik Mara Radinja.

Ljubljana, Grintovška 1. Upravnik Cita Marjetič.

Za člane GDS je letna naročnina 16 dinarjev, za nečlane in ustanove 20 dinarjev. Naročajte in plačujte na naslov: "Geografski obzornik", Ljubljana, Aškerčeva cesta 12, Štev. tek. rač. 50101-678-48839

Za vsebino člankov so odgovorni avtorji sami
GO izhaja s finančno pomočjo kulturne skupnosti Slovenije
Tiskal: Zavod SRS za statistiko v Ljubljani

/ Avguštin Lah

PROUČEVANJE, UREJANJE IN VARSTVO OKOLJA

1. BISTVO VPRAŠANJA IN AKTUALNE NALOGE

Zadnje čase veliko pišemo in govorimo o varstvu okolja. Temu problemu moramo dati pravilno dimenzijo: gre za proučevanje (z vsemi fazami tega procesa - od opazovanja do znanstvene obdelave), za urejanje (za dejavnost družbe v določenih naravnih in družbenih pogojih) in za varstvo okolja (kot družbene akcije, ki usmerja k smotrni dejavnosti in predvsem k perspektivnem reševanju).

Zakaj prav sedaj toliko govorimo o tem problemu? Predvsem zaradi tega, ker je prišlo v onesnaževanju okolja do nekaterih kritičnih situacij: postopno kopičenje je preraslo v kvalitetni problem. To je zresnilo tudi znanost, da je začela intenzivneje proučevati to problematiko in jo razjasnjevati. V takšnem vzdušju tudi lažje dobi sredstva za te vrste dejavnosti. Industrializacija je nadalje prišla do stopnje, ko nastajajo v tem razvojnem procesu bistveno nove poti: vse večji pomen umetnih snovi, avtomatizacija, koncentracija proizvodnih in drugih dejavnosti v določenih regijah. Izredno se razvija promet. Množi se tudi prebivalstvo, a kar je bistveno: dviga se standard in s tem potrošnja.

Problemi okolja niso samo problemi razvitega sveta. Medtem ko je razviti svet že v procesu industrijsko-tehnološke revolucije, je večina sveta šele v fazi primarne industrializacije. Uvajali bodo čim sodobnejšo tehnologijo. Industrializacija je družbena preobrazba in ta v prvi fazi prinese številne probleme največjemu delu prebivalstva. In v deželah v razvoju je neurejeno okolje velik problem: marsikje bodo ustvarjali šele osnovno strukturo prostorske ureditve.

Čeprav govorimo o posledicah industrializacije, moramo predvsem upoštevati razvoj in probleme prebivalstva. Iz dveh razlogov: pred očmi nam mora biti v prvi vrsti človek - za nas gre, in glavne probleme onesnaževanja povzroča prebivalstvo z uresničevanjem svojih potreb. V tem je torej bistvo vprašanja.

Problemi okolja niso samo zadeva globalne strategije in generalnih koncepcij. V tehnologiji je nešteto variant: vselej jo izbirajo tisti dejavniki, ki jo bodo uporabljali, kakor tudi vsakdo od nas izbere tisto ureditev svojega ambiena, ki njemu ustreza. Ugotovili smo že, da so problemi okolja postali akutni, ko so dosegli določeno koncentracijo. Torej so nam potrebna spoznanja, določene mere in mi naj bi se po njih ravnali. Vprašanja okolja so torej vprašanja dneva, vprašanja našega dela, našega pojma - vanja - v sedanjih razmerah, ko živimo v skupnostih ali delamo v organizacijah zdru-

ženega dela in se moramo temu primerno organizirati.

Na področju proučevanja, urejanja in varstva okolja prihaja do polne veljave nujnost povezovanja znanosti, izobraževanja in vseh družbenih dejavnosti. Zato teh vprašanj ne moremo gledati samo ozko strokovno, saj so izrazito interdisciplinarna, kompleksna, prostorsko razširjena, nikakor ne samo teoretična, temveč življenska, vsakdanja.

Še eno misel: če nam je kaj, da geografijo uveljavimo tudi vnaprej kot vzgojno izobrazbeni predmet potem izobražujmo za življenje v okolju. Če ne bomo ravnali tako, bodo geografijo kmalu zamenjali drugi predmeti v izobraževalnem procesu: to nam kažejo izkušnje iz drugih dežel. Smo v času, ko je revolucija v izobraževanju eno od ključnih področij znanstveno-tehnološke revolucije, ki preobraža sodobni svet. To pa ni nekakšno samodejno gibanje: revolucijo ustvarjajo njeni nosilci. V tej revoluciji je bistveno znanje in nove metode.

Vprašanja okolja smo zadnje čase obravnavali na različnih nivojih: 21. aprila 1972 je bil ob 50 letnici GDS v Ljubljani posvet o geografskih aspektih varstva okolja. Konec septembra 1972 smo o tem razpravljali na zveznem kongresu geografov v Sarajevu, v začetku oktobra pa na Simpoziju o onesnaženosti okolja v Sloveniji, ki je bil na Bledu. V juniju je bila po dveh letih pripravah Združenih narodov in vlad skoraj vseh dežel sveta stockholmska konferenca o človekovem okolju, ki je sprejela deklaracijo in načela. Neposredno po stockholmski konferenci je bila na Dunaju tudi medparlamentarna konferenca o človekovem okolju. O teh vprašanjih razpravljajo parlamenti in vlade. Po svetu ustanavljajo ministrstva ali sekretariate za varstvo okolja. To vprašanje je na dnevnem redu generalne skupščine Združenih narodov. Ustanavljamo društva in združenja za varstvo okolja. Mimo tega vprašanja torej ne bodo mogle niti občine niti šole.

V prilogi tega prispevka objavljamo tudi deklaracijo o varstvu človekovega okolja, kakor jo je sprejela stockholmska konferenca,

2. POJMOVANJE IN PSIHOLOGIJA OKOLJA (A. Lah, povezane in dopolnjene misli na Simpoziju o onesnaženosti okolja v Sloveniji, Bled, 4.X. 1972)

V tem poglavju se ne nameravam posvetiti filozofskim vprašanjem pogleda na okolje in človeka. Nekateri sodijo, da je vse odvisno od dane narave, drugi, da je vse odvisno od človekove volje. Niti determinizem niti posibilizem ne moreta celovito in znanstveno zadovoljivo pojasniti odnosov med naravo in družbo. V tem pogledu se edino dialektični materializem opira na spoznanje naravoslovnih in družbenih ved, odkriva zveze med zakonitostmi o spreminjanju in razvoju narave in družbe ter postavlja predvsem dve osnovni spoznanji:

- 1.) Z razvojem proizvodnih sil se družba usposablja za vse intenzivnejše preobraženje okolja, kar obenem postaja tudi nuja v razvoju družbe.
- 2.) Vsaka skupnost ima svoje specifične populacijske zakonitosti razvoja.

Vzemimo to kot znanstveno osnovo za naša razmišljanja o pojmovanju in psihologiji okolja.

Samo družba, ki so ji pravice in življenje ljudi primarna skrb, lahko učinkovito rešuje probleme v okolju in stori kar največ ne samo za blaginjo prebivalstva, temveč tudi za razvoj družbene skupnosti in za bodoče generacije. Zato vsakdo od nas sprejema s pravicami tudi odgovornost za svoje odločitve, dejanja in njih posledice.

Spoznanja, ravnanja in odgovornosti pa so različne. Mislim, da velja pretehtati tudi to stran naših odnosov in aktivnosti v okolju. Ni dovolj, da poznamo pojave in zakonitosti razvoja v naravi in v družbi: ravnati se moramo tudi po določenih družbenih kriterijih, po načelih, ki uravnavajo našo organiziranost v skupnosti, vzajemnost pri delu, solidarnost in podobno.

Predvsem lahko ugotovimo, da urejeno in zdravo okolje ne dopušča, da bi vsak ravnal samo po svojih interesih, temveč je treba vselej upoštevati tudi skupne, družbene in občečloveške interese. To pa zadeva zavest, čustva, znanje in vzgojo, politično prepričanje, svobodo in neodzivnost na pritiske, pojmovanja zaradi dela in koristi. Torej ne gre samo za to, kaj zmoremo, temveč predvsem za to, kaj hočemo in kako pojmujeemo okolje. Gre za objektivne in subjektivne pogoje, za zasebne, za skupinske ali družbene interese, ne samo za sedanjost, temveč tudi za bodočnost, za pravilnost naših ravnanj in njihove takojšnje učinke, za bližnje in daljnosežne posledice.

Želim obravnavati dve karakteristiki našega odnosa do okolja:

- a) naše pojmovanje in psihologijo okolja,
- b) družbeno organiziranost in načela, na katerih je zasnovana.

Velika večina ljudi v svetu in pri nas si želi mir, sožitje, sodelovanje in vsestranski napredek. Obstajajo tudi splošni težnji po miru nasprotujoče sile; ne bom jih našteval, vsak dan nas vznemirjajo, a nas ne smejo spraviti iz ravnotežja, Kvečjemu nam nalagajo dolžnost, da še bolj skrbno urejamo okolje.

Generalna skupščina Združenih narodov je ugotovila, ko je sprejemala strategijo desetletnega razvoja, "da mora biti osnovni namen razvoja izboljšanje položaja vsakega posameznika in obči napredek. Če obstajajo nedopustni privilegiji in ekstremi v zdravstvenih in socialnih pravicah, je to v osnovi zgrešeno", ugotavlja generalna skupščina. "Takšne razmere kličejo po globalni razvojni strategiji - na osnovah skupne in izjemne akcije dežel v razvoju in razvitih dežel - na vseh področjih gospodarskega in socialnega življenja, v kmetijstvu in industriji, v trgovini in finančah, v zaposlovanju in izobraževanju, v zdravstvu in stanovanjski graditvi, v znanosti in tehnologiji".

Osnovna vprašanja okolja so torej povezana z globalno strategijo in akcijo, z mednarodno in vsako - recimo tako - nacionalno aktivnostjo in orientacijo, s politiko širših in ožjih družbenih skupnosti, z orientacijo organizacij združenega dela, z dejavnostjo skupin in se povezujejo s položajem in življenjem vsakega posameznika.

S tem želim poudariti, da živimo v zelo razgibanem času in v zelo povezanem svetu. Ne moremo torej izhajati samo iz ozkih - lokalističnih in podjetniških interesov ali celo iz drobnolastniške psihologije. Urejanje okolja podružblja mnoge funkcije in zožuje individualistično stihijo, terja interdisciplinarni pristop v raziskovalnem pogledu in pri marnost družbenih interesov v politiki in v praksi samoupravnih dejavnikov.

O tem velja premisliti, ker nekateri sodijo, da bodo prizadete samoupravne pravice, če bodo družbeni organi širših skupnosti postavili limite stihiji ter zahtevali urejenost in popolno zaščito interesov najširših družbenih plasti. Kadar se zavestno združujemo in sporazumevamo za ukrepe, ki posegajo v okolje in ki z njimi uresničujemo interese sedanjih in bodočih generacij, je to nedvomno višja kvaliteta v samoupravljanju.

O problemih okolja razpravljamo zadnje čase predvsem s prizadetostjo in s spoznanjem, da je v nekaterih pogledih neurejeno in da škodljive posledice ogrožajo ljudi in koristne

pridobitve. V prvi vrsti kažemo na pojave onesnaženosti in degradacije naravnega okolja, pa tudi na povzročitelje. Toda povzročitelji nevarne koncentracije onesnaženja so spremembe in dejavnosti v družbi: naraščanje prebivalstva in s tem naraščajoče potrebe po prostoru, raznih objektih, hrani in naravnem bogastvu, industrializacija in razvoj nove tehnologije, naraščajoča urbanizacija in deagrarizacija podeželja. Torej moramo sistematično začeti pri teh dejavnikih.

Vsaka družba in tudi naša, je sestavljena. V strukturi prebivalstva je pomembno proučevati predvsem starostno sestavo, socialno sestavo, kulturno ali izobrazbeno sestavo, gibanje prebivalstva in gostoto naselitve. Proučevanja te podobe naše skupnosti in njenih organskih sestavnih delov, česar v ureditvi po načelih samoupravljanja ne smemo zanemariti, nam odkriva strukturo družbenih dejavnikov, ki posegajo v človekovo okolje. Od te je samo korak do spoznanj o pojmovanjih posameznih organiziranih skupin in družbenih plasti o okolju. Pojmovanje ljudi in njihovi interesi pa vplivajo na ravnanje in odločitve o vprašanjih, ki nas zanimajo.

Splošno znani primer nastajanja in urejanja mesta Velenje z okolico nam omogoča, da shematična spoznanja pretehtamo na primeru. Velenje je nastalo zaradi uspešnega razvoja ekonomske dejavnosti tamkajšnjih ljudi. V tem primeru srečujemo intenzivno delovanje dveh strani nasprotujočih si dejavnikov: na eni strani intenzivno gospodarsko dejavnost z močnimi žarišči onesnaževanja in degradacije naravnega okolja, na drugi pa organizirana, intenzivna in z investicijami realizirana prizadevanja občanov in občine, da bi ljudje živeli v zdravem in lepo urejenem okolju. Razvoj Velenja je temeljil:

- a) na uvajanju moderne tehnologije in organizacije dela, torej na upoštevanju in izkoriščanju dosežkov v znanosti in tehniki; seveda ta orientacija, ni ostala omejena samo na razvoj proizvodnje in z njo zvezanih dejavnosti;
- b) vseskozi je vodilno in gonilno jedro v Velenju imelo pred očmi skrb za človeka, načela socialističnega humanizma, to se pravi: dober proizvajalec je lahko samo ta, ki si je pridobil potrebno znanje, ki ima odnos do družbene imovine, ki je pri delu natančen in se ravna po naštetih izkušnjah; tak proizvajalec pa se lahko oblikuje in osamosvaja samo v urejenem okolju - in to je tisti temeljni zakon za razvoj urejenega Velenja, ko so gradili moderne domove, ko so s prostovoljnim delom urejevali zelenice, nasade, poti, igrišča ipd., ko so v nove domove dovoljevali vgrajevati samo novo, funkcionalno opremo, ko so nove navade in kulturno življenje razvijali v delavskem in kulturnem domu, v šolah, v društvih itn.;
- c) ta načela so usmerjala urbanistično in občinsko politiko;
- d) moderno Velenje je energetsko-industrijski center, urejeno in z okolico povezano mestno okolje, kulturni in športni center, ki je kljub svoji primarni dejavnosti tudi turistično vabljivo mesto;
- e) na teh dejavnikih je, da se koreniteje lotijo tudi reševanja problemov onesnaževanja okolja, ker sicer njihovi dosežki ne bodo vredni tega, kar so za razvoj Velenja že vložili.

S tem primerom sem želel poudariti, da je urejanje človekovega okolja zelo širok kompleks vprašanj in dejavnosti. V tej kontraverziji, ko na eni strani moramo težiti k razvoju gospodarskih dejavnosti kot virom dohodka in dobrin, ko se razvija prebivalstvo in zlasti še hitreje naraščajo ali se oblikujejo urbanizirane in industrijske regije, na drugi strani pa prebivalstvo želi in mora ohraniti primerne naravne pogoje za zdravo življenje, pa se pojavljajo in uveljavljajo različna pojmovanja in psihologije - od brezobzirnih in nepremišljenih izkoriščevalskega značaja na eni ekstremni strani do ljubitelj narave, med katerimi je tudi nekaj takih, ki bi celo prepovedali vse in dali ustaviti razvoj, če bi se to dalo.

Kako ob teh različnih pojmovanjih urejati okolje, kako najbolj realistično okrepiti pot k razrešitvi problema? Nekateri sodijo, da so predvsem potrebni predpisi, dobro nad-

zorstvo in dosledne sankcije. Ne zanikam učinkovitosti teh sredstev, ki so znane in v rabi, pa bodo tudi v bodoče instrumenti uresničevanja samoupravne politike in spora - zumevanja. Toda samo s tem vsesplošne kulture ne bomo dosegli, a odnosi med nara- vo in družbo v okolju so predvsem izraz naše kulture. Potrebno je dvoje:

- 1.) podružbljenje vseh dejavnosti, ki intenzivno vplivajo na preobražanje in izkori- ščanje okolja (v tem pogledu smo že uveljavili ali pa pripravljamo vrsto ukre- pov, na primer družbeno gospodarjenje z gozdovi ne glede na lastništvo, smo- trno zemljiško politiko, urbano načrtovanje, urejanje prometnega in vodnega o- mrežja itn.);
- 2.) da naš razvoj temelji vzporedno z gospodarskim tudi na sistematičnem kultur- nem razvoju, pri čemer poudarjam potrebo, da intenzivno vzgajamo mlade in odrasle za življenje v urejenem okolju in v urejeni družbi, in odgovornost (ne samo pasivno) vseh družbenih dejavnikov za takšno usmeritev.

Naših dejanj v okolju predvsem ne smemo uravnavati po zasebnih interesih, temveč po družbeni politiki, ki se opira na raziskovalno delo in na spoznanja znanosti. To po- meni raziskovati in odkrivati, širiti spoznanja med vse dejavnike v družbi (širiti z izo- braževanjem in z vzgojo, s politično aktivnostjo in s prilagajanjem vseh družbenih de- javnosti in načrtov). V sedanji fazi je treba vnaprej preprečiti nastajanje no- vih žarišč onesnaževanja naravnega okolja, utesniti tudi vse tisto v družbi, kar nas o- vira v zdravem razvoju, potem pa postopoma odstranjevati tudi obstoječa žarišča, ki nam kvarijo okolje. V urejenem naravnem in družbenem okolju želimo jutri bolje žive- ti mi sami in zavedati se moramo, da nas bo več. Prebivalstvo raste in v urejeni kra- jini se gostota še intenzivneje povečuje. Predvsem pa raste standard in potrebe prebi- valstva!

Ne morem mimo tega, da ne bi opozoril še na en primer: lep dokaz, kaj pomeni jas- na družbena orientacija, zavzetost družbenih dejavnikov, uspešna vzgoja in množičnost, so uspehi športnikov Nemške demokratične republike na olimpiadi 1972 v Münchenu. Pr- va osnova teh uspehov je sistematično delo v šolah vseh stopenj, druga pa nič manj u- spešna zunanješolska dejavnost. Na stockholmski konferenci o človekovem okolju junija 1972 so se delegati tudi kritično ozrli na politiko UNESCA in tedanje šolstvo, ki je preveč le čuvar znanja, premalo pa stori za uporabnost znanja v življenju, ali kot je rekla etiopska delegatka, za delo na polju. Pojmovanje ljudi o okolju namreč odražajo njihova spoznanja, interesi in čustva.

Pomagajmo si s hipotetičnim modelom, ki sicer upošteva nekatera spoznanja na osnovi anket o javnem mnenju in sociološke raziskave, a vendarle samo predstavlja štiri gra- dacije pojmovanj okolja:

- a) primarni cilj vakogar je uresničevanje normalnih možnosti za delo in življen- je - brez globljega razmišljanja o kritičnih situacijah in brez razlike, za kak- šno delo gre;
- b) nekoliko več od tega je, če takšno željo dopolnjuje skrb, kako to doseči, - povezava s strahom, da ne bi izgubili miru in da nam ne bi prinesle težav na- ravne ali družbene katastrofe: to je pravzaprav prva stopnja spoznanja o pome- nu "širšega okolja",
- c) poglobitev te prve stopnje je spoznanje, da se vse spreminja, da je položaj odvisen od nešteti dejavnikov, vendar je v ospredju tega razmišljanje o last- nih interesih in težnja, da bi se položaj popravil;
- d) na vse to se dograjuje globlje spoznavanje zakonitosti, vloge družbenih dejav- nikov in njihove moči, skrb, da dosežkov znanosti ne bi zlorabili itn.

Če tako ali drugače dopolnjujemo in obračamo ta model, bomo vselej prišli do približ- no takšnih sklepov:

- 1) vsako razširjeno spoznanje temelji na širši razgledanosti in kulturi;

- 2) z znanjem in z vzgojo se pogloblja humanistični odnos, solidarnostni čut in internacionalistična metoda dela;
- 3) ta pojmovanja so pogojena tako z materialnim položajem kakor s prosvetljenostjo, z družbeno politiko in z družbeno vzgojo, s političnimi razvojnimi tokovi in z jasno koncepcijo družbe oz. njenih sestavnih delov do ožjega in širšega okolja.

Odgovori na številna vprašanja o urejanju okolja so različni, (Stanko Vizjak, Onesnaženost zraka v Ljubljani, Geografski obzornik XIX/2-1972, str. 16-18) saj so tudi interesi različni, potrebe so različne in neenakomerno zadovoljene, obstojajo znatne socialne razlike, delo je različno in tudi vrednotenja dela, znanja in izkušenj. Nismo še tudi premagali vseh zastarelih oblik pojmovanja in odnosov, vendar je napredek ogromen.

Živimo v času, ki ga imenujemo obdobje znanstveno-tehnološke revolucije. Značilnosti te dobe so: prvorazredna vloga znanosti (v smislu proizvodnega in usmerjevalnega dejavnika, ne da bi sedaj posegal v to, kako naj družba organizira in spodbuja to dejavnost), bistveno nove razvojne poti so v energetiki, elektroniki, biokemiji, transportu, v proizvodnji in transportu uvajajo avtomatizacijo in ta zahteva drugačno strukturo zaposlenih in premike v terciarne dejavnosti. Revolucija je potrebna in se že začneja tudi v izobraževanju.

Vse to kaže, da se je vprašanja okolja treba lotevati sistematično in temeljito, da mora postati važen člen v dejavnosti vsake vlade, slehernega samoupravnega in družbenega organa, naše izobraževalne politike in družbenih akcij. Pred nekaj leti smo v republiškem centru odločanja o prosvetni politiki, da tako rečem, razpravljali o profilih delavcev in s tem o načrtih izobraževanja. Tedaj sem se še precej osamljen boril za uvajanje izobraževanja o okolju v industrijske šole. Nekateri predstavniki gospodarstva so se temu ostro upirali, češ da potrebujejo samo delavca - proizvajalca. Neki zastopnik predelovalne industrije mi je rekel dobesedno, da pri tem gledajo "skozi dinar". Skozi dinar se ne more gledati človeka in družbo; taka skrajno ekonomistična pojmovanja so zgrešena, pa jih ni malo. "Skozi dinar" se da videti finančno bilanco neke gospodarske dejavnosti, z istimi merili pa ni mogoče obravnavati zdravje in življenje ljudi, ki to dejavnost ostvarjajo. Toda v vsakem proizvod je vloženo in vkalkulirano delo, sicer konkretno delo, moramo pa se vprašati, v kakšnih razmerah to delo nastaja. Od vseh prebivalcev le okoli 40%, v Sloveniji nekoliko več, ustvarja dohodek; kako to delo pretvorimo v dobrine in nazaj v življenje ljudi, to je pa tudi pomembna družbena bilanca, in še kako pomembna!

Ozka podjetniška (in v bistvu izkoriščevalska) gledanja niso nič manj nevarna za urejevanje okolja kakor drobnolastniška stihija in egoizem. Predvsem pa niso optimalna pot za uresničevanje družbenih ciljev. Izkušnje v tehnološko najbolj razviti deželi, iz katere gre 60% svetovnega transfera tehnoloških in znanstvenih dosežkov, to je v ZDA, - mislim pa, da niso nič drugačne v Sovjetski zvezi ali v kakšni drugi deželi - konkretno ugotavljajo, da stroški za čistilne in varnostne naprave povečujejo investicijske stroške za 2,5 do 11% in maksimalno celotni inženiring do 20%. Ta povišanja bi morali ocenjevati tako kakor investicije v kadre, ki morajo biti sestavni del vsake investicije.

Vse torej kaže, da vprašanja okolja niso tako preprosta zadeva. Na eni strani se lahko opiramo in se moramo opirati na spoznanja znanosti, na drugi pa moramo realistično ocenjevati pogoje, možnosti, resnične interese in objektivno najuspešnejše variante. Torej povezovati znanost in politiko. Mislim, da bi to moralo biti upoštevano v družbeni politiki vsake krajevnne skupnosti in organizacije združenega dela, vsake občine, vsake interesne skupnosti in naše republike, pa mislim tudi federacije. Čimbolj utemeljujemo našo ureditev na načelih socializma in samoupravljanja, tembolj postaja nujno, da v temeljnih načelih urejevanja okolja povezujemo in si postavimo tiste osnove, ki nam bodo olajšale urejevanje okolja. Zato sem prepričan, da mora obstajati zakonodaja o načelih urejevanja okolja in o dolžnostih dejavnikov v tem procesu. Obstajati mora tudi na vseh ravneh koncepcija perspektivnega razvoja, urbanistične politike, politike do kmetijstva, vzgoje kadrov, športa, rekreacije itn. - in še predvsem povezovanja preko

vsakršnih meja.

Pri tem je vloga znanosti oziroma raziskovalnega dela nedvomno velika in zelo odgovorna: tako kot so vsi družbeni dejavniki v okolju odgovorni in celoten kompleks pojavov in odnosov, tako tudi vse znanosti proučujejo okolje in rešujejo probleme, ki so z njimi v zvezi. Seveda pa pripada znanostim, ki proučujejo človekovo naravno okolje, socialno problematiko, odnose med naravo in družbo in vse dejavnike, še posebne naloge in te bi morali sistematično postaviti, pa tudi omogočiti njihovo uresničitev.

V tem pogledu pozdravljamo pobude in akcijo Raziskovalne skupnosti Slovenije za postavitev družbeno verificiranega programa za raziskovanje človekovega okolja, in to v naših konkretnih razmerah in multidisciplinarno. Čeprav moramo čestitati in se zahvaliti Prirodoslovnemu društvu in Zavodu za spomeniško varstvo v Sloveniji, da sta izdala Zeleno knjigo o ogroženosti okolja v Sloveniji, pa moram reči, da : sistematična proučitev vseh sestavkov te zbirke vse bolj vodi v spoznanje da o problemih okolja še mnogo premalo vemo in premalo povezano tudi rešujemo aktualna vprašanja. Zato vidimo v programu Raziskovalne skupnosti Slovenije o proučevanju okolja zares važno družbeno nalogo. Okolje pa moramo proučevati z vseh vidikov, tudi z družbenih, z vidikov uvažanja neoporečne nove tehnologije itn.

Druga bistvena naloga je pred Republiško izobraževalno skupnostjo in Zavodom za šolstvo ter pred vsemi samoupravnimi dejavniki v šolstvu: postavitve in uresničenje kompleksnega programa vzgoje in izobraževanja za življenje v okolju. To je del naše samoobrambe. Ta kompleks vzgoje bi morali čimbolj povezati z vsemi zunanješolskimi oblikami, množičnimi in sistematičnimi - od tabornikov in gornikov do mladinskih raziskovalnih taborov - ter zagotoviti, da bodo pritegnile mladino in vse sposobne kadre, ki lahko takšno gibanje osmislijo. Mi smo predvsem zanemarili vzgojo in družbeno stimulacijo motorjev in vodnikov, in to od univerze navzdol, brez katerih pa gibanja, če jim še tako priznavamo vrednost, ne bodo dovolj množična in uspešna. Brez tega tudi ne bomo pridobili dovolj kadrov za raziskovalno in znanstveno delo.

Pred družbenimi organi je naloga, da razčistijo nekatera pojmovanja in tendence, da se načrtno lotijo podružbljanja vseh širših posegov v okolje, da se oprejo na raziskovalno delo, znanost in izobraževalne ustanove, sprejemajo pa ustrezne družbene regulativno - varstvene ukrepe. Važna je doslednost! Nobene šole več ne bi smeli zgraditi brez telovadnice, naravoslovnega in drugih kabinetov, ki obravnavajo problematiko okolja. Tudi nobene tovarne ali proizvodnega sistema ne bi smeli postaviti na novo ali rekonstruirati brez čistilcev za odpadne snovi in naprav za varstvo zdravja ljudi. Nadzorovati moramo vse, kar lahko ogroža ljudi in okolje, to pa naj ima svoj praktični smisel in učinkovite posledice. Nobene investicije ne bi smeli dovoliti več, če niso rešena ta vprašanja in zadovoljene družbene zahteve, pa tudi nobenega urbanističnega načrta brez tako široke javne in strokovne razprave. To sicer diši po neki radikalnosti, a mislim, da je v tem kvečjemu realnost in racionalnost razpolaganja z družbenimi sredstvi in močmi. Nobenega novega žarišča ne smemo postaviti, postopoma pa bomo z modernizacijo rekonstruirali tudi dosedanje strukturo.

Nerazvitost se odpravlja z ekonomskim razvojem, s socialnim in kulturnim preobražanjem. Družba mora razvijati solidarnost in z njo spodbujati težnjo k napredku, vsi dejavniki, ki se opirajo na to solidarnost, pa so dolžni izrabiti vse svoje vire in ustvarjalne sile. Vselej je treba proučevati in reševati obe strani pojava: njegovo naravno - tehnološko in njegovo družbeno - organizacijsko stran.

Človekovi oziroma človeški problemi izražajo kompleksnost in konfliktnost eksistenčnih ciljev in teženj za spreminjanje okolja. Naravno okolje, ki ga človek preobraža, je bolj socialni kakor naravni fenomen. To moramo imeti pred očmi. Zato nam lastniško mnenje (ki ga ne spodbujajo le standard, temveč tudi nezadovoljenost interesov pri družbenem urejevanju teh vprašanj, na primer individualna gradnja stanovanj v primerjavi z blokovno) ustvarja anarhične situacije. Enako ozko podjetniško gledanje zanemarja širši

interes in krog ljudi, zaradi katerih je ta organizacija nastala.

Vprašanje je torej, kaj hočemo, kaj moremo in kaj znamo.

Važno je, kako to pojmuje. Pojmovanje, pravimo, so rezultat vzgoje in okolja. V obeh pogledih je to stvar družbenih dejavnikov in družbene politike, namreč v tem pogledu, da lahko veliko prispeva k spoznanju problemov, k uveljavljanju družbenih interesov, k uveljavljanju najbolj zavestnih gledanj in odločitev.

Psihologija okolja je družbeni pojav in raziskovanje na tem področju se že oblikuje v značilno disciplino.

3. PROBLEMI ONESNAŽEVANJA OKOLJA

Naravno okolje je v dolgotrajnem razvojnem procesu izoblikovan zelo kompleksen makrosistem (makro-ekosistem). Sestavlja ga predvsem nešteto ekosistemov ali biogeocenoz, ki so vsak zase selekcioniran sistem povezanih in vzajemno delujočih organizmov. Važno je, kako se ti sistemi reproducirajo in kakšna je bioprodukcija, naravna ali povzročena z družbeno dejavnostjo, kajti to je osnova za življenje človeštva.

Človeštvo je del biosfere. V njej so vseskozi bile in so tudi sedaj različne naravne limite za življenje ljudi. V okvirih teh limit moramo pridobivati vse materialne dobrine, ki so potrebne za obstoj in razvoj družbe. Z neprestanim napredovanjem znanja o naravi, z razvojem proizvodnih sil in s smotrnim preobraženjem narave je človeštvo skušalo te limite odmakniti čim dlje in čim više. Vendar preko naravnih zakonitosti ne moremo. Pa tudi družbena dejavnost ni bila vseskozi takšna, temveč nam ta često omejuje možnosti in pogoje za življenje tudi v naravi.

Tako je zaradi onesnaževanja ozračja, tal, voda in živega sveta. Onesnaženje povzročamo z gospodarsko in z drugo dejavnostjo. Ljudi je vsak dan več, njihova dejavnost pa se intenzivira. Zato nastajajo kritične koncentracije onesnaženja in degradacije, ki povzročajo bolezni, nesreče, tegobe, katastrofe. Človekov organizem sestavlja mnogo milijonov (okoli 135) celic in v vsaki je 46 hromosomov. Človek se ne rodi popoln, razvit in nespremenljiv. V našem organizmu teče neprestan proces vzdrževanja in obnavljanja. In v tej strukturi organizma odseva način življenja. Napadajo ga t.i.m. bolezni civilizacije.

Vsi organizmi imajo limite, zunaj katerih se degradirajo, degenerirajo ali preprosto propadajo. Limitirajoči faktorji povzročajo naravno selekcijo.

Limite življenju določajo različni oz. več faktorjev, vendar so nekateri kritični - predvsem klimatski in bolezenski, če mislimo na človeka, s temi pa so zvezani talni faktorji, ki limitirajo rastje in živalstvo. Kritičnost posameznih faktorjev se povečuje z dejstvom drugih.

Klimatski limitirajoči faktorji so temperature (ekstremne in tiste trajne, ki omogočajo normalno delovanje organizma). Človek mora ohraniti stalno telesno temperaturo in

lahko uspešno dela le ob primerni temperaturi. Mraz v zmernem pasu prekine vegetiranje. Ljudje, ki so se naselili v območjih s polarno in subpolarno klimo, so se morali privaditi na drugačen ritem življenja, drugačne razmere in drugačno hrano. Vročina je druga skrajnost in limita; znanstveniki sodijo, da je hipertemija lahko nevarnejša od hipotermije. Limita je tudi v velikih amplitudah med dnevom in nočjo. Človek sicer zna ustvariti mikroklimo, toda za veliko kmetijsko proizvodnjo je ne more. Pa tudi z letali mnogo ljudi v intervalih nekaj ur povsem spremeni celo tip makroklimе in prav to je pokazalo, kakšnega pomena je občasna in trajna aklimatizacija.

Drugi klimatski limitirajoči faktorji so svetloba, vlaga zraka, vetrovi, predvsem pa količina in razpored padavin, s tem pa tudi trajanje snežne odeje. Učinkovanje klimatskih faktorjev se spreminja glede na strukturo vegetacije, lego rastišča, geografsko širino in nadmorsko višino.

Talni limitirajoči faktorji so - poleg talne klime - fizikalna in kemijska struktura tal, talna voda, petrografska osnova in lega skladov, ki sestavljajo rodovitni horizont in spodnje sloje. Klima zelo vpliva na tip tal. Voda in hrana sta za človeka vir energije in snovi za obnavljanje. Tla so produkcijsko sredstvo. Rastlinski svet vpliva na kroženje vode, obnavlja sestavo zraka (odvzem CO_2 in H_2 , sprošča O_2) in proizvaja (vsako leto) na stotine milijard ton organskih snovi.

Zrak vdihavamo: dnevno ga človek porabi do 7 000 l (mirovanje) do 35 000 l (s turnusom težkega dela). Važen je kisik. V zraku so še drugi plini, a njihovi količina ne sme presegati določene koncentracije, kajti človekov organizem je nastal z razvojem v naravnem ozračju in zahteva ustrezne razmere.

Oglejmo si sodobne probleme onesnaževanja okolja in nadaljujmo s pogledom na ozračje. Če so v ozračju, kjer se gibljemo in v katerega se mešajo zračne mase iz drugih slojev ozračja, v določeni koncentraciji škodljive snovi in plini (amonijak, arzen, klor, ogljikovi in drugi oksidi, dieldrin, linden, DDT, živosrebrni hlapi itd.), prehajajo ti z dihanjem direktno v kri in potem v vsako celico. Tako se začne zastrupljanje: koliko ljudi je že umrlo zaradi zastrupitve z ogljikovim monoksidom ali z gorilnim plinom, ne da bi se zavedali, da so v zastrupljenem zraku! Zastrupitev z onesnaženim zrakom je mnogo hitrejša (dvajsetkrat!) in mnogo učinkovitejša (do osemdesetkrat!) kakor je zastrupitev s hrano. Težke zastrupitve nastopijo, če vdihavamo z zrakom v 1 minuti 2,9 mg klora, 5,3 mg amonijaka itd.

Dim in plini prehajajo tudi v vodo, v tla in v žive organizme.

Največ je v ozračju žveplovega dioksida (SO_2), žveplovodika (H_2S), dima, klora in fluorovih spojin, ogljikovega monoksida. Te snovi prihajajo iz mnogih dimnikov, tovarniških in drugih, iz mnogovrstnih procesnih naprav v proizvodnji, iz izpušnih cevi motornih vozil.⁴

- 3) Spomnimo naj na katastrofo v Londonu, kjer je od 5. do 9. XII. 1952 zaradi smoga umrlo 4 000 ljudi. To je opozorilo oblasti, da so se zavzele in bistveno preprečile onesnaževanje zraka. Zato danes London ne slovi več po "londonski megli". Za ta žalostni primat je veliko tekmecev, tudi pri nas: ali čakamo na domače žrtve?
- 4) Melvin A. Benarde objavlja v knjigi *Our Precarious Habitat*, str. 175-176, podatke o New Yorku. Mesto šteje 8 milij. prebivalcev, z okolico 11,5 milij.. Ima 11 toplarn, 12 700 sežigalnih peči za odpadke, 140 000 centralnih kurjav, 600 000 oljnih peči, 8 500 tovarn, 13 000 menz in restavracij in mnogo drugega, poldrugi milijon motornih vozil, 400 000 pristankov in vzletov letal letno, velikansko пристanišče itn. Dnevno spustijo vsi ti viri v ozračje 1 550 t snovi (če bi bile v vrečah, bi jih bilo za tri velike tovarne vlake) in te se mešajo z zrakom. Letno oddajo 230 000 t dimnih delcev, 597 000 t SO_2 , 298 000 dušikovih oksidov, 1 536 000 t ogljikovega monoksida itn., skupno kakih 3,3 milij. t snovi v dimni obliki.

Watts⁵ kategorizira in ocenjuje tri glavne učinke atmosferskega onesnaženja:

- 1) Poraba fosilnih goriv. Zaradi njih nastajajo ogljikovi oksidi v spodnjih zračnih plasteh, ki zadržujejo dolgovalovno radiacijo. Če bi to dolgo trajalo, se utegne do leta 2 000 poprečna temperatura dvigniti za 2°C, to pa bi bilo katastrofalno, saj bi otoplitev stopila ogromne mase ledu, povišala bi se gladina morij in o posledicah lahko sami sodimo. Povečal bi se tudi učinek fotosinteze (zaradi velikih količin CO₂) in zato vsebnost suhe snovi v rastju.
- 2) Med prašnimi delci v ozračju je več karcinogenov (raka povzročujočih snovi), ki začno učinkovati v povezavi z drugimi elementi. V zraku je veliko žveplovega dioksida (SO₂) in ta povečuje kovinsko korozijo. Ogljikov monoksid je hud zastrupilevalec.
- 3) Nad urbaniziranimi regijami - zaradi velike porabe naftnih derivatov - se mešajo ogljikovi oksidi in plinske organske snovi, povečuje se oksidacija, nastaja fototermitični smog. To onemogoča odstranjevanje (ali zmanjšuje) vlage iz zraka, ozračje postaja dušljivo, manjše se vidljivost, poškodbe so na očeh. Vseh posledic še ne poznamo: odvisno je tudi koliko časa traja; Londonski primer smo že omenili.

Pri nas štejemo za dopustno mero koncentracije, pri kateri še ne opazamo očitnih posledic na organizmu, 0,3 mg SO₂/m³ zraka (morda celo 0,4 mg in v zelo kratkih sunkih, če se ne ponavljajo, do 0,5 mg) in 0,25 mg dimnih snovi na 1 m³ zraka⁶. Številna naša mesta pa imajo povprečno dnevno koncentracijo v velikem številu dni (na leto) do 1,2 do 2,4 mg SO₂/m³ zraka, nekatera v kotlinah pa celo 6 do 11 mg SO₂/m³ zraka, torej mnogokrat večjo od dopustne! Posledic še nismo proučili. V mestih živi na stotisoče ljudi, ugotovljena pa je povečana splošna obolevnost (dihal, srca) in umrljivost dojenčkov, zmanjšana je storilnost pri delu (storilnost ni odvisna samo od tehnologije in sposobnosti ljudi (in ugodje pri oddihu, s tem pa tudi stopnjevanje nesreče in med njimi s smrtnim izidom. V okolici Jesenic, Mežice, Celja, in v Zasavju je uničenih ali poškodovanih mnogo gozdov in druge vegetacije; jeseniško gozdno območje je v desetih letih tako izgubilo 15 000 m³ lesa in znatna je druga gospodarska škoda. V Leskovcu, v tekstilnem središču ob Južni Moravi (Srbija), so ugotovili, da "porušeno ekološko ravnotežje povzroča deficitarnost naravnih obrambnih dejavnikov kot biološkega regulatorja zdravja. Porušen odnos med človek - okolje povzroča porušenje pogojev eksistence, zmanjšanje delovne sposobnosti in ogroža mentalno zdravje".⁷ D. Kerin opozarja, da mnoge snovi in plini v ozračju ne povzročijo vidnih poškodb na rastlinah (aerosoli svinca, cinka, kadmija, železa in mangana), so pa zelo strupeni in prehajajo v (naš) organizem z rastlinsko hrano. Dodamo lahko: in skozi dihalo. V organizmu se počasi kopičijo in v določenem kritičnem stanju povzročijo obolenja. Večinoma poznamo le primer "doline smrti" v okolici Mežice (Žerjav), kjer gre dnevno v zrak 15 t SO₂; ljubljanska toplotna izpušča 40 t, zasavska industrija pa 200 t SO₂ dnevno.⁸

5) David Watts, Principles of Biogeography, London 1971, str. 101-2

6) Glej Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji, Ljubljana 1972: Bojan Paradiž, Zrak, str. 56-58, Danimir Kerin, Rastline - indikatorji za ogroženost okolja, str. 107-108.

7) P. Dimitrijević, M. Jovanović, R. Mančić, R. Raščić in M. Tasić: Uticaj aktivnosti čoveka u formiranju životne sredine i njeno povratno dejstvo za zdravlje u Leskovcu, IV. mednarodna konferenca NID Človek in okolje, Hercegnovi 1971. Avtorji navajajo naslednjo obolevnost prebivalstva: bolezni dihal 48,1%, prebavil 18,3%, srca krvnih obtočil, sluha in živcev 6,0%, duševne motnje 3,9%, kožne bolezni 5,9% itd.

8) Zelena knjiga, str. 108

K temu velja dodati, da so v Sovjetski zvezi razvili postopek pridobivanja žveplene kisline iz dimnega SO₂, ki je 30% cenejši od rednega pridobivanja žveplene kisline (iz pirita). Podobne izkušnje nastajajo tudi drugod (in pri nas).

V ozračju so tudi radioaktivne snovi, bodisi zaradi naravnega radioaktivnega sevanja ali zaradi t. im. atomskih poskusov. Te snovi so stroncij 90, jod 131, cezij 137. Povzročajo spremembe v celicah. Radiacija je večja v višjih legah in manjša ob morjih, vendar to še raziskujejo.

Preprečiti onesnaževanje zraka je zelo zahtevna in kompleksna naloga. Zdaj vemo, da so daleč najhujši zastrupljevalec ozračja izpušni plini motornih vozil. nesreče z motornimi vozili pa so tudi na prvem mestu nesreč in terjajo nekajkrat več žrtev kot nesreče pri delu.⁹ Tudi uporabniki motornih vozil se po malem zastrupljamo; zaradi povečane porabe goriv se je v dvajsetih letih (1946 - 1967) povečala emisija dušikovih oksidov z indeksom 630, tetraetilnega svinca z indeksom 415 (izpušni plini).¹⁰ Zdaj so že v rabi filtri, ki bistveno zmanjšujejo izpuščanje strupenih plinov in njihovo koncentracijo v zraku, kar pa seveda ni dovolj: te filtre bo treba vgrajevati in slediti drugim zgledom, upoštevati pa tudi nove dosežke tehnologije in znanosti.¹¹ Odbor za varstvo okolja pri OECD je tudi ugotovil, da so to resna vprašanja in naloge.¹²

Onesnaževanje vode je enako kritično, kakor smo to označili za ozračje. Prof. A. Tuško z Varšavske univerze ugotavlja, da je na Poljskem le 35% vodnih tokov še čistih, ti pa so vir vode za rastje, živalstvo in človeka. Smo mi kaj na boljšem? Bilanca je sedaj prav žalostna: močno onesnažena Reka (Škocjanske jame), spodnja Soča z Vipavo, malone vsa Sava s pritoki (Tržiška Bistrica, spodnja Sora, Kamniška Bistrica, Ljubljana, Savinja), Drava z Dravinjo in Pesnico, Mura s Ščavnico. Čistih voda je malo: zgornja Soča, izvirni Savi - Bohinjka in Dolinka (do sotočja in Jesenic), večji del Kokre, večji del obeh Sor, Kolpe in manjši vodotoki.

Z vsakim m³ vode, ki jo odvezamemo reki, opozarja Tuško, zmanjšamo njeno kapaciteto za 15 do 30 m³, ker vračamo v vodo odpadne in strupene snovi, ki se v njej mešajo. Ena sama tavana je v Avstriji (septembra 1972) spustila v Donavo koncentrat strupenih odpadkov; ta se je premešal in povzročil 100 km dolg pas zastrupljenega toka reke, ki je uničeval floro in favno na poto skozi več držav (celo dunajski vodovod so morali osamiti, pri nas smo zaprli hidrosistem Donava - Tisa - Donava itn.).

V Sloveniji porabimo letno 412 milij. m³ vode; podeželje je najmanjši porabnik odvzame je le 7%, tudi prebivalstvo ne dosti več - 9%, torej je gospodarstvo glavni porabnik - 84% vode gre v tehnološke procese.¹³ Z odpadkami vrnemo 150 milij. m³ vode, (2 250 do 4 500 milij. m³). Vse večje reke prenašajo ogromno odpadkov, v katerih so fenoli, zelena galica, kislina in baze, težke kovine, žveplovodik, natopljen prah in pepel, koloidna glina oz. kaolin, kalcijev karbonat itd.¹⁴ Poraba detergentov tudi nezadržno raste (indeks 1968:1946 znaša 1 845), vsebujejo pa fosfor in kdo ve kakšne aktivne snovi, o katerih reklama trdi, da "odstranijo vse". Onesnažena ali zastrupljena

9) Melvin A. Benarde, Our Precarious Habitat, str. 198

10) B. Commoner, The Social Significance of the Environmental Crisis, IV. mednarodna konferenca NID Človek in okolje, Hercegnovi 1971

11) Jeklarni US Steel, Pittsburg-Clairton, je z nizkotemperaturnim procesom uspelo dnevno izločiti 54 t žvepla, ki je prej onesnaževalo ozračje. Iznašli so nov postopek proizvodnje jekla v baznih pečeh na kisik, ki nadomešča Siemens-Martinov postopek.

12) Raziskovalec 1972/8-9, str. 479 odn. 480

13) Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji, V. Dolenc: Odplake in površinske vode, str. 34

14) Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji: D. Novak, Podzemeljske vode, str. 40-43.

voda prehaja v ciklus kroženja, v talno vodo, v tla, v rastline in naposled v našo hrano. Kmetijske kulture škropijo z ogromnimi količinami sintetičnih pesticidov in herbicidov. In preden se pomudimo pri vprašanju kemičnih snovi v okolju, naj povzamemo, da industrija potrebuje za proizvodnjo 1 t surovin (papirja, jekla, tekstila, živil itn.) do 6 000 hl vode! Potrebe se večajo, vodni viri pa zmanjšujejo, onečejajo ali zastrupljajo.

Študijska skupina pri OECD je ugotovila, da nastajajo zelo daljnosežne posledice in nevspešne situacije, če se v vodnih vprašanjih ne upošteva okolje v najširšem smislu. To je treba upoštevati tudi pri gradnji objektov. "Eden od številnih primerov osvetljuje predhodni postopek: gradnja kanala Florida Barge; če bi bil ta kanal zgrajen, bi lahko uničil odvodni sistem vse pokrajine in ekologiji povzročil nepopravljivo škodo. Predsednik Združenih držav je ustavil to gradnjo, čeprav so bili izdani že znatni zneski."¹⁵ Upoštevati moramo tudi to, da se z odvzemom določene količine vode poveča koncentracija snovi in da lahko že samo to privede do kritične točke. Takšne situacije nastajajo tudi ob nizkih vodostajih (primerjajte Savinjo ob Laškem poleti!).

Nevarnosti kemičnih snovi v okolju - v zraku, v vodi, v tleh, v rastlinah, v naši hrani - niso samo "prisotne", temveč so tudi "aktivne". Kemične snovi učinkujejo kombinirano in spreminjajo kemizem snovi, v kateri se nahajajo. Kako delujejo pesticidi, herbicidi, detergenti in druge kemične snovi na okolje in na naš organizem? Republiški sekretariat SRS je oskrbel analizo kmetijskih pridelkov in proizvodov. Ugotovili so v maščobah in v mleku lindan in druge strupene snovi (lindan je škropivo za sadje). Celo dodatki, s katerimi spodbujajo rast in debelitev živali na farmah, so nevarni, saj ustvarjajo reakcijo in snovi v telesu, ki so odporne na antibiotike, ko pa jih bomo dobivali kot zdravila, bo njihov učinek slab ali ga ne bo. Od 1. januarja 1972 je zvezni sekretariat prepovedal uporabo dieldrina, bentoxa, klordana, heptaklora, svinčevega arzenata, zlatice - despirola, birlana in tormona, omejil pa rabo številnih pripravkov za kemično zaščito rastlin. Zanimivo je, da so se za trikrat povečale količine svinca v mesu in mleku živali, ki se krmijo s senom in pašo ob avtomobilskih cestah.¹⁶

Marsičesa pa pri tem še ne poznamo. Odkrili so že zdravju škodljive koncentracije živega srebra, svinca in raznih aerosolov, raztopljenih elementov, vendar še niso raziskali učinkov žvepla in flaura (oddajajo ga toplotne, termoelektrarne, aluminijaska in druga industrija), čeprav so v naravi očitni znaki degradacije rastja. Tudi vseh učinkov kemičnih zaščitnih sredstev še ne poznamo, saj se pokažejo šele po daljšem uporabljanju, tovarne pa vedno menjajo pripravke in nazive, zato je to težko spremljati.

Benarde navaja, da so vzroki za onesanževanje oz. pokvarljivost hrane in s tem krivci za bolezni: neustrezno hlajenje 41%, okužba po nosilcih bolezni 18%, infekcije z rokami 17%, splošna nehygiena 12%, slučajni stik z bolniki 9% in kemikalije v hrani 4%.¹⁷ Kaj pa kemikalije, ki prihajajo v stik s hrano v vseh fazah priprave in uporabe?

Dodajmo še eno ugotovitev strokovnjakov sodnomedicinskega instituta v Ljubljani. Sodi jo namreč, da se število prometnih nesreč stopnjuje (morda za 10%), če vozniki uživajo istočasno alkohol in zdravila (pomirjevalna sredstva npr.). Tedaj se stopnjuje učinek zdravil, nastajajo omotice, glavoboli, motnje vida (!) - in s tem nesreče. Te kritične situacije (koncentracije) nastajajo celo 12 ur po zaužitju zdravil in alkohola. Analogno

15) Raziskovalec 1972/8-9, str. 480.

16) D. Watts, ibid, str. 91, navaja, da v ZDA uporabljajo 54 000 pripravkov za preprečevanje in nadzorovanje bolezni in škodljivcev. Ti v glavnem vsebujejo 500 sintetskih kemičnih zmesi (kovinske preparate, klorirane, fosforne in druge pripravke, mnoge zelo strupene), naravnih produktov pa malo.

17) Melvin A. Benarde, ibid, str. 46

lahko to spoznanje razširimo na kemizem hrane, kemizem vode, kemizem v tleh in v ozračju!

Marsikaj je nastalo šele v tem stoletju in v njegovi drugi polovici (po zadnji svetovni - vojni, v satelitski dobi in za vietnamsko uničevanje, tudi v koristnih akcijah mednarodnih organizacij). Zato še niso znani vsi učinki teh sredstev in smo zelo zainteresirani, da bi znanost čim hitreje odgovarjala na vprašanja o okolju.

Še eno področje onesnaževanja imamo: trdne odpadke, Ameriške statistike kažejo, da se v tej najbolj industrializirani deželi letno nabere ogromno odpadkov¹⁸, od katerih jih 8% pokurijo, 92% pa odpeljejo na odlagališča. Kot odlagališča za odpadke je vedno služilo tudi morje; odkar omejujejo odlagališča na kopnem, mečejo vedno več odpadkov v morje, tudi najbolj nevarnih. Z njimi se onečejajo obrežni predeli in s tem nastaja velika škoda. Zdaj v ZDA in v drugih deželah že eksperimentalno deluje vrsta naprav za predelavo odpadkov; v bistvu povsod snovi drobijo, izločijo kovine in steklo, potem pa organsko gradivo sežigajo ali pa pasterizirajo in uporabijo za namakanje zemljišč.¹⁹

Onesnaževanje morja je posebno poglavje in problem, ker je internacionalnega značaja. Danes najbolj občutimo dve vrsti onesnaževanja: velike količine nafte, ki se razliva po površini in spreminja naravne procese, in zasmrajevanje zalivov in plitvih morij. Učinkov je več: bakteriološko okuženje, onesnaženje obale in objektov, zastrupljanje vode in organizmov; odvajanje odplak pa povzroča anaerobne procese razkroja, ki ga označuje smrad po gnitju, pospešena rast alg in morske solate.²⁰ Nedvomno pomnimo katastrofo ob angleški obali spomladi 1967, ko je tanker Torrey Canyon razlil nafto, onesnažil obalo in uničil s tem mnogo ptičev in morskih živali. V tem pogledu je naše Jadransko morje vsekakor med bolj ogroženimi. Zato naši znanstveniki intenzivno proučujejo te procese in se zlasti s sosedno Italijo dogovarjamo o skupnih ukrepih. Problem pa velja za celotno Sredozemsko morje in o tem bodo razpravljali tudi na mednarodnih konferencah. OECD je ustanovil posebno študijsko skupino.²¹

Poleg onesnaževanja okolja obstajajo tudi degradacije površin, med katerimi je posebno učinkovita in pušča hude posledice - erozija. O tem so v zadnjih letih največ pisali. Nastaja zaradi stihije in tudi zaradi nesmotrnega izkoriščanja površja in naravnega bogastva. Povzročajo ga s pašo (pretirano, drobnica), s kopanjem jarkov in z raznimi gradbenimi deli, z izsekavanjem gozdov, z nepravilnim obdelovanjem zemlje. Borba proti eroziji terja obsežne akcije in velika sredstva, toda dajejo jih, ker so izgube velikanske.

Okolje onesnažiti ali degradirati ni težko: to prinaša razvoj industrije, prometa, mest in prebivalstva. Pojavi v okolju so različni; klasificiramo jih lahko na več skupin: na samodejne procese v naravi, na sekundarne pojave v naravi zaradi človekovega delovanja, na izkoriščanje naravnega bogastva in obdelovanje zemlje, na druge oblike preobražanja narave, na posledice večanja gostote naselitve, na pojave zaradi druge gospodarske ali družbene dejavnosti.²² Ker so pojavi, njihovi vzroki in posledice različni,

18) Na primer: 360 milij. t odpadkov gospodinjstev in naselij, 2 000 milij. t odpadkov iz kmetijstva, 1 100 milij. t drugih trdnih odpadkov (4 milij. t plastičnih snovi, 30 milijard steklenic, na milijone avtov, televizorjev, hladilnikov in drugih aparatov ali naprav, odpadki pri rekonstrukcijah domov itn.).

19) J. Singer, Kam z odpadki, Novosti iz nauke i tehnike SAD, IX-1972/7, str.12-14.

20) J. Štirn, Onesnaževanje morja, Zelena knjiga, str.47 Avtor opaza upadanje množine plave (selilne) ribe v Jadranu in sodi, da je temu vzrok onesnaženja z mineralnimi olji, ker ta uničujejo ikre rib in s tem preprečujejo naravni razplod (prav tam. str.43)

21) Raziskovalec 1972/8-9, str. 483

22) A. Lah, Pitanja transformacije geografske sredine usled društvenog delovanja, IV. mednar. konferenca NID Človek in okolje, Hercegnovi 1971.

se tudi ustrezno odločamo za naša dejanja pri urejanju in varstvu narave.

Na osnovi vsega povedanega lahko napravimo nekaj sklepov:

- a) Posamezni onesnaževalci okolja morajo upoštevati kritične koncentracije (če sodelovane s predpisi ali ne), ki utegnejo ogroziti zdravje ljudi, pri tem pa je treba ugotoviti skupne in medsebojne učinke vseh emisij v pokrajini in ne le posamezne;
- b) glavni onesnaževalci so: promet, industrija, naštetaki kurišča v naseljih in gospodinjstvih, kemične zaščita v kmetijstvu; k temu je treba usmeriti raziskovanje in pripravo sanacijskih programov;
- c) če ne bomo odkrivali pojavov, ne bomo mogli preprečevati in odstranjevati onesnaževanja; to poudarja naloge raznih inšpekcij in te vrste družbenega varstva, ki ga je treba spodbujati;
- d) vso novo tehnologijo ali širjenje dejavnosti je treba temeljito proučiti tudi zaradi posledic v okolju;
- e) potrebne so družbene norme in dogovori o ravnanju.

Največkrat se zastavlja ob tem vprašanje: kje vzeti sredstva za akcije v prid smotrnege urejanja in varstva okolja? Potrebno je, kakor trdi F. Lienemann najti "ekološko-ekonomska načela ravnovesja", da vskladimo na eni strani interese in stroške za proučevanje in varstvo okolja, na drugi strani pa raziskovanje in napore za ekonomski razvoj.²³ V razvitih deželah so že namenili velika sredstva za ta namen in bo to povzročilo tudi velike spremembe.²⁴ Spreminjati moramo tudi naše poglede; k zmanjšanju onesnaženja okolja prispevajo številne dejavnosti, na primer turistična dejavnost, urejanje prometa in objektov za vzdrževanje itn. Izkušnje iz razvitega sveta kažejo, da je trajalo več desetletij, da so se nova spoznanja uveljavila in omogočila nove rešitve.²⁵ D. Drašković je s primerom pokazal, kako celo pri velikih regionalnih in srednjeročnih načrtih premalo mislimo na vso to kompleksno problematiko.²⁶ Ob načrtovanju novih proizvodnih objektov običajno naročijo geološka, seizmološka, hidrološka, ekonomska in podobna raziskovanja, poslej pa bo treba raziskati vnaprej tudi posledice delovanja v okolju.

Z vsem tem smo pokazali pravzaprav samo na eno stran problematike. Ta ima tudi svojo pravno, zlasti še mednarodnopravno podobo. Ta vprašanja nikakor niso samo fizične narave, saj gre za človeka kot družbeno bitje. Takega vidika ne bi smeli nikoli zanemariti, nasprotno, vedno bi ga morali proučevati kot enakovredno. Naj tu dodamo le dva citata, ki kažeta na družbene vplive našega biološkega življenja. "Pomembne podatke o zdravju dobimo od smrti ... Vumrljivosti prebivalstva se bodo z vse večjo močjo uveljavili v našo prihodnost trije glavni vzroki smrti, in to: smrt, povprečna zaradi oslavitve obtočil s srcem in možganskimi žilami kot središčno kakovostjo; dalje nasilne smrti ter smrti zaradi psihosomatskih dejavnikov, torej zaradi vse večjega nesoglasja med razvijajočim se duhom in zaostajanjem telesa ter zunanjega okolja. Ta vrst-

- 23) F. Lienemann, Some aspects of a future-orientated environment policy, IV. mednar. konferenca NID Človek in okolje, Hercegnovi 1971
- 24) Le Monde je poročal 9.V. 1972, da bodo do 1. 1976 v ZDA zaprli 800 do 1 100 malih podjetij, kjer dela sicer več desetletij zaposlenih. Borba proti onesnaževanju bo pospešila industrijsko koncentracijo, povečevala pa bo tudi stroške in cene do leta 1976 za 10%.
- 25) N. Roosevelt, Conservation: Now or Never, New York 1970, str. 138
- 26) Referat na IV. medn. konferenci NID Človek in okolje, Hercegnovi 1971

ni red se je praktično že danes dovolj močno potrdil. Rastoče nesoglasje med duhom ter telesom in okoljem se razodeva tudi v samouničenju, ki kar se da jasno narašča. Tu lahko pričakujemo le naraščanje v časovni vrsti". "Končno nam preostane še hipoteza, da v takem stanju, karšnega ugotavljamo pri moških, zasledimo zgodnje simptome vpliva družbenih odnosov na človeka. Dolgotrajna patriarhalna družbena ureditev je kot posledica prav tako dolgotrajnega delovanja dejavnikov negativne selekcije povzročila posledice, ki jih v času izmeriti še ne moremo. Nesporno pa smo priča prvim simptomom tega doganjanja. Razrešitev v naši prihodnosti je torej iskati v ustrežnejših družbenih odnosih, ki, tako kaže, pri človeku zavzemajo immanentno mesto".²⁷

Vsekakor znanstvena misel to že dolgo zasleduje.

4. STOCKHOLMSKA NAČELA

Kljub različnim pojmovanjem, družbenim interesom, odnosom in sistemom v svetu, obstajajo skupne potrebe in pričakovanja. Življenje nas je pripeljalo do stopnje za katero je značilno: nesmiselno izkoriščanje naravnega bogastva, čezmerno onesnaževanje okolja, izgubljanje rezultatov velikih družbenih naporov in sredstev zaradi katastrof naravne stihije, spoštovanje človekovega dostojanstva in pravic, zaščita imovine in koristi, preprečevanje izkoriščanja in diskriminacije. Sodobni svet je vse bolj povezan zaradi poglobljene delitve dela, ki se kaže v izkoriščanju dosežkov in velikanskih tokovih blaga v mednarodni menjavi. Znanost je internacionalna; kulturna dediščina različnih dežel sestavlja civilizacijo. Torej ima ta heterogeni svet spoznanja, pričakovanja, rešitve in načela, po katerih skušajo dežele in narodi skupno reševati skupne probleme.

V takšnih okoliščinah so ta vprašanja prišla na program Združenih narodov. Leta 1972 je bila v Stockholmu konferenca ZN o vprašanjih človekovega okolja, torej na ravni vlad. Predstavniki 114 dežel so za konferenco pripravili svoje preglede vprašanj, njihovih tolmačenj, predloge za izhodišča dogovorov in pobude za akcije.

Stockholmska konferenca je sprejela tri osnovne dokumente:

- a) 106 priporočil, ki sestavljajo načrt akcije o urejanju problemov naravnega okolja,
- b) resolucijo o Skladu ZN za naravno okolje in o mehanizmu ZN za organizirano delovanje svetovne organizacije, njenih agencij in držav - članic,
- c) deklaracijo o človekovem okolju, 25 načel, ki naj jih dežele spoštujejo in okoli 240 priporočil, ki razlagajo ta načela in nakazujejo smernice za njihovo uresničevanje.

Vsa ta vprašanja so predhodno proučevale vlade dežel članic OZN ali njihovi organi in po konferenci so o njih razpravljali tudi na 2. medplamentarni konferenci na Dunaju. O teh vprašanjih končno razpravlja generalna skupščina OZN. Odmevi vseh teh raz-

27) Sašo Cvahte, Sedanjost in prihodnost našega zdravja, Težnja in praksa 1972, 8-9, str. 1 141 in 1 150.

pravljanj so organizirano in temeljito proučevanje problemov, iskanje ustreznih rešitev, zakonodajna dejavnost, ustanavljanje potrebnih (državnih in znanstvenih) organov ali institucij, pospešena raziskovanja in učinkovitejše planiranje, zaostrovanje odgovornosti vseh, ki onesnažujejo okolje, razvijanje tehnologije in sredstev za te namene, boljše izobraževanje, vzgoja in osveščanje, sporazumevanje in mednarodno dogovarjanje.

Na stockholmski konferenci so se pri iskanju skupnih imenovalcev pokazale razlike.²⁷ Že na začetku so bila v ospredju politična nasprotja: Nemška demokrična republika ni bila povabljen kot enakopravni partner, ker formalno ni članica OZN, vzroki pa so politične narave in znani. To je odvrnilo večino socialističnih dežel od sodelovanja. Na konferenci pa se je bilo treba boriti za progresivna izhodišča in rešitve. Drugo veliko nasprotje - med razvitimi deželami in deželami v razvoju - je prav tako oviralo delo konference. Razvite dežele ne podpirajo ideje in predlogov za ustanovitev novega svetovnega sklada, iz katerega bi pospeševali akcije dežel v razvoju za urejanje okolja, kajti ti problemi izvirajo v glavnem iz nerazvitosti proizvodjalnih sil in naraščanja prebivalstva. Razvite dežele pa so pokazale pripravljenost, da dajo strokovnjake, tehnologijo in sredstva, ker to tako ali drugače prinaša ekonomske koristi.

Vprašanja okolja imajo naravne in družbene razsežnosti, zajemajo procese industrializacije, urbanizacije, deagrarizacije, migracij, odsevajo splošno družbeno preobrazbo, razvoj znanosti, tehnologije, izobraževanja, probleme razvitosti in zaostalosti, borbo z naravno stihijo in odpor do sredstev za samouničevanje človeštva. Zadevajo vprašanja suverenosti, mednarodnih odnosov, razvoja socializma, politiko, načrte in življenje. Stockholmska načela pomenijo v tem spletu kompromis, vendar pomemben dosežek, kajti niso se izognile bistvenim vprašanjem sodobnega sveta.

Zdaj, ko pripravljamo tudi pri nas ustrezno zakonodajo (zakone, ki jih bodo sprejele zvezna, republiška in pokrajinske skupščine), je zelo pomembno, da pretehtamo, katere probleme in kako bomo v teh zakonih obravnavali in kako bomo z njimi urejevali naše okolje.

— DEKLARACIJA IN NAČELA

Stockholmska konferenca je poudarila pomen splošnega in skupnega pojmovanja in reševanja vprašanj okolja; iskala je skupna načela, ki naj inspirirajo in usmerjajo ljudi po vsem svetu k varstvu in izboljšanju človekovega okolja. Zato je razglasila:

1. Človek je obenem produkt in oblikovalec svojega okolja, v katerem fizično živi in se intelektualno in moralno, duhovno in družbeno razvija. Med dolgo in vijugavo evolucijo človeštva smo na tem planetu prišli do stopnje, ko lahko družba s pomočjo znanosti in tehnologije na naštet načinov preobraža okolje. Za uživanje človeških pravic in za samo pravico do življenja je treba upoštevati tako naravni kot družbeni vidik okolja.

2. S spreminjanjem in varstvom človekovega okolja bistveno vplivamo tako na življenje ljudi kakor na gospodarasko dejavnost po vsem svetu: to je težnja vseh narodov sveta, v tem je odgovornost vseh vlad.
3. Človek je vselej dolžan zbirati izkušnje, da bi nadaljeval raziskovanja, razvijal ustvarjalnost, ustvarjal in gradil. V tem času lahko s pametnim izkoriščanjem človekove sposobnosti, da spreminja okolje, pospešimo razvoj in razširimo možnosti za izboljšanje življenja. Z napačno ali nepremišljeno uporabo iste moči pa lahko povzroči tudi nespoznavne posledice ljudem in okolju. Okoli nas zaznavamo naraščajočo škodo, ki so jo povzročili ljudje v raznih delih sveta: nevarno raven onečiščenja voda, zraka, zemljišč in živih bitij; globoke in nezaželenne spremembe v ekološki bilanci biosfere; uničeni ali izčrpani so nenadomestljivi viri; ogromno je pomankljivosti v fizičnem, mentalnem in socialnem zdravstvenem stanju človeka in od njega ustvarjenem okolju, posebno še v stanovanjskih in delovnih razmerah.
4. V deželah v razvoju povzroča večino problemov v okolju njihova nerazvitost. Milijoni ljudi živijo v razmerah, ki so znatno slabše od tistih, ki jih priznavamo kot minimalne za človeka dostojno življenje, manjka jim hrane in obleke, bivališč in vzgoje, zdravja in zdravstvene zaščite. Zato morajo razvite dežele podpreti njihove napore, da bi se razvili, upoštevati morajo njihove primarne potrebe, da bi se zaščitili in preobrazili okolje. Tako bi se morale industrijske dežele truditi, da bi zmanjšale pregrado, ki jih loči od dežel v razvoju. V industrializiranih deželah so problemi okolja povezani z industrializacijo in tehnološkim napredkom.
5. Prirodno naraščanje prebivalstva neprestano odpira vprašanja o zaščiti okolja, vendar je z ustrezno politiko in z določenimi ukrepi ta problem rešljiv. Od vseh stvari na svetu so ljudje najdragocenejša bitja. Ljudje so tisti, ki ustvarjajo družbene dosežke in družbeno bogastvo, ki razvijajo znanost in tehnologijo in s svojim delom neprestano preobražajo okolje. Vsak dan se obenem z družbenim napredkom, razvojem proizvodnje, znanosti in tehnologije povečuje sposobnost ljudi za spreminjanje okolja.
6. Zdaj smo na tisti zgodovinski točki, ko je treba po vsem svetu spremeniti dejavnost v prid razumnejšemu ravnanju v okolju. Nezanje in brezbriznost lahko privedeta do velike in nepopravljive škode v okolju, kajti od tega je odvisno naše bitje in blagor. Nasprotno lahko z bogatejšim znanjem in s smotrnejšim delovanjem ustvarimo za nas in za naše potomce boljše življenje v okolju, ki nudi več možnosti in upanja. Pred nami so novi vidiki kakovostnega izboljšanja okolja in urejanja življenja. Potrebna nam je z entuziazmom prežeta in mirna zavest ter intenzivno, temu prilagojeno delo. Da bi ostali tudi v bodoče svobodni v narvanem okolju, moramo preudarno urejati odnose med naravo in družbo. Varstvo in izboljšanje človekovega okolja je zakonitost razvoja za sedanje in za bodoče generacije: to je cilj, h kateremu skupno težimo in v harmoniji z določenimi temeljnimi hotenji po miru in ekonomsko-družbenem napredku vsega sveta.
7. Teh ciljev glede okolja ne moremo doseči brez ustrezne odgovornosti občanov, skupnosti, delovnih organizacij ali institucij vseh vrst, ki enakopravno prevzemajo del skupnih naporov. Posamezniki v sleherni dejavnosti in organizaciji bodo po svoji zmožnosti in aktivnosti oblikovali okolje bodočega sveta. Lokalnim in nacionalnim organom upravljanja pripada največje breme politike urejanja okolja, organiziranja akcij in zakonodaje. Potrebno pa je tudi mednarodno sodelovanje, da bi našli vire za pomoč deželah v razvoju in utrditev njihove odgovornosti v tem pogledu. Naraščajoča kategorija odprtih vprašanj okolja zahteva, pač glede na njihovo regionalno ali občo naravo, ker vplivajo na mednarodno področje, ravnanje ekstenzivnega sodelovanja med narodi in akcijami mednarodnih organizacij. Konferenca zato poziva vlade in ljudi, naj se trudijo zavarovati in izboljšati človekovo okolje, saj gre za dobro ljudi in za njihovo bodočnost.

Načela, ki odražajo splošne interese, so:

1. Človeku gredo osnovne pravice do svobode, enakosti in ustreznih življenskih razmer v okolju, ki ga označuje dostojno življenje in počutje, sprejema pa resno odgovornost, da bo varoval in razvijal okolje v dobro sedanjih in bodočih generacij. Zato obsojamo in moramo onemogočiti politiko uvajanja in ohranjanja aparthajda, rasne segregacije, diskriminacije, kolonialnih ali drugih oblik tlačenja in zunanje dominacije.
2. Naravna bogastva zemlje, vključno zrak, voda, tla, rastje in živalstvo, predvsem pa še pglavitne naravne ekosisteme, moramo ohraniti s skrbnim planiranjem in upravljanjem za dobro sedanjih in bodočih rodov.
3. Ohraniti moramo rodovitnost tal, in trajne življenske vire; tam kjer je to mogoče, pa jih obnoviti in izboljšati.
4. Človek je posebno odgovoren za ohranitev in naravno ploditev divjih živali v njihovem življenjskem prostoru, ker jih nevarno ogrožajo številni škodljivi dejavniki. Varstvu narave in s tem divjih živali moramo prav tako posvetiti skrb pri planiranju ekonomskega razvoja.
5. Zemeljske vire, ki se ne obnavljajo, je treba izkoriščati tako, da ne nastajajo nevarne posledice za bodoče pridobivanje, in zagotoviti, da bo to v dobro celotnemu človeštvu.
6. Omejiti je treba izpuščanje strupenih in drugih škodljivih snovi ali toplote do takih količin in koncentracij, ki jih je mogoče odpraviti in s tem preprečiti škodo na ekosistemih. V vseh deželah se morajo ljudje boriti proti onesnaženju okolja.
7. Države naj ukrenejo vse potrebno za zaščito morja pred onesnaženjem s snovmi, ki utegnejo ogroziti človekovo zdravje, življenske vire in morsko življenje, prijetnost morja in druge koristi, ki jih imamo pri zakonitem izkoriščanju morja.
8. Ekonomski in socialni razvoj je bistvenega pomena za zagotovitev ugodja v okolju za življenje in delo ter za ustvarjanje takšnih razmer na zemlji, ki omogočajo izboljšanje življenja.
9. Neurejenost okolja, ki je posledica nerazvitosti in uničevanja narave, povzroča težke probleme; odpomoči se da le z razvojem in občutno finančno in tehnološko pomočjo, ki naj okrepi notranje napore dežel v razvoju in traja, dokler to zahtevajo razmere.
10. Za dežele v razvoju je stabilnost cen in ustrezna vrednost primarnih proizvodov oziroma surovin bistvenega pomena za urejanje okolja, kajti upoštevati je treba ekonomske možnosti in ekološke razmere.
11. V vseh deželah je treba spodbujati takšno politiko urejanja okolja, da ne bo neugodnih posledic za bodoče možnosti v deželah v razvoju, niti ne smejo zadrževati izboljševanja življenskih pogojev za vse ljudi; zato bodo vse države in mednarodne organizacije težile k sporazumnemu odstranjevanju morebitnih nacionalnih ali internacionalnih neugodnih ekonomskih posledic urejevanja okolja.
12. Za varstvo in preobražanje okolja je treba zagotoviti ustrezna sredstva. Upoštevati moramo razmere in posebna pričakovanja dežel v razvoju, saj urejanje okolja in načrtovanje razvoja precej stane, zato jim je treba - ako to prosijo - zagotoviti mednarodno tehnično in finančno pomoč.

13. Da bi dosegli racionalnejše upravljanje bogastva in s tem izboljšali okolje, morajo države zagotoviti kompleksno in usklajeno razvojno planiranje, ki naj upošteva urejanje družbenega okolja v dobro vseh ljudi.
14. Z racionalnim planiranjem je treba premagati nasprotja, ki nastajajo zaradi razvojnih potreb na eni strani in zaradi zaščite okolja na drugi.
15. Naselja in urbanizacijo je treba načrtovati tako, da se bomo izognili neskladnostim v okolju in ohranili najboljše družbene, gospodarske in naravne pogoje za vse. Zato je treba izločiti kakršnekoli projekte, ki omogočajo kolonializem in rasno diskriminacijo.
16. Demografsko politiko, ki ni navzkriž z osnovnimi človečanskimi pravicami in jo upošteva pristojna vlada, je treba uveljavljati v tistih delih sveta, kjer utegne naraščanje in velika gostota prebivalstva negativno vplivati na okolje in razvoj, pa tudi tam, kjer je maloštevilno prebivalstvo nemočno pri urejanju človekovega okolja in v občeim razvoju.
17. Pristojnim nacionalnim institucijam je treba naložiti, naj s planiranjem, upravljanjem in nadzorovanjem naravnega bogastva v državi skrbijo za izboljšanje okolja.
18. Znanost in tehnologijo, ki sta pomembni za gospodarski in družbeni razvoj, je treba pritegniti za odkrivanje, in preprečevanje nevarnosti v okolju, kar bo samo v dobro človeštvu.
19. Pouk in vzgojo o pomenu okolja tako za mlade generacije kakor za odrasle, ki omogočata primerno upoštevanje tudi manj uveljavljenih, sta bistvenega pomena za osveščanje in povečanje odgovornosti vsakega posameznika, podjetij in družbenih skupnosti pri varstvu in preobražanju okolja v vseh njegovih človečanskih dimenzijah.
20. V vseh deželah, posebno še v deželah v razvoju, je treba razvijati znanstvena raziskovanja in razvojno delo, ki obravnava tematiko okolja. S tem v zvezi je treba podpirati in širiti svobodno menjavo znanstvenih informacij in izkušenj, da bi olajšali reševanje problemov v okolju; deželah v razvoju je treba dati ustrezno tehnologijo z možnostjo za njeno najširšo uveljavitev brez ekonomskih bremen.
21. Države imajo v skladu z Listino Združenih narodov in načeli mednarodnega prava suverene pravice, da izkoriščajo svoje naravno bogastvo tako, kakor določijo politiko o urejanju okolja, odgovorne pa so, da s svojo zakonodajo in nadzorstvom preprečijo nastajanje škode, ki bi vplivale na okolje v drugih deželah in v prostoru zunaj njihove pravne oblasti.
22. Države bodo sodelovale pri razvijanju mednarodne zakonodaje o odgovornosti in odškodnini za žrtve onesnaženega okolja in druge škode, povzročene z dejavnostjo, ki sodi v zakonito pristojnost in nadzorstvo druge države.
23. Brez predsodkov o teh splošnih načelih, s katerimi bo verjetno soglašala mednarodna skupnost, pa tudi v pogledu kriterijev in spodnje realne meje v določanju nacionalnega, je v vsaki deželi bistveno, da ugotovijo sisteme glavnih vrednot in če so možnosti za uporabo standardov, iz najrazvitejših dežel, kajti to utegne biti za dežele v razvoju neustrezno in terjati tudi neopravičeno družbeno ceno.
24. Mednarodna vprašanja varstva in preobražanja okolja je treba reševati v sodelovanju z vsemi dežalami in enakopravno, pa naj so majhne ali velike. Sodelovanje v multilateralnih ali bilateralnih načrtih ali v drugih oblikah je bistvenega pomena za varstvo, izločanje ali zmanjševanje in učinkovito nadzorovanje učinkov v okolju, ki nastajajo v vseh področjih. Tako bomo upoštevali suverenost in interese vseh držav.

25. Države bodo zagotovile mednarodnim organizacijam koordinacijsko učinkovito in dinamično vlogo pri varstvu in izboljševanju okolja.

Vladimir Kokole

PODOBE IZ BRETANJE (2. del)

III Bretonska Bretanja

Že po simpoziju o aplicirani geografiji v Rennesu je bila za udeležence organizirana še posebna petdnevna ekskurzija v zahodni del Bretanje. To je v tisti del, kjer je še danes med ljudstvom živa stara keltsko-bretonska govorica. To je tisti del Bretanje, ki ga zato nekateri imenujejo "Bretagne bretonnante" v nasprotju z vzhodnim, katerega so včasih imenovali tudi "pays Gallo". Tudi tu so krajevna imena še vedno po večini keltska, toda starega jezika ne govorijo več. Vzhodno in Zahodno Bretanjo označujejo dandanes pogosteje kot "Haute et Basse Bretagne" (visoka in nizka), kar pa nima nič opravka z reliefom, saj so glavne vzpetine v zahodnem delu (!), ampak bolj z lego glede na kontinentalno Francijo. Vsekakor je ta bretonska zahodna in nizka Bretanja najbolj "pristni" del historične pokrajine s tem imenom.

Bretonska Bretanja se ob severnem robu začenja v lingvističnem smislu šele za Saint-Brieuc. Kakor že prej na poti v Loudéac, tako na poti proti severni obali (pri Saint-Brieuc), poševno na severozahod od Rennesa, se na razdalji osemdesetih kilometrov nismo peljali niti skozi eno samo pravo mesto, čeprav je ta cesta del severne magistrale! Res pa je bil na vsakih osem do dvanajst kilometrov kakšen trg (ali velika vas), ti pa so - sodeč po karti - dokaj številni in enakomerno razporejeni. Pač izraz stare preindustrijske organizacije prostora! Šele bliže pri obali, 25 kilometrov pred Saint-Brieuc, je Lamballe z okoli 6 500 prebivalci, pravo mesto in kantonsko središče, a sicer središče agrarnega zaledja. Tu so pomembni sejmi za živino, toda značilno intenzivno kmetijstvo severnega obrobja Bretanje se je pojavilo pri Yffignacu, komaj nekaj kilometrov od našega dopoldanskega cilja. Grah, zeleni fižol in zlasti čebula so tu lokalne specialitete. Yffignac pa je sicer tudi že primestno naselje, od koder se ljudje vozijo na delo v Saint-Brieuc. Presenetila so nas - po poldrugi uri vožnje - skozi bretonski "bocage" - odprta polja. Prst je tu eolskega izvora.

Saint-Brieuc je bilo do nedavna edino izmed srednje velikih bretonskih mest, ki je imelo nekaj več industrije, čeprav na splošno le manjša in srednje velika podjetja (v oklepajih število zaposlenih): manjšo jeklaro, ki uporablja staro železo, tovarno čopičev, večjo tiskarno, tovarno električnih peči (1 200), nekaj živilske in druge industrije; šele nedavno se jim je pridružila velika tovarna tesnil za celo francosko tržišče (1 000). Industrializacija, uvajanje novih industrijskih panog - nam je povedal so-cialistični župan, ki nas je sprejel na magistratu - je eden glavnih problemov bretonskih mest, ki so zrasla in se razvijala do nedavno pretežno, če ne skoraj izključno kot centri storitvenih dejavnosti in družbenih služb. Različna so pota, ki vodijo k temu cilju. Kar more storiti mestna občina, je predvsem to, da na svoje stroške komunalno uredi teren za potencialno industrijo (industrijsko cono) in ga potem oddaja v najem

podjetjem, ki jih to stane dosti manj, kot če bi morala sama nositi znatne začetne stroške za infrastrukturo. Povedal nam je tudi, da so težave še večje, kjer je lokalna uprava v roki levičarskih strank, agilnih pri organiziranju delavcev, ki nato terjajo višje mezde, boljše delovne pogoje itd. Problem zaposlovanja je hud, kajti departement (Cotes du Nord) je eden najbolj agrarnih v Franciji nasploh. Vsaka industrija je zato dobrodošla, ne glede na izvor kapitala. Problem je akuten celo v Saint-Brieucu, kajti širša mestna aglomeracija (to je mesto in sosednje majhne deagrarizirane občine) je po vojni narasla na okoli 80 000 prebivalcev in ta prirast je bil hitrejši kot prirast delovnih mest. Želja Bretoncev nasploh pa je, da najdejo delo doma, v svoji pokrajini. Saint-Brieuc kot departementsko središče ima ustrezne družbene službe (npr. 4 gimnazije, precej veliko bolnišnico ipd.), ki lahko nudijo prebivalstvu vse, razen zelo specialnih storitev. Po županovem mnenju je to tudi eden važnih razlogov, da bi bilo treba razviti industrijo.

Razvoj mesta po vojni - čeprav umirjen - je sprožil vrsto urbanističnih problemov. Mimo formalnih občinskih meja so formirali širšo skupnost, Groupement d'urbanisme: skupino občin, ki imajo skupno urbanistično službo, tako raziskovalno-razvojno kot operativno. Zanjilna je gospodarska struktura teh občin. Industrija zaposluje le 18% aktivnega prebivalstva, trgovina in storitvena obrt 23%, uprava in družbene službe pa kar 25%. Pomembno je gradbeništvo, nekaj pa je še kmečkega prebivalstva. V diskusiji se je pojavilo tudi vprašanje, ali so težnje in prizadevanja, da bi v departementu forsirali razvoj tudi drugih manjših mest. Odgovor je bil, da se seveda ne bi branili, če bi kdo hotel investirati tudi tam, toda želeli bi razvoj tudi v Saint-Brieucu, kjer so vložili in še vlagajo veliko sredstev v infrastrukturo industrijskih con. Določen problem je tudi v tem, da se trgovina začinja seliti na obrobje mesta, kjer je prostor za sodobne trgovske hiše (shopping centre) in ni težav s parkiranjem. Saint-Brieuc ima namreč staro mesto zelo tesno. Nova stanovanjska naselja, tu je največ blokovna gradnja (HLM), so vsa na obrobju, zardi terena delno precej vstran od stare trgovske četrti.

Iz Saint-Brieuca se nismo vozili naprej proti zahodu Bretanje po glavni magistralni cesti, ampak smo zavili proti severozahodu, da bi se spoznali z obalnim področjem. To je v tem odseku do Morlaixa eden najzanimivejših delov Bretanje in je pomemben tako v turizmu kot v kmetijstvu in do neke mere še vedno v ribištvi. Obala je močno razčlenjena, tako v malem kot v velikem; 100 do 120 m visok in v notranjosti enoličen plato severne Bretanje se tu spušča proti morju s stotinami rtičev, med katerimi pa so tudi peščene ali prodnate plaže, pred obalo pa posamezne skupine otočkov ali zgolj čeri. Dva večja, 10 do 15 km globoko zajedena estuarja še posebej razbijata enotnost te obalne pokrajine. Plaž se drži cela vrsta manjših turističnih krajev oziroma ribiških vasic. Ustavili smo se v večjem kraju Pampol (8 000 prebivalcev), pomembnejšem centru ribolova, ki pa je mnogo izgubil, odkar ni več "islandskih ribičev" ki bi se v lesenih ladjicah podajali od tu na nevarno in dolgo pot po severnih morjih, kakor še pred dobrimi 50 leti, ko je Pierre Loti tu napisal svoj sloviti roman. Nekajje še obalnega ribolova in lova na rake, gojijo pa tudi ostrige in dagne.

S problemi kmetijstva v obalnem področju smo se na ekskurziji po Bretaniji spoznali predvsem na severni obali. To je tisto priobalno področje, ki je izrazito izpostavljeno blažilnim klimatskim vplivom morja, kjer so pozebe neznane in ki se je prvo preusmerilo iz tradicionalne polikulture v specializirano kmetijstvo, ki daje tipične "bretonske proizvode" kot pravijo v Franciji: to je zgodnjo zelenjavo - "primeurs". To območje je znano kot "ceinture dorée" (zlati pas) in je najbolj dragocen kmetijski rajon Bretanje. Tu morejo ekonomsko obstajati celo že kmetje, ki imajo komaj 4-5 ha njiv, ki pa seveda dajejo visokovredne proizvode. Toda taka intenzivna proizvodnja je mogoča samo ob obilnem gnojenju in dobri pripravi zemlje. Tradicionalno gnojilo - poleg hlevskega gnoja seveda - je "goémon" (morske rastline, alge, haluge in drugo, kar morje pusti na obali ob vsakokratni oseki), ki ga še dandanes pobirajo in zbirajo marsikje ob obali in razvažajo po njivah. Prav tako je še vedno živa uporaba apniških školjk (maerl) z obale, kajti prst ima v Bretanji po naravi zelo malo apnenca. Morje tedaj še vedno sodeluje pri kmetijstvu, o tem smo se prepričali na lastne oči v Morlaixu, kjer smo vi-

deli, kako iz obalnih ladjic pretovarjajo maerl. Dandanes pa vsebolj uporabljajo tudi visokovredna umetna gnojila. Tip kmetijske proizvodnje in kulture se v zadnjem času ni bistveno spremenil. Največjo spremembo pomeni uvedba krmilnih trav in zlasti zelene kóruze. Glavni proizvodi so zgodnja zelenjava, uveljavila se je že prava specializacija med mikroregijami tudi cvetice, ponekod semenski in zgodnji krompir, v živinoreji pa je še večji poudarek na govedoreji ter na prodaji mleka in masla. Znatne pa so spremembe v organizaciji kmetijske proizvodnje in v tehnologiji. Prevladujejo sicer "mali" kmetje - bodisi lastniki zemlje, bodisi najemniki - toda komercializacija proizvodnje gre v veliki meri skozi združne organizacije. Tako prodajo 80% mleka, zadruge pa imajo tudi polindustrijske obrate za dehidratizacijo in drugo predelavo izdelkov. Toda v tej smeri so prav aktivna tudi privatna tuja podjetja s sedeži izven Bretanje, ki so že postavila tu več obratov. Problem domačega "regionalnega" kapitala je tudi v kmetijstvu pereče vprašanje. Vsekakor pa se je združništvo v povojnih letih zelo razmahnilo. Sicer pa je komercializacija morda najbolj kritičen problem bretonskega kmetijstva. Večkrat smo slišali govoriti o "mur (zid) de 400 kilomètres", računano do Pariza, ki je v Franciji daleč najpomembnejše tržišče za kmetijske proizvode, še zlasti za bretonske.

Lannion je zanimiv primer nagle urbane ekspanzije izven Rennesa oziroma do neke mere vseh treh največjih urbanih aglomeracij. Je vsekakor izjemen primer, toda primer, ki mu bodo morda sledila še nekatera od manjših bretonskih mest. Seveda če bodo dobila tako močan industrijski impulz. Lannion je bil še pred desetimi leti le eno od nekoliko večjih mestec v departementu Côte du Nord, oziroma v stari pokrajini Trégor (ali Tregorrois). Bil je le manjši storitveni center, kot je tradicionalni centralni kraj te pokrajine, nekdanje škofovsko mesto Tréguier, oddaljeno le 17 km, ki pa je v novejši dobi povsem zamrlo. (Ima sicer mogočno katedralo in slovito lego na vzpetini, a manj dejavnosti kot večji Lannion). Tréguier smo si ogledali le z avtobusa, v Lannionu pa smo se tudi ustavili. Pravzaprav šele čisto na robu mesta, 3 km od centra, v instituciji, ki se ji ima mesto zahvaliti za živahen razvoj v zadnjih petnajstih letih. To je velik raziskovalni inštitut, C.N.E.T., osrednji državni zavod za raziskave v zvezi s telekomunikacijami in elektroniko, ki spada pod francosko PTT. Tu so raziskovalni oddelki in laboratoriji za preizkušanje vse telekomunikacijske opreme, ki jo proizvaja francoska industrija. Opravljajo temeljne in razvojne raziskave. Politične zveze in poreklo tedanjega ministra so odločilno vpilvale, da so začeli leta 1963 razvijati ta center prav v Lannionu.

Res pa se je tu že leta 1957 naselila manjša tovarna za elektroniko. Razvoj inštituta je privabil nove tovarne te vrste, ki zaposlujejo skupaj 3 500 ljudi, raziskovalni inštitut pa tudi nekaj sto. Pred petnajstimi leti je bila edina industrija v Lannionu - ki je živel od storitev za agrarno okolico - majhno polindustrijsko podjetje za izdelavo tipiziranega kuhinjskega pohištva. Učinek nove industrije je bil velikanski. Vsako novo industrijsko delovno mesto je pomenilo porast za tri prebivalce. Stari sivogranitni Lannion, tesno zbit na robu platoja med zarezo reke Léguer, se v podobi naselja izgublja med mnogimi belimi betonskimi stanovanjskimi bloki na treh straneh mesta in med naselji prostornih enodružinskih hiš z vrtovi, ki so zlasti številne okoli novega raziskovalnega zavoda. Eden od faktorjev lokalizacije nove industrije je bil tudi ta, da so zagotovili visoko kvalificiranemu kadru iz vse Francije tako stanovanjsko okolje in v millem bretonskem podnebj! Prebivalstvo Lanniona se je tedaj v pičlih desetih letih povečalo od 6 na 15 tisoč in še se jih precej vozi na delo iz okolice. Vzporedno rastejo trgovine, servisni obrati, šole, športne naprave in vse drugo, kar je omogočilo naglo povečanje kupne moči povečanega števila prebivalstva. Paralela z našim Novim mestom ali Velenjem je več kot očitna!

Kakšna razlika, sem si mislil, ko smo se kasneje peljali skozi Morlaix, starejše in še vedno večje mesto dalje proti zahodu. Tam se število prebivalstva nikakor ne more pomakniti čez sedanjih 20 000. Nekdaj pomembno пристanišče jadrnic je domala prazno, stara tobačna tovarna je še vedno skoraj edina industrija in celo veliko agrarno zaledje s specializiranimi kulturami lahko samo vzdržuje trgovino in druge terciarne dejav-

nosti, več pa ne. Novi stanovanjski bloki so prav redki. Kar gradijo, so povečini skupine enodružinskih hiš na obrobju mesta, na platoju, v katerega je strmo vsekana dolina, ki se kot estuar vije proti odprtem morju. Tam doli tesno stisnjene in visoke stare meščanske hiše obdajajo vodni trak, ki je deloma tako ozek, da je pokrit s ploščadjo. To je pravi "mestni trg" Morlaixa. V ozadju pa se boči nad vsem velik železniški viadukt. Torej kar se da tipična lega in podoba mesta ob ozkem estuarju.

Notranjost Bretanje smo ponovno spoznali, toda po drugačnem licu, kot ga kaže rodovitna pokrajina okrog Loudéaca, na poti od severne obale proti Chateaulinu sredi zahodnega dela Bretanje. Že po nekaj kilometrih vožnje iz Morlaixa na jug se je pojavila na obzorju te valovite, ponekod domala ravne planote silhueta višjega sveta, Monts d'Arrée. Ni trajalo dolgo in že se je pred nami res dvignil niz vzpetin v smeri vzhod-zahod. Te vzpetine - pri nas jim najbrže ne bi rekli niti hribi - so le do dvesto metrov višje od severovzhodne bretonske planote, toda so markantne. So pa tudi močno drugačen svet kot nizka Bretanja. Še nekaj kilometrov in po strmi cesti navzgor, pa smo se znašli v pokrajini, ki me je spomnila na Škotsko. Globeli in vzpetine, ponekod skale, predvsem pa je to goličava brez gozda - "lande"; z grobo travo in vresjem in grmičevjem porastel svet, ki ga komaj kje poživlja skupina drevja. Ta "lande" - tu vijoličasta od rese, tam rumenkasta ... - je sekundarna rastlinska združba, nastala šele, ko so posekali nekdanje nepregledne bretonske gozdove tudi na najslabših tleh in jih spremenili v pašnike. Najvišji del vzpetin - Roc Trévezel - kamor smo se povzpeli, omogoča imeniten pogled na severno bretonsko planoto na eni strani in nižje vzpetine na ostalih treh. Velik kontrast temu samotnemu in slikovitemu "višavju" je atomska elektrana pri Brennilisu ob umetnem jezeru sredi te samote. Baje pa že dve leti ne dela. Zakaj, nismo mogli izvedeti. Malo dalje ob naši poti smo po vzpetinah vendarle opazili nasade iglastega drevja.

Z Monts d'Arrée smo se spustili na južno stran, spet v kulturno pokrajino t.im. Chateaulinske "kotline". Kotlina je predvsem v geološkem smislu, ker jo sestavlja širok pas raznovrstnih karbonskih kamnin, ki so manj odporne kot starejše na jugu in severu tega zahodnega dela Bretanje. Ta sinklinorij, ki ga na jugu tudi reliefno omejuje drugi niz vzpetin (Montagnes noires), je dejansko nižji. Pravi ujeti meandri reke Aulne pa pričajo, da gre za tektonsko udorino. Spričo peštrejše petrografske sestave je "kotlina" tudi v drobnem bolj razgibana kot planota ob severnem in južnem robu, tega dela Bretanje. Petrografska sestava je posredno - poleg estuarjev - tudi vzrok za tako razgibano obalo, kjer kvarcitni polotok Crozon loči največja zaliva pri Brestu in Douarnenezu. Ta, za nekaj naših povprečnih občin velika "kotlina" se imenuje po Chateaulinu, ob začetku estuarja reke Aulne, ki je tam še globoko zajedena. Pač zato, ker je v tej še trdno agrarni pokrajini to mestece s komaj 5 200 prebivalci še vedno največje daleč naokrog.

Če pa ne bi imel tovarne smodnika, bi jih ne imel niti toliko, čeprav je vodilni centralni kraj "kotline". Okolica mesta je prijetna, saj jo na malo bolj strmih pobočjih poživljajo gozdički.

Blizu Chateaulina pri vasici Saint-Ségal, na terasi v meandru reke Aulne je bila naša baza za ekskurzije po zahodni Bretanji, Center za razvoj kmetijstva oziroma njegov internat. Center poleti nima tečajev, sicer pa deluje zelo živahno. Spada v verigo kmetijskih pospeševalnih in izobraževalnih ustanov. Profesor Phlipponneau nam je nekega večera organiziral tudi, predavanje o razvojnih problemih zahodne Bretanje, predvsem kmetijskih, in razgovor s strokovnjaki. Mnogo tega smo videli in izvedeli tudi na terenu v štirih dneh, ki smo jih tam preživeli.

Na prvi ekskurziji iz Saint-Ségala smo obiskali Brest. Poleg oceanografskega inštituta smo si ogledali predvsem pristanišče. Mesto samo ni posebno značilno, čeprav je s 170 000 prebivalci razmeroma veliko. Stare historične tradicije nima. Bolj se je razvilo namreč kot pomorsko oporišče na pobudo Richelieua in Colberta, znamenitega merkantilistično usmerjenega ministra Ludvika XIV; nastalo je tam, kjer je seglo francos-

ko ozemlje najdlje v Atlantik. Brest je slej ko prej eno od glavnih oporišč francoske vojne mornarice, čeprav dandanes ni več to, kar je bil. Daleč najpomembnejša industrija je še vedno pomorski arzenal in ladjedelnica za manjše vojne ladje. Vsekakor pa Bretonci ne vidijo bodočnosti - pristanišča v tej smeri. Zanima jih civilna pristaniška perspektiva Bresta oziroma celotnega zaliva. Ta pa se ne kaže v prav rožnati luči. Brest nikoli ni bil pomembno trgovsko pristanišče kot Nantes, da o Le Havru - pristanišču Pariza - ne govorimo. Z vidika Francije, ali bolje skupnega tržišča zahodnoevropske šesterice držav, je očitno preveč oddaljen od glavnih gospodarskih centrov, do koder so prevozni stroški veliki. V Brestu pa vsekakor nismo obupali. S pravo bretonsko zavzetostjo in trmo pripravljajo in propagirajo študije in načrte za revitalizacijo "pomorskega poslanstva" Bresta in Bretanje. Globina zaliva, ki tu ni "baie", ampak "le rade de Brest", zaščitena proti najhujšim valovom, znatne ravne površine ob obali, vse to so okoliščine, ki jih ne gre prezreti v dobi supertankerjev in ogromnih tovornih ladij za razsuto blago, ki ga je moč ekonomično predelati le v ogromnih količinah. Na tem temelji strategija predlaganega razvoja. Ob razgovoru pri županu in ob ogledu civilnega pristanišča in ob obisku civilne luke so nam razložili, da gradi Brest svojo pomorsko bodočnost na zelo specializiranih pristaniških in s pomorstvom vezanih funkcijah. Prva faza programa je skoraj končana: izgradnja posebnega dela pristanišča za popravilo ogromnih tankerjev, z 250 tisoč in več tonami. Brest leži ob poti iz velikih pristanišč Zahodne Evrope proti Sredozemlju in Perzijskemu zalivu! Druga faza bi bila izgradnja velike rafinerije za nafto in električne centrale na mazut. (Energijska je v Bretanji problem!) Načrt za elektrolizo aluminija je na žalost padel v vodo, še vedno pa računajo s petrokemično industrijo. Sicer pa upajo, da bo vključitev Velike Britanije v evropsko skupno tržišče poživila trgovino z britanskimi pristanišči (izvoz zelenjave in uvoz premoga iz bližnjega Walesa!). Industrijski razvoj pa bi naj temeljil predvsem ne na elektroniki, kjer niso pomembni, transportni stroški pač pa znane. Tudi v tej smeri je bilo že marsikaj napravljenega. Od leta 1966 ima Brest lastno univerzo z več fakultetami in okoli 6 000 študenti. Poleg tega pa je neodvisno zrasel še velik nov oceanografski inštitut (C.O.B. - Centre Océanologique de Bretagne), ki je seveda splošnega pomena za vso Francijo in bo eden največjih na svetu. Širijo tudi letališča za velike reaktivne avione, da bi ustvarjali boljše povezavo, predvsem s Parizom. Skratka, iniciativ ne manjka. Temu se more Brest tudi zahvaliti za naglo rast prebivalstva. Od leta 1954 do 1970 se je število prebivalstva povečalo od 110 na 170 tisoč. Pričakujejo, da bo v petih letih doseglo že 200 tisoč. Dolgoročne prognoze pa govore celo o 300 do 350 tisoč ob koncu stoletja. Gradi se res veliko. Okrog mesta sta zrasli dve veliki novi stanovanjski naselji v stilu "grands ensembles", vsako s 5 oziroma 7 tisoč stanovanji, to je 20 do 30 tisoč prebivalci.

Brest se ne more pohvaliti s kakimi znamenitimi kulturnozgodovinskimi spomeniki in ambientami. Najzanimivejši del je vsekakor ob Penfeldu. Penfeld je krajši estuar rečice, ki se tu prečno na obalo izliva v morje, dvajset do trideset metrov globoko zarezan v plato Léonna. Tu, ob ustju so ogromne kamnite utrdbe, ki so ščitile vhod v estuar in za njimi je staro vojno pristanišče (ki sprejema danes le še manjše enote francoske mornarice) in pa arzenal. V trikotu med Penfeldom in obalo zaliva je stal do 16. stoletja le trg - eden od kakega ducata "bourgades" v pokrajini Léon. Šele Henrik IV. je kraju podelil mestne pravice in šele Richelieu je začel graditi veliko pomorsko oporišče. Brest je bil sicer tudi manjši rimski castrum, toda za to vedo le arheologi. Tudi Richelieujevega in Colbertovega mesta ni več.

Med drugo svetovno vojno so bombe in granate uničile vso šahovnico "starega mesta" v bližini pristanišča. Vse to je danes spet pozidano, z modernimi stavbami, a po starem tlocрту. Zelo značilna os mesta, glavna ulica, je nadaljevanje ceste od zahoda in vodi do obale, do mosta čez Penfeld.

Brest, kakor rečeno, leži v pokrajini Léon, ki je segala od severne obale do Monts d'Arrée oziroma reke Elorn. Staro središče te dežele pa je bilo mesto Landerneau (13 000 prebivlancev). Léona posebej nismo obiskali. Je izrazita agrarna pokrajina, specializirana v pridelovanje zgodnje zelenjave, podobno kot Tregor, le da je tu "ceintu-

re dorée" še precej širša. To je hkrati še najbolj konservativna pokrajina v Bretaniji, kjer se stare agrarne strukture še najbolj trdovratno držijo, čeprav sicer pravih veleposestev ni mnogo. Modernizacijski napor "Združenja mladih katoliških kmetovalcev" so tudi začetek socialne preobrazbe.

S problemi kmetijstva smo se na terenu seznanili naslednji dan v nekem drugem kotu zahodne Bretanje, v pokrajini Cornouaille, okoli kraja Plonevez-Porzay. Cornouaille je ista beseda kot Cornwall in zgovorno priča poreklo starih Bretoncev. Porzay pa je pravzaprav "nom de pays", ime mikroregije v zaledju velikega zaliva pri Douarnenezu. Je še del t. im. chateaulinske kotline, nekoliko nižanega, valovitega sveta med Menez Homom, ki je skrajni zahodni izrastek Monts d'Arrée, in pa nižjimi izrastki Montagnes Noires na jugu. Porzay je eden od najbolj intenzivno izrabljanih delov priobalnega območja. Zemlja na paleozojskih škriljavcih in peščenjakih je nadpovprečno dobra. V osmih občinah Porzaya je okoli tisoč kmetij in okoli 9 000 prebivalcev, ki pa seveda ne živijo vsi od kmetijstva. Orne zemlje je okrog 10 000 hektarov, kar pomeni, da so posestva celo pod povprečkom za Bretanjo. V primerjavi z mnogimi deli Francije je tedaj Porzay mnogo na slabšem ob naraščajoči tehnizaciji kmetijstva. Tradicionalni "bocage" še prevladuje, toda marsikatera živa meja je že izginila. Porzay je bilo znano področje, ko se je - ob koncu prejšnjega stoletja, ko je sem prišla železnica - specializiralo v pridelovanje semenskega krompirja. To je bil prvi val preobrazbe. V novejši dobi pa se je tudi krompir pokazal kljub visokim donosom kot premalo rentabilna kultura. Potem se je to področje preusmerilo v živinorejo, zlasti v prašičerejo. Pa tudi govedoreja sama se je preusmerila od tradicionalne proizvodnje surovega masla v prodajo svežega mleka za bližnje veliko mesto Brest, pa tudi za Quimper. Osnova napredka je bila komasacija zemljišča in dejansko so zložili zemljišče, že skoraj pri vseh kmetijah, čeprav niso odstranili vseh živih meja. Poleg tega pa je bila tudi tu zelo važna uvedba zelene koruze. Danes jo splošno gojijo, pa tudi nove vrste trave, zlasti angleško ray-grass, ki daje visok odstotek proteinov. Obiskali smo enega od teh podjetnih porzayskih kmetov. Na kmetiji, kjer obdelujejo 45 hektarov vseh vrst zemljišč, dela sam z ženo, le včasih jima pomaga stric. Posestvo je v celoti komasirano, in parcele so največ 800 m od doma. Na leto poseje 22 ha zelene koruze, ki jo rotira z lucerno in ječmenom, samo 2 ha pšenice za lastno porabo in le še četrt hektarja krompirja. Ostalo je večinoma pod deteljo. Od kmetijskih strojev si izposoja le žetveni stroj (kombanj). Dejal pa je, da prave rotacije, kot včasih, skoraj ne poznajo več! Vse regulirajo z gnojili. Nekaj ima ta kmet tudi travnikov z električnim pastirjem. Redi 38 molznic, 25 glav mlade živine ter 60 mladih bikov za meso. Povprečno redi 2 glavi goveje živine na hektar kmetijskih površin. Stalnih travnikov pa skoraj nima več, ker je pridelovanje koruze bolj rentabilno. Kupuje pa tudi močna krmila, in temu se mora zahvaliti, da so donosi visoki. Povprečno dajejo krave po 4 500 litrov mleka na leto, pridelava pa 12 do 13 ton zelenih krmil na hektar, kajti kosijo do štirikrat na leto. Trava raste pravzaprav vse leto. Zeleno krmlo da vso dehidrirati v bližnjem obratu, zadružnem seveda. Goji tudi okoli 6 000 kokoši nesnic, toda vsa krmila zanje kupuje!

Porzay smo obiskali predvsem zato, da smo se spoznali z neko drugo obliko transformacije v kmetijstvu, to je posestne-socialne strukture. Ta košček Bretanje je že nekaj generacij sem znan po visoki stopnji izobrazbe kmečkega prebivalstva in po tem, da je prebivalstvo izrazito levičarsko usmerjeno. Ideja bolj radikalnega združništva je zato tu hitreje pognala korenine. Mnogo kmetov je združilo svoja zemljišča v zadruge posebne vrste - G.A.E.C. (to je: Groupement Agricole d'Exploitation en Commun - kmetijsko združenje za skupno izkoriščanje zemlje). Takih G.A.E.C. je v tem delu Bretanje že nad trideset, čeprav ne združujejo običajno več kot 3 do 8 bivših posetnikov. Tu ne gre za kakšne "delovne zadruge" v pravem smislu. Kmetje namreč običajno združijo samo del svojih zemljišč ali živino v skupno čredo. Zančilno pa je, da tu ni nobene C.U.M.A. Rekli so nam, da je tradicija medsebojne pomoči med kmeti še tako živa, da ni treba formalnih oblik. Ogledali smo si eno od takih majnih zadrug. Vanjo so se leta 1966 združili štirje kmetje, toda eden je kasneje izstopil. Z dvema od njih smo se zapletli v živahno diskusijo.

V nedeljo smo obiskali jug dežele Cornouaille, katere "prestolnica" je Quimper; vsaj bil je, ko je vladal tu legendarni kralj Gradlon, ki - upodobljen v kamnu - še danes gleda s strehe katedrale na stari Kamper pod seboj, ves stisnjen v sotočju med rečico Steir in reko-estuarjem Odet. Gradlona in njegovega keltskega kraljestva že dobrih tisoč tristo let ni več, a Quimper je ostal središče te bretonske dežele. Kar je starega, tega pa ni malo, je poleg katedrale res največ šele iz konca srednjega veka. Toda mesto se je razvijalo tako postopoma, da so se nove arhitekturne prvine skladno vkompilirale v podobo današnjega mesta. Quimper je ostal belo-sivo črnkast sredi zelene debri in polj v okolici, bretonski kar se le da. Brez dvoma je najbolj skladno med vsemi pomembnejšimi mesti v Bretanji. Stari, tesni, a še vedno živahni center okrog močno, lepe gotske katedrale oklepa prostoren trg pred njo; ta pa kipi v višino in obvladuje podobo mesta. Okrog mesta ni nobenih "grands ensembles" moderne in anonimne arhitekture; kar pa zgradijo stanovanj, so domala izključno enodružinske hiše v bretonskem slogu.

Quimper v gopodarstvu ni dinamičen center. Poleg drobne živilske in še nekaj malega druge industrije je bila do nedavna znana tovarna fajanse z nekaj sto zaposlenimi največje podjetje v mestu. Implantacija industrije od drugod je po vojni prinesla komaj šest sto novih delovnih mest. Quimper je ostal izrazito "terciarno" mesto, regionalni center dežele Cornouaille in še dela Bretanje; s trgovskimi in drugimi storitvenimi dejavnostmi, pa tudi eden najpomembnejših kulturnih centrov Bretanje: z muzejem bretonske folklore in umetne obrti, s pomembno galerijo francoskih mojstrov, umetniškimi šolami in raznimi kulturnimi prireditvami. Je pa tudi glavno upravno središče vsega departementa Finistere, kar pri centraliziranem francoskem sistemu javne uprave pomeni nekaj tisoč mest v upravi in družbenih službah. Tem funkcijam se mora mesto predvsem zahvaliti da šteje sedaj vendarle dobrih petdeset tisoč prebivalcev. Vsekakor je tudi pomembna etapa v turističnih tokovih, kise stekajo v letovišča na obeh straneh prostranega estuarja reke Odet ali ob Atlantiku. Poleti ima redno letalsko zvezo s Parizom, oddaljenim dobrih 500 km.

V Quimper smo se odpravili v nedeljo - četrto v juliju - ker je vsako leto tedaj znan festival bretonske kulture. Po nekaj dnevih raznih prireditev se konča dopoldne z velikim sprevedom Bretoncev v narodnih nošah, popoldne pa s festivalom bretonskih narodnih pesmi in plesov ter z bolj turistično atrakcijo, z izvolitvijo "kraljice Cornouaille" (ki torej ni nobena "miss"!). Ta festival francoske oblasti podpirajo, ker pač pospešujejo turizem; manj pa so navdušene nad kulturno-političnimi posledicami, ki - se jim zdi - vodijo v separatizem (kar pa je za vse jakobince - bele in rdeče - grozna beseda). Prav zaradi kulturno-političnega navdiha tega festivala pa je menda naš gostitelj in vodnik prof. Phlipponneau mislil, da moramo doživeti vsaj nekaj od "Fêtes de Cornouaille", kakor se ves festival uradno imenuje. To je bil spreved. Dobro uro in pol so se vrstile folklorne skupine v narodnih nošah iz vse historične Bretanje in ne le iz štirih departementov francoske "planske regije" s tem imenom. Vsako skupino iz raznih kotov Bretanje so uvedli zastavonoša in muzikanti z značilnimi glasbili: dudami, bobnom in neke vrste mini-trobento. Nekateri v sprevedu so nosili tudi značilne pridelke dežele. Čez dva tisoč se jih je zvrstilo. Ta spreved je bil vsekakor posebno doživetje za tujca, za Bretonce pa izraz volje po ohranitvi tisočletne kulturne samobitnosti. Tako keltsko-bretonsko kot francosko govoreči Bretonci s tem dokazujejo, da nočejo biti zgolj privesek pariške kulture, ampak iščejo navdiha v stari in bogati tradiciji, ki sega tisoč petsto let nazaj. Močan kulturni regionalizem je lahko, kot so mnogi prepričani vse bolj tudi vezivo pri povezovanju v boju za boljšo bodočnost njihove dežele. Fêtes de Cornouaille so bile zame gotovo eno najlepših doživetij v Bretanji, kot je bil tudi že prej v Rennesu koncert keltske glasbe. Prav tako impresivne kot elektrarna na La Rance ali oceanografski inštitut v Brestu ali center za pospeševanje kmetijstva v Saint-Ségala ali tudi pogovor s kmeti in zadružniki v Porzayu.

Popotnik, ki pride v zahodno Bretanjo in ki bi se izognil Locronanu, ki se ne bi ustavil pred cerkvijo v Pleybenu, v Plougastelu, v Guimiliauju ali v kakem drugem trgu ali farni vasi in si ne bi ogledal enega od znamenitih "enclos paroissiales", bi spoznal

Bretanjo le na pol.

Locronan - na robu Porzaya - je neznaten trg z 800 prebivalci ob vznožju z gmajno pokrite vzpetine; po drugi strani pa je ta kraj svetega Ronana znamenita božja pot, kulturnozgodovinski in arhitekturni dragulj. Kot iz enega kamna in z eno roko izklesan je ambient podolžnega trga, kamor se steka še nekaj uličic z vseh strani. Ves je iz sivega granita, a z zelenkastim nadihom, kajti v stoletjih milega vlažnega bretonskega podnebja ni kljuval mahu, ki ga marsikje pokriva. Mogočna cerkev obvladuje podobo trga, zraven pa je še manjša z njo povezana kapela, kjer je Ronanov grob. Od tu krene vsako leto drugo nedeljo v juliju ob glavnem proščanju velika procesija na hrib, po poti, koder naj bi bil nekdanje vsako jutro hodil, bos in tešč, molit sveti Ronan. Vsakih šest let - ko je velika procesija Troménie, imenovana, pa gredo še dlje, do ostankov benediktinske molilnice iz 11. stoletja, ki je dajala azil (Tro minihi - stolp zavetja). Tedad se tu zbere na tisoče Bretoncev iz vse pokrajine Cornouaille in še od dlje.

Locronan (loc-, pa tudi lan- ali tre- pomeni v bretonščini kraj, del fare, ki pa se ji reče plo ali plou, beseda, s katero se začne ime toliko krajev v vsej Bretanji) je doživel lepše dni v dobi od 16. do 18. stoletja, ko so v trgu, še bolj pa po kmetijah daleč naokrog, tako kot v vsej Bretanji, na veliko tkali domači lan in konopljo za obleko, za jadra in vrvi na ladjah. Locronan je bilo eno od glavnih središč te intenzivne obrti. Še danes vzdržujejo dve taki delavnici z ročnimi statvami, kupci pa so seveda turisti, ki še bolj pogosto kot romarji romajo v Locronan.

Enclos paroissiale je z ograjo omejen prostor pred cerkvijo v mnogih bretonskih vaseh ali trgih, s kostnico ali kamnitim slavalokom - če je bil kraj bogat - ali zgolj s "calvaire". Calvaire je bretonski kot granit, iz katerega je izklesan. Calvaire je slikanica v kamnu. Ponekod je to le križ na podstavku, drugje, kot v Pleybenu ali Plougastelu, pa je calvaire velika skulpturna kompozicija, več metrov visoka; na vencu in na podstavku pod tremi kamnitimi križi se vrstijo razni prizori iz biblijskih zgodb, predvsem pasijon, skupaj do dve sto oseb v reliefu ali v kipih. Slej ko prej calvaires še služijo svojemu prvotnemu namenu, da so pri pridigah nazorno pomagalo. Spričo umetniških ali tudi nekaterih kulturnozgodovinskih prvin (npr. noše) pa privlačujejo tudi povsem laične obiskovalce. Za oči geografa so tudi nadvse značilne sestavine v podobi bretonskih podeželskih središč, kot pri nas cerkvice po hribih, skratka, neločljiv element kulturne pokrajine.

Isti dan kot Quimper smo obiskali tudi tisti jugozahodni kos dežele Cornouaille, ki mu še posebej pravijo bigoudenska dežela (po francosko: pays bigouden). Bilo je opoldne po obisku Quimpera, ko zaradi deset tisočev turistov ni kazalo, da bi tam hitro dobili kaj za pod zob. Ustavili smo se tedaj petnajst kilometrov vstran v prijetni vaški gostilni. Na podeželju so gostov vedno veseli, posebno pa še v bigoudenski deželi, ki je gostota obljudena in preobljudena kmečka pokrajina. Vsaj vstran od obal. Ta pokrajina še zdaleč ni tako napredovala kot npr. v okolici Loudéaca. V glavnem je še pravi, dokaj "gost" bocage. Posedstva so precej manjša kot v povprečju. Zgodnja zelenjava, posebno grah, je tu pomembna komercialna poljska kultura. Ob obali pa je nekaj pomembnih ribiških krajev: vsi na južni obali in vsak s tovarnam ribjih in grahovitih konzerv. Zapeljali smo se do kraja bigoudenske dežele, do veličastnih skalnih rtov Point du Raz in Pointe du Van. Pokrajina majhnih polj in skalnih ograj, a za pogled "odprta", se tu strmo spusti do 70 ali 80 metrov navzdol v ocean, iz katerega gledajo potem le še divje čeri in svetilniki. To je skalni, skoraj goli zid, ki se v Bretanji na toliko delih obale - srečava z morjem. Mnogo pogostejše kot plaže! Atlantik se na severnem robu bigoudenske dežele zaje v Bretanjo z velikim zalivom, imenovanem po največjem kraju ob koncu zaliva. To je Douarnenez, še danes eno največjih središč ribolova v Bretanji. Specializira se v ulov sardin. Le-te predeluje, nekaj tovarn v mestu, ki ga je sicer industrializacija pustila povsem ob strani. Ima res 20 000 prebivalcev, toda ne napreduje.

Problemom bretonskega ribolova je bila posebej namenjena naslednja skoraj celotna ek-

skurzija. Središče tega ribolova je Concarneau, že oddavnej pomembno ribiško pristanišče. Leži kakih 25 km vzhodno od Quimperja in je s svojimi 2 200 prebivalci tretje največje mesto v departementu, predvsem pa tudi eno od pomembnejših manjših mest v Cornouaillu, centralni kraj za precej obsežno gravitacijsko zaledje. Čeprav skoraj vse agrarno. Kot izjema ne leži ob notranjem koncu estuarja ampak ob večjem polzaritem zalivu, njegovo pristanišče pa je v manjšem stranskem zalivu. Tega z morske strani zapira v trdnjavo pozidan otoček, mestece v mestu. Sam Vauban, graditelj trdnjav Ludvika XIV., je pripravil načrte zanj. Bil pa je - nam je zatrdil prof. Phlipponneau - tudi eden od predhodnikov "aplicirane" geografije, saj je delal tudi načrte za melioracije, kanale in podobno. Miniaturno mestece na otočku so danes prevzeli v zakup turisti.

Concarneau je sedaj drugo največje središče morskega ribolova v Franciji sploh, in sicer po tonaži ulovljenih in tu izkrcanih rib - 65 000 ton leta 1970. Po vrednosti teh rib in drugih "sadežev morja" pa pomeni to baje kar 64% celotnega francoskega ulova! Prvenstvo v Bretanji si je osvojil Concarneau šele po zadnji vojni. Med vojno se je namreč tja zateklo ribiško brodogradništvo iz Lorienta. Prej je bil - in delno tudi še je - predvsem središče visokomorskega lova na tune, pa tudi na druge ribe in še posebej na "fruits de mer" (kar smo opoldne tudi v obilni meri spoznali pri kosilu). Imel in obdržal je tudi ribiško ladjedelništvo in predelovalno industrijo (konzerve, ribja moka, gnojila). Znaten in danes pomembnejši del ulova pa je namenjen za neposredno porabo, svež ali zamrznjen. V pristanišču je bilo že zgodaj dopoldne res kaj živahno, tako na obali, kot v ribji borzi, kamor neposredno z ladij spravijo očiščene in sortirane ribe v velikih plastičnih gajbicah. Po pregledu ob sedmih zjutraj gredo ribe takoj v dražbo v dolgi, proti obali odprti dvorani, kjer si z ene strani stojijo nasproti kupci, na drugi pa prodajalci, zadaj pa čakajo hladilni vagoni ali tovornjaki, da odpeljejo kupljene ribe na severovzhod, predvsem v Pariz. Tovornjaki opravijo sedaj 80 do 90% vseh prevozov. Živahno vrvenje je bilo tudi zunaj, v pristanišču, kjer se je zibalo na gladini vse polno ribiških ladij in čolnov vseh velikosti; več jih je bilo videti tudi še dalje, v ladjedelnici.

Pomorski ribolov in prodaja rib pa se zadnje čase srečujeta z resnimi problemi. Ne tičejo se le Concarneauja, marveč bodočnosti ribolova v Bretanji sploh. O tem je govorila skupina štirih strokovnjakov iz zavoda za ribištvo. Po izčrpnih prikazih in diskusiji - udeleževal se je zlasti naš norveški kolega - smo te probleme pač dobro spoznali. Le nekaj tega lahko tu omenim.

Orientacija v ribolovu se je v teku razvoja precej menjala. Po tradicionalnem lovu na vse, kar je bilo mogoče naložiti bliže obale, je nastopila sredi prejšnjega stoletja specializacija v ulov sardin, kasneje pa je prevladal lov na tune. V obeh primerih pa je šlo že za ribolov na odprtem morju ob atlantskih obalah Evrope. Sedaj je eno glavnih lovišč za tune ob obalah Mavretanije! Predvsem pa sedaj lovijo skuše. Ribiške barke so v večjem številu šele po vojni zamenjale večje ladje (chalutiers). Concarneaujsko ribiško pristanišče more sprejeti ladje do 700 ton. Toda te niso last ribičev, ampak delniških družb, ki so investirale v ribolov. Pojavila pa se je tudi že pomembna ribiška zadruga, ki ima tudi tovarno za predelavo. Danes velja Concarneau s stališča tehnologije, ulova in pretovarjanja še vedno za "polindustrijsko" pristanišče. Boulogne npr. ali Hamburg sta npr. "industrijski pristanišči". Eden izmed ciljev, ki si jih v Bretaniji zastavljajo, je, da bi dosegli tako tehnološko raven.

Poleg velikega ribolova na odprtem morju je tudi še dalje prav pomembno obalno ribištvo in ulov ali gojitev drugih morskih živali. Drugi cilj je v tem, da bi povečali število majhnih ladij za dnevni (oziroma tudi nočni) lov ob obali. Ribiči se namreč vedno težje odločajo za daljšo odsotnost od doma, ki je zvezana z globoko morskim ribolovom. Lov ali gojitev jastogov je, med drugim, primer takega dnevnega lova. Pogoji zanju pa so se zaradi premočnega in nenačrtnega izkoriščanja v zadnjih dvajsetih letih močno poslabšali. Jastoge gojijo v košarah na morskem dnu. Za osem vsak dan ulovljenih odraslih živali je bilo treba vreči včasih 40 košev 12 metrov globoko, danes pa kar 200 ko-

šev 20 do 30 metrov globoko. Povprečna velikost živali se zaradi poslabšanja bioloških pogojev stalno zmanjšuje. Vsekakor vrže dnevni ulov še kakih 90 novih frankov. Do ne- 1 ke mere prehajajo tudi že na "umetno" rejo favne v naravnih obalnih kotanjah, zlasti malih rakcev (crevettes), ki jih sveže prodajajo po 18 novih frankov za kilo. Teh nekaj primerov navajam, ker ilustrirajo probleme, s katerimi se mora sedaj spoprijemati bretonsko ribištvo in gojitev morskih živali, ki kljub močnem zmanjšanju števila ribičev še vedno daje edini kruh kakim 17 000 ljudem in njihovim družinam.

Z bretonskim turizmom bolj pestrih oblik, kot na severni obali smo se posebej seznanjali zadnji dan ekskurzije, ko smo se vračali v Rennes. Iz Saint Ségala smo mimo Quimpera zavili najprej naravnost proti jugovzhodu. Glavna cesta tu ne teče ob obali, ampak v črti, ki povezuje notranje konce estuarjev, ob katerih so vsa pomembnejša mesta. Pokrajina za obalnim pasom je domala povsem agrarna, toda kmetijstvo še zdaleč ni tako specializirano v zgodnjo zelenjavo kot ob severni obali. Prevladuje tradicionalno kmetijstvo, toda še bolj kot prej usmerjeno v živinorejo. Uveljavilo pa se je pridelovanje zgodnjega graha in zelenega fižola, ki ga male tovarne ob obalnih krajih polnijo v konzerve. Mnoge tovarne sardinijih konserv so se sedaj tako preusmerile. Ob tem sem se takoj spomnil na naš Delamaris iz Izole! Tu in tam je zrastle kakšno majhno industrijsko podjetje tudi v krajih v "notranjosti"; tako v Rospordenu majhna tovarna kmetijskega orodja, sicer pa spominjajo na industrijske objekte le servisi za avtomobile in kmetijske stroje. Toda učinke komasacije smo opazovali lahko tudi tu.

Proti obali smo zavili šele pri starem bretonskem mestecu Quimperlé (12 000 prebivalcev) ob reki Laita oz. njenem estuarju. Ponekod, kjer so nasadili maritimne bore, ima pokrajina ob estuarju že kar mediteranski nadih. Ob ustju so velike plaže in ob njih je zrastle novo turistično naselje posebne vrste (village de vacance); prvo tako v Bretaniji. Namesto hotelov so zgradili cel kompleks nižjih stavb paviljonskega tipa ali vrstnih hiš, vse pa v značilnem domačem bretonskem slogu: temno sive strme strehe iz škripljev in pobeljeni zidovi. To je seveda čisto komercialna stvar, ustvarja bolj sproščeno okolje, zlasti za družine z otroki. Okrog so športni tereni.

Od ustja Laita smo morali zaviti nazaj v notranjost, okrog mesta Lorient, kajti tam je "sotočje" dveh velikih estuarjev, ki tvorita že pravi, več kilometrov širok zaliv, ki se zopet zoži ob ustju. To imenitno lego je izbrala v 17. stoletju slavna Compagne des Indes, kolonialna trgovska družba, za svoje oporišče pri trgovanju z dalnjim vzhodom (Lorient ni nič drugega kot l'orient!). Tu, neposredno ob Atlantiku, so bili bolj varni pred Angleži kot ob La Mancheu. Lorient se je v 18. stoletju tako razvil iz nič v pomembno trgovsko mesto, toda izguba Indije je pomenila konec te francoske družbe. Napoleon je nato mesto spremenil v pomorsko bazo, a v 19. stoletju je Lorient postal druga najpomembnejša francoska ribiška luka. Po razdejanju med zadnjo vojno - tu so imeli Nemci veliko podmorniško oporišče - so Lorient obnovili. Do današnje velikosti (okoli 70 000 prebivalcev, 90 000 s predmestji) pa se je razvil zaradi industrializacije. Največja tovarna je arzenal, Lorient je po obnovi spet tudi pomemben ribiški center z zelo modernim ribiškimi brodomi, hladilnicami in drugimi napravami. Je pa tudi največje mesto v departementu Morbihan. Ta nima imena po kaki reki kot skoraj vsi francoski departementi, ampak so prevzeli staro keltsko ime ("veliko morje"), ki se pravzaprav nanaša na velik zaliv ob južni bretonski obali, kakih 30 km proti jugovzhodu.

Južnovzhodno ob Lorientu se na deset kilometrov vlečejo velike plaže vse do estuarja reke Etel in še nekaterih manjših rečic. Toda ta del je za turizem zaprt, ker ima francoska vojska tam svoj "poligon". Dalje od ustja proti vzhodu pa se spet vrstijo plaže in prostori za taborjenje (toda ne prav na obali) vse do nizkega dolgega polotoka Quiberon pa je velik turistični center. Staro naselje leži povsem na južni konici, ki je v bistvu otok, povezan z obalo le s peščeno koso, kjer je na najožjem mestu prostor le za cesto in železnico. Plaža je na vzhodni obali, zaščiteni pred valovi; na vzhodnem robu je obala zelo divja. Planotasti polotok se tu strmo spusti v morje. Naselje Quiberon se vleče danes od starega jedra ob malem zalivu prav na južni konici polotoka še dva, tri kilometre proti severu in je mestece hotelov in še številnih penzionov z vrto-

vi in kopalnimi bazeni, pa tudi tereni za taborjenje, športnimi prostori in podobnim. Najbolj munden je Institut Thalassothérapie, privatno zdravilišče, seveda samo za bogataše. Mnogo je tudi počitniških hiš premožnejših ljudi iz Bretanje in od drugod, tudi iz pariškega bazena. Ti "vikendi" so tudi sicer povsod ob bretonskih obalah, a največ jih je prav v Morbihanu. (Število teh sekundarnih bivališč v Bretanji se je dvignilo na čez 80 000, kar je gotovo zelo mnogo za deželo, ki je le nekaj večja kot Slovenija!). Bretonci svoje "vikende" ob morju poleti za dva meseca večinoma dajejo v najem turistom. Oddajanje sob v turistični sezoni je seveda tudi pomemben stranski zaslužek za prebivalce vseh turističnih krajev. Število postelj v opremljenih sobah je skoraj trikrat tolikšno kot število postelj v hotelih!

Quiberon je samo najznačilnejši primer vseh teh načinov turističnega bivanja ob obali Morbihana. Skoraj vsako znatnejše naselje ima - če je le kakšna plaža ali zaščiten zaliv blizu - nekaj penzionov ali prostor za taborjenje ali skupino počitniških hišic. Celotno vasi za obalo je zajela ta "turistična industrija", pa tudi kmetje vse pogostejše preurejajo svoje domove za turiste ("gites ruraux"). Torej kmečki turizem! Južna obala v Morbihanu in Finisteru - ima sedaj že blizu 80% vseh prenočitvenih zmogljivosti v obmorskem turizmu, če so zraven štete še vse počitniške hiše.

Od Quiberona se nismo peljali naravnost po glavni cesti na sever proti zaobalni magistrali, proti mestecu Auray na začetku estuarja z istim imenom, ampak smo zavili skozi Carnac do naslednjega estuarja in si ogledali malo pristanišče La Trinité. Ta stara ribiška vasica (ime ima seveda po cerkvi) je danes turistični kraj, ki se je specializiral v navtični turizem. V zaščitenem zalivu je ob pontonskih plavajočih pomolih (plima!) zasidranih nekaj sto majhnih jadrnic in motornih čolnov. Francozi jim pravijo "bateau de plaisance" in so velika moda bretonskega turizma. Lastnikov je več iz Pariza kot iz Bretanje in prihajajo sem ne le za dalj časa poleti, ampak tudi sicer ob koncu tedna in polnijo restavracije, prodajalne živil in po potrebi tudi servise za jadrnice ter vobče podaljšujejo sicer kratko turistično sezono. Te "marine", kot jim pravijo Anglosasi, naj bi poživile stara ribiška pristanišča, ki jih "industrializacija ribolova" pušča ob strani. Zaposlitev pri storitvah za turiste - tiste z jadrnicami in tiste številnejše brez njih - je velik up številnih malih bretonskih ribiških vasi in mestec. Dejansko je registriranih v njih že nad osem tisoč (samo tistih z več kot 2 tonama nosilnosti) jadrnic. Upravnik turističnega pristanišča v La Trinité nam je tudi povedal, da pričakujejo, da se bo v petih letih število za Bretonjo povečalo kar na 30 000, tako na južni kot na severni obali. V La Trinitéju imajo kapacitete za 600 čolnov, računajo pa že na 1 000 sidrišč po novih pomolih. Pristojbina znaša 10 novih frankov za eno ladjico na mesec. Pristanišče so opremili najprej s kreditom departementa za razvoj turizma, 20% pa je prispevala država. Sedaj upravlja pristanišče posebna javna družba in to na komercialni osnovi. Vzdrževanje stalno zaposluje le peščico ljudi, toda posredno precej več.

Zadnja obmorska turistična privlačnost v Morbihanu, ki smo si jo ogledali, je povsem drugačne vrste. La Trinité naznanja masovno "civilisation des loisirs" (to je: prostega časa) 21. stoletja, Kermario pri Auray-u pa priča o rojstvu civilizacije vobče. Pri tem zaselku, ki je nastal z delitvijo prvotne samotne kmetije (ker - hiša, bivališče), stoji na ledini na stotine dva do tri metre visokih, le malo oklesanih granitnih skal. Nanižane so v oddaljenosti kakih deset métrov med seboj v več ravni vrstah, dolgih skoraj cel kilometer. Ti predzgodovinski megaliti stojijo tam že kakih štiri tisoč let, če ne še več, kot veličasten in nem izraz sončenga kulta ljudstva, ki je živel v Bretaniji že dolgo, dolgo pred Galci, Rimljani in Bretonci. Taki nizi megalitov, od katerih je oni pri Kermario le najboljšežnejši, niso edina sled, ki jo je predzgodovinska civilizacija pustila v Bretaniji. Marsikje se dvigajo tudi manjše skupine ali zgolj osamljene masivne klade (menhiri). Največji tehta kar 350 ton! Postaviti tak obelisk v kamni dobi pač ni bila šala. V okolici Auraya in bolj znanega Carnaca ob obeh je tudi več gomil, nekropol iz "novejše" predzgodovinske dobe, vendar pa ni bilo časa, da bi si vsaj eno delno odkopano ogledali, saj tudi nismo bili na arheološki ekskurziji. Mnogo avtomobilov in avtobusov ob cesti in na parkirnem prostoru pa je pričalo, da so starine za tu-

rizem velika privlačnost.

Skozi Vannes smo se samo zapeljali. Vannes je staro bretonsko mesto. Od keltske in rimske naselbine pa ni ostalo ničesar razen imena, ki je povzeto po keltskem plemenu Venetov. Srednjeveško mestno obzidje je ohranjeno na več sto metrih dolžine. Vannes je bil v poznem srednjem veku sedež "parlamentarne" vojvodine Bretanje. Tam so podpisali slovito "Traité d'union", ki je leta 1532 združila Bretanjo in Francijo pod skupno krono in v skupni državi; pogodbo, ki se je je močnejši podpisnik v resnici ni nikoli držal. Bretanja je po njej imela celo pravico, da - iz lastnih sredstev - vzdržuje svoje oborožene sile! Vsekakor je Vannes po francoski revoluciji postal sedež prefektore za Morbihan in ostal upravni in pomemben storitveni center vse do najnovejše dobe. Brez industrializacije v zadnjem času - v glavnem gre za veliko Michelinovo tovarno avtomobilskih gum - bi Vannes pač ne dosegel tistih 36 000 prebivalcev, kolikor jih ima danes, kljub razvoju turizma v okolici zlasti ob morbihanskem zalivu.

Zadnji del poti proti Rennesu je pomenil ponovno srečanje z notranjo Bretanjo, ki jo komaj še kje poživlja turizem, pa tudi ne prav mnogo druge dejavnosti razen kmetijstva. Na vsej 101 km dolgi poti po glavni cesti, ki povezuje obalo Morbihana z Rennesom, smo se peljali skozi eno samo mesto. Ploërmel, in še to ima komaj nekaj več kot 6 000 prebivalcev. Toda značilna "zaprta" pokrajina bretonskega bocagea je vendarle tu in tam zaradi komasacije že bolj odprta. Vendar pa značilne kulture povrtnin kmalu za Vannesom zamenjajo običajne: žito, krompir, detelja itd. in pa jablane po travnikih. Le malo valovita obalna planota se postopoma vzpne. Za trgov Elven se vleče na obzorju od vzhoda na zahod temna črta gozdov - kaj redek pogled v Bretanji! To so t.i. "Tâches de Lanveaux", nekoliko vzpet svet s slabo prstjo, ki so ga do nedavna po večini pokrivala borne gmajne, dobre največ za pašo. V zadnjem stoletju so jih v glavnem pogozdili z maritimnimi bori; zaradi izvoza jamskega lesa v premogovnike južnega Walesa, so nam povedali. Vsekakor smo se kasneje peljali tudi mimo manjšega lesnoindustrijskega podjetja, ki od tod dobiva les. Sicer pa smo komaj kje opazili kaj takega, kar bi lahko imenovali industrijo, pač pa smo videli na dveh krajih komunalno opremljeni, toda skoraj prazni majhni "industrijski coni". Uredila ju je občina, v upanju, da bodo pritegnili to ali ono industrijo. Videli smo le skladišča. Tudi Ploërmel je zgolj tradicionalno podeželsko mestece, kjer je največje poslopje še vedno semenišče, ki pošilja misionarje po vsem svetu.

Pokrajina za Ploërmelom, reliefno prav tako neizrazita kot prej, je nekam pusta. Poleg živih mej in polj so še bolj pogosti travniki in majhne hrastove hoste - bolj "šibljaki" kot gozdovi! Znak ob cesti nas je opozoril, da je tam za goščavo pomembna, a neagrarna ustanova - znamenita francoska oficirska šola Saint - Cyr, ki ima v Parizu le še pisarno in naslov.

Za krajem Plélan pa je vsekakor pravi velik bukov in hrastov gozd, forêt de Paimpont, ki meri v eni smeri domala 10 km. To naj bi bil znameniti Broceliandski gozd bretonskih - in vobče keltskih - pravljic o čarovniku Merlinu in vili Viviane. Bolj otipljive priče preteklosti so številna umetna jezera. To so rezervoarji za vodo, ki je še do srede prejšnjega stoletja poganjala mehove v fužinah, tu in še marsikje v Bretanji; te fužine so dajale kruh proletariziranim kmetom. Spet analogija s Slovenijo, sem pomislil. Železna ruda je še vedno v nedrih Bretanje, toda ne v takih količinah, da bi se jih še splačalo izkoriščati. Forêt de Paimpont in njegova spokojna jezera so danes cilj izletnikov, posebno iz Rennesa, o čemer zgovorno pričajo majhne restavracije in gostilne ob cesti, imenovane "crêperies", kjer postrežejo tudi s tradicionalno bretonsko jedjo in pijačo: s palačinkami iz pšenične ali ajdove moke, z marmelado ali šunko, in z neizbežnim jabolčnikom. Ajdo dandanes komaj še kje pridelujejo, toda še pred dvema generacijama so bile ajdove palačinke in ajdovi žganci vsakdanja hrana revnih bretonskih kmetov. V taki crêperie smo udeleženci ekskurzije preživeli zadnje ure našega tako zanimivega in poučnega popotovanja po Bretanji.

Noč je že bila, ko smo se spet vračali v Rennes. V spominu so se mi vrstile podobe

iz Bretanje, kakršno smo spoznali v preteklih dneh, novo in staro, ob morju in po notranjosti. Spomnil pa sem se tudi vseh tistih Bretoncev, ki so toliko pripomogli, da nam je njihova dežela postala domača: županov in zadrušnikov, agronomov in urbanistov, oceanologov in kmetov; predvsem pa sem ob tem mislil na našega vodnika po Bretanji, profesorja Philipponneauja in na njegovo knjigo o tej deželi z značilnim naslovom: Pokonci, Bretanja! Kakor so storili vse, da smo jo lahko spoznali, tako si tudi na vso moč prizadevajo za njen napredek; ta na tem, drugi na drugem področju. In pomislil sem na tisti odstavek iz knjige o francoskih provincah, ki jo je združno napisal cvet francoskih literatov in kjer je zapisano: "Stare noše izginjajo in mnoge tradicije ugašajo. Toda v Bretanji se vedno in zagreto bijejo za kak ideal. Ta pač menja barvo, danes je rdeč namesto bel, toda zagovarjajo ga z enako vnemo in enako nesebičnostjo." Nehote pa sem se spomnil in jim pritrdil-tudi tistih zadnjih besed v tem tekstu: "Obrazi Bretanje ... kako so različni! In vendar imajo nekaj skupnega. Naj bodo pogledi obrnjeni k morju ali k zemlji, nikoli niso zakovani in vedno se spet dvigajo. Bodisi da gre za menhire ali zvonike, svetilnike ali calvaires, izzive ali prekletstva, divje boje za ali proti ... Bretanja dviga tako kamne kot srca".

Marjan Ravbar

SLOVENCİ PO SVETU

Slovenske rojake izven meja Jugoslavije imamo na dveh področjih, ki se v mnogih pogledih bistveno razlikujeta. Prvo takšno področje so slovenske robne pokrajine. To je slovenska zemlja, ki pa iz raznih vzrokov, največ diplomatskih, ni bila vključena v narodne državne enote, ki so v skladu s predpisi o etnični razmejenosti. Bistveno drugačna je druga kategorija slovenskih rojakov v inozemstvu. To so Slovenci - izseljenci, raztreseni široko po svetu, bodisi tisti, si so se sami izselili, bodisi njihovi otroci ter vnuki in mogoče že pravnuki.

Naše izseljevanje se je vključilo v evropsko izseljevanje šele v drugi polovici 19. stoletja. Naraščalo je vse do prve svetovne vojne, ko so delno spremenjene razmere, še bolj pa omejitve, izseljevanje precej zavrle. Nov val slovenskega izseljevanja pa se je dvignil po letu 1960. Toda to je že bistveno drugačno izseljevanje. To so naši zdomci, ki pa jih zaradi specifičnih vzrokov tu ne bomo obravnavali.

Omejili se bomo predvsem na našo najstarejšo in najbolj množično ekonomsko emigracijo. Nobena od pokrajin Slovenije ni ostala pri tem neprizadeta. Redke so slovenske družine, ki ne bi imele nikogar v izseljenstvu. Ta ugotovitev je važna z demografskega, ekonomskega, nacionalno-zgodovinskega in političnega vidika.

Intenzivnejše se je začelo že pred 100 leti in je doseglo višek v letih od preloma stoletja do l. 1914. Zaradi tega je danes zelo težko govoriti o tem, koliko naših ljudi se je izselilo in koliko jih je še danes v tujini. To je težko dognati že zaradi tega, ker izseljevanje z našega ozemlja ni bilo usmerjeno le v določene točke, niti ni bilo organizirano, niti ni ustvarjalo v naselitvenih teritorijih kakšnega strnjene narodnostnega ozemlja, kakor so ga ustvarili Angleži v Severni Ameriki ali Španci in Portugalci v Južni Ameriki. Posledica tega je bila, da so se izseljenci v narodnostnem pogledu hitro

prilagajali svoji okolici, in je zato težko definirati, kdo je slovenski izseljenec. Težava je tudi v tem, da se prikazujejo uradni podatki o izseljencih po državljanstvu in ne po narodnosti. Tako statistike izpred prve svetovne vojne izkazujejo Slovence za Avstrijce ali za Italijane (Primorski Slovenci).

Ta sestavek je nastal iz potrebe, saj je minilo že več kot dvajset let, ko je bila v Geografskem Vestniku objavljena študija "Slovenski izseljenci" Slave Lipoglavšek-Rakovec. Sestavek o slovenskem izseljevanju je le skrajšan povzetek seminarske naloge na oddelku za geografijo, ki je nastajala v letih 1968/69. Obenem pa je celotna študija objavljena pod enakim naslovom pri Inštitutu za geografijo Univerze v Ljubljani. Študija skuša, kolikor je mogoče prikazati geografsko razprostranjenost slovenskih naselbin. Deloma smo skušali zajeti socialne razmere med slovenskimi izseljenci, pri tem pa smo izločili zgodovino izseljevanja, ker menimo, da je bilo o tem že mnogo napisanega. Prav tako se nismo zanimali za potek poselitve Slovencev v novem kraju. Poseben poudarek pa smo posvetili poglavju o slovenskih organizacijah v zamejstvu, to je o gospodarskem in društvenem oziroma prosvetnem delu med našimi rojaki. Prav tako ne nameravamo govoriti o vzrokih slovenskega izseljevanja, kajti tudi o tem je bilo že mnogo napisanega in menimo, da se stvari že znane. Slika naj bi prikazala današnje stanje, to se pravi današnjo razprostranjenost slovenskih organizacij in društev po svetu in sedanje socialne razmere med našimi izseljenci. Pri iskanju, kje so slovenske organizacije, pa je bilo nujno, da smo prikazali tudi razprostranjenost naselij in skušali navesti vsaj približno število naših rojakov. Naš namen je bil, da prikažemo kompleksno sliko o starejši slovenski emigraciji na podlagi obstoječe literature. Pri delu smo naleteli na določene težave. Največja ovira je vsekakor v tem, da podatkov o slovenskih starejših ekonomskih emigrantih tako rekoč ni. Literatura nam je nudila preveč medlo sliko, predvsem pa je bila ta slika že zastarela. Poskušali smo dobiti vsaj sodobne podatke. Največ gradiva smo dobili pri "Slovenski izseljenski matici", pa tudi v periodičnih časopisih kot so "Slovenski izseljenski koledar", "Obvestila Slovenske izseljenske matice", "Rodna gruda", "Koroška kronika". V veliko pomoč nam je bilo tudi lokalno časopisje, ki izhaja v Sloveniji, ter arhiv RTV Ljubljana. Kljub temu, da smo zbrali veliko gradiva se zavedamo, da to vseeno ni popolna slika slovenskega izseljenstva. Pri pisanju nam je bilo v veliko oviro to, da smo dobili podatke za različna časovna razdobja. Najnovejši so iz leta 1968, mnogo jih je izpred leta 1960, najstarejši pa so celo izpred druge svetovne vojne. Velika težava je tudi v tem, da smo večkrat naleteli na primere, da v določenem kraju slovensko društvo sicer še obstaja, toda ne deluje več. Slovenci pa kljub temu živijo v tem kraju in vsak po svoje vplivajo na družbo, morda pa se tudi že ne čutijo več slovence...

I. CELINSKO IZSELJEVANJE

1. SLOVENSKI IZSELJENCI V AVSTRIJI IN NEMČIJI

Že zelo zgodaj so se naši ljudje izseljevali v industrijske predele srednje in zgornje Štajerske. Slovenci so se naseljevali v Gradcu in njegovi okolici, v Brucku, Judenburgu, Leobnu, Voitsbergu, manj pa v Hartenbergu, Weizu, Feldbachu in vzhodni Štajerski. Povsod so se Slovenci v nemškem okolju hitro asimilirali in danes o teh izseljencih nimamo nobene prave slike več.

Poleg industrijskih predelov na avstrijskem Štajerskem je najstarejše slovensko izseljensko ozemlje v Evropi Rensko-westfalska pokrajina. V Westfalijo so konec prejšnjega stoletja odhajali predvsem revnejši prebivalci, ki niso imeli sredstev za pot preko oceana. Sprva so se naselili v okolici Duisburga, kjer so našli zaposlitev v premogovnikih. Počasi pa so se razselili po vsem Porurju. Pred prvo svetovno vojno je bilo po Deželičevih sodbah v Nemčiji 70 000 Jugoslovancev - večinoma Slovencev. Rakovčeva je tik pred drugo svetovno vojno ugotovila tam le še 40 000 Slovencev. Današnje številk pa kažejo, da živi v Nemčiji samo še približno 15 000 Slovencev, k njim pa lahko prištejemo še kakih 4 000 političnih emigrantov. Velikemu zmanjšanju števila naših rojakov pa ni vzrok le asimilacija in zatiranje v času nacizma, marveč tudi to, da so mnogi Slovenci pred nacizmom in nacionalnim zatiranjem "bežali" v druge države zahodne Evrope.

Med obema vojnama sta v Nemčiji delovali dve organizaciji, ki sta imeli po vsej Westfaliji raztreseno mrežo podružnic. To sta bili "Zveza slovenskih katoliških društev Sv. Barbara" in "Zveza jugoslovanskih delavskih in podpornih društev". Po vojni sta se sicer obnovili, ali bolje povedano, nastale so povsem nove organizacije. Ustanovitelji in voditelji so politični emigranti - eksponenti protijugoslovanske politike. Kot protiutež emigrantskim društvom deluje v Westfaliji "Jugoslovanski delovni odbor". Njegova dejavnost je usmerjena le v to, da organizira vsakoletne izlete v domovino. Jugoslovanski klubi obstoje še v Stuttgartu, Münchnu in Berlinu. V Aachenu je športno društvo.

Najvažnejšo vlogo v slovenskih društvih v Zahodni Nemčiji, kakor tudi v Avstriji, imajo duhovniki - povečini politični emigranti. Njihova dejavnost je prvenstveno usmerjena na opravljanje verskih obredov v slovenščini. Poleg tega pa duhovniki skrbijo še za kulturne prireditve in iščejo zaposlitev za novo ekonomsko emigracijo. Duhovniki so v veliki večini duhovni vodje pevskih društev, pa tudi dramskih krožkov.

Splošna značilnost slovenske emigracije v Nemčiji je, da je, če upoštevamo še najnovejšo sezonsko, najmočnejša od vseh naših v Evropi. Kljub številčnosti pa društvene dejavnosti tako rekoč ni. Ta "neaktivnost" je posledica dveh zelo važnih faktorjev:

1. Stari izseljenci so raztreseni po vsej Nemčiji, poleg tega pa je nacizem odigral veliko vlogo pri asimilaciji nemških Slovencev.
2. V Nemčiji delujejo mnoge protijugoslovanske organizacije, ki zaslepljujejo izseljence, zato se marsikateri Slovenec iz previdnosti raje ne vključi v nobeno.

Nova, sezonska emigracija bi morala biti gibalo vsega društvenega življenja med izseljenci. Pritegniti bi morala staro, že asimilirano emigracijo in jo na novo vključiti v slovenska društva.

2. SLOVENSKI IZSELJENCI V FRANCJI

Francija je postala naša nova Amerika, ko so ZDA zaprle vrata doseljencem. Tisoči slovenskih izseljencev so se v tem času naseljevali v industrijskih in rudarskih predelih vzhodne Lorene in Pas de Calaisa ter v departementih Mosele, Merthe et Mosele in Nord. Selili so se iz domovine in iz Westfalije. Višek izseljevanja je bil tik pred veliko gospodarsko krizo 1.1929. Tedaj je bila v omenjenih departementih dobra polovica vseh naših ljudi v Franciji. Ta emigracija, ki živi tu, je zaposlena v glavnem v rudnikih. Ostali izseljenci, zaposleni predvsem v poljedelstvu in gozdarstvu, pa so raztreseni po vsej Franciji. Danes se računa, da živi v Franciji 34 000 Slovencev.

Naši izseljenci so si osnovali številne podporne, kulturne in športne organizacije. Delovale so na podobnem načelu kot ameriške zavarovalno-podporne organizacije, čeprav jih po obsegu ne moremo primerjati z njimi. Podporna društva so bila organizirana bolj na priložnostnem delovanju, vendar so kljub temu bila v lepo korist našim rojakom. Druga svetovna vojna je pomenila konec vsega delovanja izseljencev. Propadle so vse slovenske organizacije, kakor tudi vsi izseljenski časopisi. Po vojni se je zopet obrnilo na bolje. Leta 1945 so v Merlebachu ustanovili Komite narodne osvoboditve Jugoslavije. Danes deluje v Merlebachu naslednik tega društva pod imenom "JPPD Jadran".

Današnja dejavnost slovenskih izseljencev v Franciji je omejena na društveno, kulturno in podporno področje. V zadnjem času ta društva posvečajo čedalje večjo pozornost zbiranju naših rojakov za skupinska potovanja v domovino. Trenutno deluje v Franciji šest društev, ki imajo še 23 podružnic. Matična društva so: "Združenje Jugoslovanov v Franciji" iz Sallauminesa, "Jugoslovanski klub" in "Bratstvo in Jedinstvo" iz Pariza, "Jadran" iz Merlebacha, "Društvo sv. Barbare" iz Jean d'Arca in "Slovensko delavsko društvo" iz Aumetza. Poleg teh društev deluje še nekaj pevskih društev.

Centri, oziroma njihove podružnice, so skoncentrirani na dveh področjih, ki sta po številu nam znanih društev približno enako močni. V severni Franciji deluje 11 društev. Centra društvenega življenja sta Lievin in Sallaumines, kjer živi tudi največ Slovencev. V vzhodni Franciji, kjer je sicer naših rojakov mnogo več, pa je znanih le 10 društev. V tem predelu je tudi evropski slovenski "Cleveland" - Freyming-Merlebach. Tretje področje, kjer so slovenska izseljenska društva, je Pariz.

Kakor po vsem svetu ima cerkev tudi pri francoskih Slovencih pomembno vlogo. Župnišča so v šestih mestih: dve v Parizu, nato pa še v Lievinu, Aumetzu, Merlebachu in Nici. Verska služba pa se opravlja še v 41 krajih po vsej Franciji. Duhovniki opravljajo tudi posredovalno vlogo med slovenskimi izseljenci, ki odhajajo v Severno Ameriko oziroma v Avstralijo, kamor je tudi po drugi svetovni vojni še vedno usmerjen močan tok izseljevanja.

3. SLOVENSKI IZSELJENCI V BELGIJI IN NA NIZOZEMSKEM

Prvi Slovenci so prišli na Nizozemsko že pred prvo svetovno vojno, in sicer iz Nemčije. Število preseljenih družin pa ni bilo večje od 50. Vsi drugi izseljenci so se priselili med leti 1925 in 1930, ko se je začela eksploatacija limburških premogovnikov. Število slovenskih rojakov je rastlo do začetka druge svetovne vojne, ko je doseglo približno številko 2000. Med okupacijo Nizozemske jih je bilo veliko izseljenih ali pa izgubljenih, tako da nam je danes na Nizozemskem znanih le še približno 350 družin. Žive na skrajnem jugu države v pokrajini Limburg.

Tudi slovenski živelj v Belgiji ima podobne karakteristike kot v Holandiji. Slovenci so se tudi izključno naseljevali le v rudarska naselja, ki so na SV, v provincah Limburg in Liege. Koliko je Slovencev v Belgiji? Običajno se je pred vojno navajala številka 6000, ki pa je bila že po mnenju Lipoglavškove previsoka. Obvestila SIM za leto 1968 menijo, da sedaj prebiva v Belgiji cca 3500 slovenskih ekonomskih in 280 političnih emigrantov. E. Petrin pa ugotavlja, da so tudi te številke previsoke, ker so se mnogi Slovenci v zadnjem času odselili v druge države zahodne Evrope, se repatriirali ali pa odšli v prekomorske države.

Slovence v obeh državah loči le državna meja, sicer pa je v obeh Limburgih velika večina slovenskih izseljencev v obeh državah. Prav zaradi tega je društveno življenje ne lo skoncentrirano v Limburgih, marveč v obeh državah delujejo društva, ki imajo podružnice tako v Belgiji kot na Nizozemskem.

Centra družabnega življenja sta Eysden v belgijski in Heerlem v nizozemski Sloveniji. V Eysdenu je sedež društva "Sveta Barbara" in društva "Slomšek", ki je kakor društvo "Jadran" v Charleroisu pod močnim vplivom emigrantske duhovščine. Emigranti so zelo dolgo imeli tudi vpliv v društvu "Sveta Barbara", vendar se je le-to v zadnjem času otreslo njihovega vpliva. Društvo je sicer ostalo katoliško, toda stiki z domovino so zadovoljivi. Ko so emigranti izgubili poziciji v Sveti Barbari, so l. 1967 ustanovili društvo "Martin Slomšek" v Eysdenu. L. 1965 pa je bilo ustanovljeno društvo "Slovenska skupnost" v Genku.

Nastanek dveh društev v zadnjem času v Belgiji je v popolnem nasprotju s tendencami vseh naših društev po svetu, kajti število slovenskih organizacij se neprestano manjša, kar je tudi logično zaradi procesa asimilacije. Belgija je tako edini znan primer na področju starejše emigracije, kjer se je število društev povečalo.

V Belgiji je 39 krajev, kjer sodelujejo slovenske izseljenske organizacije. Od tega so v 15 krajih podružnice "Svete Barbare". Druga društva poleg že naštetih pa so še: "Svobodna Jugoslavija" v Seraingeu, "Jadran" v Eysdenu, tamburaška skupina v Eysdenu ter Edinost in Zvon v Heerlemu.

4. DRUGI SLOVENSKI IZSELJENCI V EVROPI

Manjše skupine Slovencev prebivajo tudi drugje po Evropi, zlasti v Angliji, kjer po mnenju "Koledarja društva sv. Mohorja 1969" iz Celovca živi celo 7000 emigrantov. Slovensko

Slovensko izseljevanje v Anglijo zajema čas po drugi svetovni vojni, ko so se tja izselili v pretežni meri politični emigranti. Razkropljeni so po vsem otoku. Največ jih je v Bedfordu (London) in Rochdalu (Sev. Anglija). Slovenci v Bedfordu imajo svoje "Slovensko društvo" in celo svoj list "Vestnik". V Londonu je "Klub Jugoslovanov", društveno glasilo pa "Klic Triglava".

Slovensko izseljevanje v Švico in na Švedsko je še manjše in je omejeno predvsem na sezonsko izseljevanje, ki se je razmahnilo po letu 1960. Samo sezonsko izseljevanje nas sicer tu ne zanima, kakor tudi ne problemi teh izseljencev, oziroma le toliko, kolikor je to v zvezi z društvenim življenjem.

V Švici je po "Obvestilih SIM" 7-10 000 Jugoslovanov, od tega je približno četrтина Slovencev. Slovenci se vključujejo predvsem v tri jugoslovanske klube, ki delujejo v Zürichu.

V nasprotju z večino zahodnoevropskih držav, kjer živijo naši izseljenci, v Švici ni nobene strnjene kolonije. Naši rojaki so raztreseni po vsej deželi. Združujejo pa se v večje skupine jugoslovanskih delavcev. Izjeme so Slovenci - 300 Slovencev - v Amriswilleju (Bodensko jezero). Tu se je namreč v okviru kluba iz Züricha leta 1968 osnovala posebna slovenska podružnica. Tako je ta podružnica prvo in doslej edino res slovensko društvo v Švici.

Na Švedskem je po "Obvestilih SIM" 12 000 Jugoslovanov. Vendar je tu delež Slovencev manjši kot delež "sezoncev" iz drugih republik. Jugoslovani, med njimi tudi Slovenci so organizirani v naslednjih klubih: l. 1962 je nastal Jugoslovanski klub v Eskilstuni, leta 1967 Jugoslovanski klub "Jadran" v Hålsingborgu in Jugoslovanski klub "Folklor" v Romebyju. Slovenske maše so v 19 krajih po Švedskem. Center slovenske verske službe je župni urad v Eskilstuni.

Slovenski izseljenci so še v SSSR, Španiji, nekaj jih je tudi v ČSSR. To je vse starejša emigracija. Številčno je šibka in se je v teku časa povsem izgubila, danes je tako rekoč ni.

5. ZNAČILNOSTI CELINSKEGA IZSELJEVANJA SLOVENCEV

Slovenske organizacije v Evropi niso bile nikoli tako številne kot podobne v ZDA. Podporni društva so nastajala po vzoru organizacij naših rojakov iz Amerike, čeprav jih niso niti po organiziranosti niti po številu nikoli dosegle. Vse evropske organizacije slovenskih izseljencev so nastale po prvi svetovni vojni. Rastle so do začetka druge svetovne vojne. Vojna vihra je povzročila, da je vsa izseljenska dejavnost zamrla. Po vojni so se slovenska društva sicer obnovila, toda v mnogo manjšem obsegu. Današnja razprostranjenost slovenskih organizacij je omejena na tri ločena področja. To so tista tri področja, kamor so se nekdanji Slovenci najbolj množično izseljevali: Westfalija, Vzhodna Francija in Severna Francija ter Limburg. Danes so slovenske organizacije na vseh teh področjih, izjema je le Westfalija, kjer nismo zasledili nobene društvene dejavnosti.

Zbrani podatki kažejo, da so Slovenci v belgijsko-holandskem Limburgu najbolj organizirani. Toda to je le posledica tega, da imamo za Francijo pomanjkljive podatke. Prav gotovo sta oba poselitvena centra Slovencev v Franciji številčno in organizacijsko pomembnejša od onega v Limburgu. Mesta Merlebach v Vzhodni Franciji ne imenujemo zastonj evropski Cleveland, saj v njem prebiva 6800 Slovencev. Pa tudi Lievin in bližnji Salaumines v severni Franciji pomenita več kot slovenska kolonija v Limburgu.

Med skupnimi značilnostmi naše stare ekonomske emigracije je treba vsaj omeniti prisotnost in vpliv cerkve na izseljence. Katoliški kler je bil od vsega začetka aktivno prisoten tako pri izseljevanju, kot pri vživljanju emigracije v novo okolje. Duhovniki ne srečujemo le kot poklicne misionarje in dušne pastirje, ampak ravno tako kot aktivne društvene delavce, pobudnike, soorganizatorje izseljenskih organizacij in društev, prosvetne in kulturne delavce, publiciste, urednike izseljenskih listov itd. Mnogi so po vojni zavzeli sovražno stališče do domovine, seveda je pa tudi precej izjem. Duhovščina je bila v povojnih letih med najodličnejšimi faktorji, ki so krojili odnos rojakov do nove ureditve v Jugoslaviji. Danes se je marsikaj spremenilo in mnogi že prihajajo na obisk v domovino. V Evropi trenutno deluje 33 duhovnikov, ki so povezani s škofijami v domovini. Mreža njihovega delovanja je dokaj široka, saj s svojo stalno ali občasno dejavnostjo pokrivajo velik del Evrope. Središča njihovega delovanja so v Angliji v 2 mestih, v Avstriji v 23, v Belgiji v 28, v Franciji v 35, v Nizozemski v 1, v Nemčiji v 49, v Švedski v 19, v Švici v 1 mestu.

Vpliv duhovnikov je še danes velikega pomena za naše izseljence. Predvsem krepe njihovo nacionalno zavest. S pomočjo duhovščine se izseljenci bore proti asimilaciji. Cerkev današnjemu tretjemu rodu izseljencev, ki je za asimilacijo najbolj dovzeten, pomaga predvsem tako, da jim omogoča poslušanje domače besede in da ohranja domače navade. Končno pa so verski obredi tudi neke vrste družabna srečanja naših izseljencev in imajo pomembno vlogo pri sklepanju mnogih slovenskih zakonov.

Slovensko časopisje v Evropi je revno. Vzrok temu je precejšnja neorganiziranost, majhno število Slovencev na določenem območju, pomanjkanje kapitala in ne nazadnje tudi bližina domovine, od koder je prav lahko dobiti domače časnike. Kljub omenjenim težavam je nekda v Evropi izhajalo 14 slovenskih časopisov. Izhajati so začeli po letu 1925. Vendar jih je večina prenehala izhajati že pred vojno. Danes izhaja še 6 časopisov ali društvenih glasil, toda večjo naklado - 15 000 imajo le Naše luči iz Celovca. To je časopis z Jugoslaviji sovražno vsebino, združuje pa vso našo politično emigracijo v Evropi in v prekomorskih državah. Drugi časopisi, 5 po številu so bilteni posameznih društev, ki objavljajo samo društvene vesti in izhajajo le občasno. Njihov pomen je v tem, da obveščajo člane o društvenem življenju. "Yugopresse" in "Glas jugoslavenkih izseljenika" izhajata v Parizu; v Heerlemu glasilo društva Sv. Barbara "Društveni vestnik"; v Angliji pa izhajata že omenjena časopisa "Klic Triglava" in "Vestnik".

Pri izseljenskem tisku nismo upoštevali domače revije "Rodna gruda" in "Izseljenskega koledarja", ki imata iz leta v leto večjo naklado in tako tudi nemalo vplivata na izseljensko zavest. "Rodno grudo" pošiljajo že v 46 držav na vseh pet celin.

Pavle Mihevc

OB POJMU "ČLOVEKOVO OKOLJE"

Ko si geografi, tako pri nas kot drugod po svetu, čedalje bolj belimo glave, kako bi se uspešno borili s težavami, do katerih prihaja glede uvrstitve naše stroke v sodobni sistem močno razvejenih znanstvenih disciplin, se ob poizkusih jasnejše opredelitve predmeta geografske znanosti znova in znova ustavljamo pri pojmi, kakor so "medsebojni odnošaji med naravo in družbo" in še posebno pri pojmu "geografsko okolje", ugotavlja

profesor dr. Svetozar Ilešič (1. str. 23-25).

Predpostavljamo, da je "geografsko okolje", predmet našega dela, bolj ali manj obsežno in da se ujema s pojmom "pokrajinska prostorska stvarnost". Pridružujemo se tudi trditvi, da je nemogoče začrtati ostro mejo med prirodnimi in antropogenimi elementi in da medsebojni vplivi med prirodnim in družbenim dogajanjem pogojujejo "preusmerjeno geografsko okolje".

Vendar ni naš namen razčiščevati pojem "geografskega okolja" in tako moderni pojem "človekovega okolja", ki zajema predvsem negativne strani človekovih posegov v okolje, sredi katerega živimo. Naš namen tudi ni pogrevati diskusije o vrednosti kompleksnega ali specialnega obravnavanja v geografiji, čeprav v nadaljevanju na to zadevamo.

V nadaljevanju želimo opozoriti na, vsaj do nedavna za geografe drobno problematiko, ki pa postaja v svetu vse pomembnejša in obravnava degradacijo okolja, onesnaževanje okolja, problematiko rušenja naravnega ravnotežja in varstva narave, odnosno vsega človekovega okolja. Pri tem je onesnaženost okolja res lahko samo akutna stopnja njegove preobrazbe, kot trdi D. Radinja (2. str. 36), in degradacija okolja širši pojem, ki vključuje elemente, ki ogrožajo človekov razvoj. Tako zastavljeno delo posega v kakorkoli že uokvirjeno problematiko okolja. Opozoriti želimo tudi na vrednost in pomembnost tako načete problematike za vzgojo in izobraževanje v sodobni šoli.

S preprostim primerjanjem vsebine dela pridemo do zaključka, da nakazana problematika zadeva na področje geografovega dela, ne specifični del geografskega okolja.

Prepričani smo, da bo problematika kompleksno pojmovane degradacije "človekovega okolja" mogla najti svoje mesto tudi v učbenikih, ne nazadnje v geografskih. Namreč za delovno področje, katerega proučevanje se bo moralo, ali bi še vsaj moglo, navedovati na zaključke geografske stroke.

Geografskega okolja ne moremo enačiti z najširšim pojmom okolja, kakršnega si predstavljamo zaenkrat še vsak po svoje. Švicarski profesor G. Budowski npr. razume pod pojmom človekovo okolje vse, kar nas obdaja, in trdi, da to okolje ni statično (4. str. 99). Tudi tako pojmovano okolje vključuje vsaj del istega prostora in človeka, ki živi, ustvarja ali ruši v njem.

Kompleksno gledanje na pojave usposablja geografe, in še posebno geografe pedagoge, da v okviru možnosti seznanjajo mladega človeka z elementi varstva okolja in z negativnimi posledicami, ki jih človek povzroča v lastnem okolju. Med vzgojne cilje geografskega pouka bi namreč po našem mnenju morali vključiti tudi problematiko o degradaciji okolja, o onesnaževanju in varstvu narave, odnosno vsega človekovega okolja. Ob spoznavanju splošnih pojmov je mogoče naštetih številne primere iz vsakdanje žalostne domače in tuje prakse. Poglejmo samo onesnaženost ozračja v Zasavju, v Mežici, onesnaženost slovenskih voda ali primere zastrupljanja obcestnega rastja pri Ravenni. Prav gotovo so vzroki za npr. izredno onesnaženo ozračje v Zasavju raznovrstni in učenca lažje predstavljivi ob kompleksnem analiziranju teh vzrokov. Verjetno moramo vzroke iskati med drugimi tudi že v naravnih virih npr. ležišča premoga), ki v našem primeru pogojujejo način gospodarske izrabe in določeno koncentracijo naselitve. Koncentracija prebivalstva pa z razvojem številnih dejavnosti, ki običajno pogojujejo druga drugo, onesnaževanje še povečuje itd.

Prednost kompleksne obrazložitve (ali študija) medsebojnih vplivov vidimo npr. tudi v študiju izrabe tal, kjer moramo za dokončno predstavo upoštevati vrsto činiteljev, od tlo-tvornih preko časa, matične osnove, reliefa, klime in vegetacije do človekovih odločitev, kot jih našteva A. Stritar (5. str. 53).

Smo šele v začetni fazi kritičnega in kompleksnega opazovanja človekovih negativnih vplivov na okolje in še posebno vsega, kar nas opozarja na rušenje naravnega ravnotežja.

Morda nam postane smiselnejša in pomembnejša nuja po vključevanju in študiju varstva narave s problematiko onesnaževanja celotnega okolja vred, če se zavemo, da mora geografa zanimati proces spreminjanja narave in to v njegovo korist ali škodo.

Prirodno okolje, kolikor ga sploh še je, spreminjamo vedno hitreje. Človek sam z enostranskimi posegi v naravo pospešuje določene procese, npr. erozijo, po drugi strani pa oblikuje v okolju nove elemente, npr. naselja. Prav na posledice s človekovim poseganjem v naravo in celotno okolje pogojenih sprememb more geograf, še posebno šolnik, z nekaj več truda opozarjati. Pri tem ima geograf prednost prav zaradi vcepljenega kompleksnega analiziranja okolja.

Mladega človeka bomo morali seznanjati z dogajanjem, sredi katerih živi. Vnesti moramo vanj zavest, ki ga bo opozarjala na kritično spremljanje lastnih odločitev in odločitev drugih tudi glede izrabe človekovega okolja, in še posebej glede odnosa do naravnega okolja. Spomnimo se samo razprav o upravičenosti ali neupravičenosti izrabljanja Soče kot hidroenergetskega vira ali razprav za in proti gradnji hotela v Bohinju, pa zopet o lokaciji klavnice in s tem povezanim onesnaženju Notranjske Reke. Tak koncept šolanja je dejansko tudi v skladu z eno izmed reformnih teženj sodobne šole, ko trdimo, da moramo zagotoviti aktivno sodelovanje vseh, ki pridejo s stroko v stik, istočasno pa zahtevamo samostojno in kritično mišljenje in ne zgolj pasivno obnavljanje študijskega gradiva.

V naši strokovni literaturi ni zaslediti tehtnejših prispevkov, ki bi načenjali specifično problematiko degradacije okolja odnosno varstva okolja. To nas preseneča, če se zavedamo, da je delovno področje varstva človekovega okolja z varstvom narave vred po svoji vsebini blizu ciljem, ki smo si jih zadali s proučevanjem geografskega pouka, ko trdimo, da mora pouk temeljiti na znanstvenem gradivu. Tak pristop naj nam zagotavlja pravilno razumevanje geografskega okolja in njegovih elementov. Zaenkrat mora pedagog le samoiniciativno spodbujati mlade k opazovanju in razmišljanju o posledicah neusklajenih in neproučenih posegov v človekovo okolje. Prepričani smo, da ni pretirano opozoriti, da bo prej ali slej nujno vključiti v vzgojo in izobraževanje celotno problematiko človekovega okolja od onesnaževanja in degradacije do usmerjanja in morda celo planiranja. In cilj bo en sam, pa kompleksno obrazložen: ohraniti človeku zdravo, življenja sposobno okolje.

Trenutno se nam niti ne zdi pomembno, katera stroka bo "uradno" prevzela tako zahtevno delo. Nagibamo se celo k mnenju, da je pri takem delu nujen interdisciplinaren pristop. Vendar so geografi v šoli in v dani situaciji in po svoji strokovni usposobljenosti (poznavanje osnov klimatologije, pedologije, hidrologije itd.) prav gotovo med tistimi, ki morajo imeti posluš za analizo posledic, ki izvirajo iz neusklajenega in neuravnoveženega odnosa človeka do lastnega okolja - do lastne "pokrajinsko prostorske stvarnosti".

Prav lahko se pridružimo mnenju tistih, ki trdijo, da geografska stroka že v svojem dosedanjem proučevanju analizira medsebojne, tudi negativne vplive v okolju. Smo pa mnenja, da manjka v enotno zasnovani zaokroženi obliki prikazan kompleks "negativnih" pojavov v medsebojni soodvisnosti. Ob trditvi BB. Sočava (6, str. 144) se nam ponuja vprašanje, v koliki meri geografija lahko prevzame vlogo organizatorja meddisciplinarnih raziskav. In neskromno dodajamo, da bi ta stroka mogla, še posebno v šoli, znatno pripomoči k enotnemu kompleksnemu opazovanju in vrednotenju posledic npr. onesnaženja zraka, vode, tal in kakih drugih oblik osiromašenja okolja.

Globoko smo prepričani o pravilnosti trditve, da čedalje bolj prihaja do veljave kompleksnost pogledov, in nič manj se nam ne zdi tehtno opozorilo na določeno zaostajanje geografske znanosti, in to prav na področju, kjer bi se lahko najbolj uveljavila (2, str. 38).

Glede kompleksnosti ob analiziranju pojavov človekovega okolja naj dodamo še misel prof. G. Budowskega (3, str. 144), ki trdi, da so pri analiziranju problematike človekovega okolja še posebno in vedno bolj pomembni "zdravniki splošne prakse" in ne samo "specialisti" (3, str. 144).

Pri tem se vprašujemo, ali naj pri svojem delu ostanemo pri sicer prepotrebem kompleksnem proučevanju ali naj pomagamo nakazovati tudi rešitve, ki iz takih in podobnih zaključkov slede, in do katere mere, da ne zaidemo predaleč v planiranje.

In kaj naj nudi vzgoja? Vnesimo v mlade čut odgovornosti in kritičnosti, še posebno v odnosu do posegov v okolje, sredi katerega živimo. Ne pozabimo opozarjati tudi na ti-
ste vrednote v "okolju", ki jih ni mogoče vrednotiti z denarjem, pa naj bo to sončni za-
hod ali prvobitnost Gregorčičeve Soče.

V I R I

- 1) Svetozar Ilešič O pojmu resničnega "geografskega okolja". Geografski ob-
zornik leto IX., Ljubljana 1962, št. 3-4.
- 2) Darko Radinja Onesnaženost človekovega okolja v luči geografske termino-
logije. Geografski obzornik leto XIX, Ljubljana 1972, števil. 1.
- 3) Gerardo Budowski(Morges) Ekologija in varstvo narave v spremenljivem svetu,
Gozdarski vestnik XXIX, Ljubljana 1971, števil. 4.
- 4) Gerardo Budovski Les limites de la nature: vers un aménagement qualitatif de
l'environnement, Schweizer Naturschutz - Protection de la
nature, Basel Maj 1971, Nummer 3.
- 5) Albin Stritar Izraba tal v spodnjem delu Gorenjskih ravnin, Geografski
vestnik XLIII, Ljubljana 1971.
- 6) S. Ilešič Težnja h kompleksnosti na jubilejnem kongresu sovjetskih
geografov v Leningradu, Geografski vestnik XLIII, Ljublja-
na 1971.

Ivan Gams

O VREDNOSTI VLAŽNEGA EKVATORIALNEGA PASU ZA KMETIJSTVO

Vlažni ekvatorialni pas, v katerem so največ trije sušni meseci, ko izhlapevanje pre-
sega padavine, zavzema okoli 4% zemeljskega kopna in je med prirodnogeografskimi
pasovi Zemlje izjemen ne le po tem, da je en sam, temveč tudi po prirodnih lastnostih.
To je pas zimzelenega drevja, ki je na obeh robih listopadno. Vse leto visoke tempe-
rature in obilica vlage pogojujejo največjo produkcijo biomase, to je organske gmote.
Po nekem viru znaša 100 ton na hektar. Ker rastline vegetirajo vse leto in ker je pro-
dukcija organske mase največja, bi sodili, da je ta pas zelo ugoden za kmetijstvo in
za človekovo življenje na sploh. Prvi pomislek vzbudi dejstvo, da je pas kmetijsko ze-
lo slabo izkoriščen. Obdelano je le okoli 2,6% površja, drugo je gozd. Majhna je tudi

naseljenost in zgodovina ne poroča, da bi se v tem pasu razvila večja žarišča civilizacije. Plemena, ki so vdirla v ta pas od severa in juga, so često izumrla. Protislovje med navidezno bogato naravo in skromnim uspevanjem človeštva v tem pasu si nekateri razlagajo s tem, da je podnebje za človeka nezdravo, preveč soparno in vlažno. Drugi iščejo razloge v zgodovini, v novejšem času zlasti v dobi kolonializma belcev. Zagovorniki zgodovinske pogojenosti vidijo v vlažnem ekvatorialnem pasu obilico deviške zemlje, ki jo potrebuje množiči se človeški rod, ali pa pribežališče, kamor bi se lahko človeštvo zateklo, če si bi v prenaseljenih in tehničiranih zmernih širinah z nepremišljenim posegom v naravo izpodkopalo možnosti za obstoj.

Da narava v vlažnem ekvatorialnem pasu - ta pas imenujejo klimatologi tudi pas tropskega zahodnika, v botaniki pa beremo imena kot pas ekvatorialnega dežnega gozda, vlažnotropski gozd in pod. - le ni tako radodarna, že dalj časa vedo pedologi. Za ta pas so tipična lateritna tla, za katere najdemo tudi imena kot ferralitna tla (od železa in aluminija kot poglavitni sestavini), v novejšem času tudi ferrisoli, kaolisoli (po kaolinu, ki prevladuje v glineni frakciji), latosoli in podobno. Zaradi hitrega razkroja humusa - mineralizacije, ki jo pospešujejo visoke temperature in vlaga, je v lateritih vkljub veliki organski produkciji malo humusa, komaj 3-4 %. Tudi zato prsti primanjkuje dušika in fosforja in ostalih lahko spirljivih hranljivih snovi, vključno mikroelementov. Ker imajo kaolini majhno sorpcijsko sposobnost in ker je obilo padavin, je namreč izluževanje zelo intenzivno in zajame tudi silikate. Zato so lateritna tla v splošnem precej kisla do zmerno kisla (pH 3 - 3,5) in slabo rodovitna.

V geografiji še danes naletimo na mnjenja, da so razlage o slabih pogojih ekvatorialnega pasu za kmetijstvo plod geografskega determinizma. Zato si tu pogledjmo nekaj trditvev iz razprave L. I. Kurakove z naslovom "Kmetijski potencial ekvatorialnega pasu". Izšel je v peti številki 1972 Vestnika moskovske univerze, torej iz geografskega kroga, ki ga uradni svetovni nazor oddaljuje od kakega geografskega determinizma Ratzelovega kova. Članek našteva že znane neugodne pedološke lastnosti za kmetijske kulture. Njegova vrednost pa je predvsem v osvetlitvi, da klima ekvatorialnega pasu ni posebno ugodna niti za samo vegetacijo. Radiacija v tem pasu precej zaostaja za sosednim pasom, celo za zmernim pasom, in znaša 12-15 cal/cm². Zato je zmanjšana fotosinteza, ki je odvisna predvsem od radiacije in površine zelenih listov. Predvsem pa uspevanje rastlin zmanjšuje naslednja, doslej premalo upoštevana ugotovitve. Intenzivnost fotosinteze je obratno razmerna od hitrosti dihanja, to pa raste s temperaturo. Zato pomeni trajno visoka temperatura - mesečni odkloni od letnih vrednosti so do 1,5°C - škodljiv razkorak med dihanjem in asimilacijo. Če ima intenzivnost fotosinteze v ekvatorialnem pasu faktor 100, znaša ta po Kurakovi v "tropih" (mišljeni so sušnejši tropi) 105, v subtropih 117 in zmernem pasu 91. Ob manjši fotosintezi je manjša tudi tvorba beljakovin v plodovih kmetijskih sadežev. Proteinov je na primer v bananah le 2-3 %, v koruzi 8-10%. V ekvatorialnem pasu pridelani riž vsebuje 8 - 10% beljakovin, riž iz zmernih subtropskih širin pa okoli 15%. Toliko jih je tudi v pšenici in ovsu. S tem si razlagajo, zakaj vlažnotropski pridelki človeka le nasitijo, a ga ne nahranijo.

Članek poudarja še nekatere druge neugodne lastnosti trajno vlažne in tople ekvatorialne klime. Ker vegetacijska doba med letom ni prekinjena, je zorenje plodov dolgotrajno in kadar so pri dozorevanju večja časovna odstopanja, je pridelek slab. Celoletna rast prija na primer oljni palmi, kavčukovcu in manioki. Slabo pa jo prenašajo kava, bombaž, kakao in tobak, ki potrebujejo sušno razdobje. Število kulturnih in polkulturnih rastlin je v vlažnih tropih večje kot pri nas, okoli 300 (v zmernem pasu 18-20). Toda kar dve tretjini obdelovalne površine zasedajo samo štiri kulture: riž (23,5%), kaučukovec (18%), kokosova palma (15%) in koruza (11,7%).

Gosto naseljena in dobro obdelana Java, ki leži v tem tropskem pasu je primer, ki govori navidezno proti trditvam o slabih naravnih pogojih ekvatorialnega pasu. Novejše pedološke karte izjemnost otoka Jave pojasnjujejo. Omenjene ugotovitve o slabih kmetijskih lastnostih lateritnih tal veljajo namreč predvsem za razvite (zrele) prsti, kakršne so na ravninah in v valovitem reliefu (v porečju Amazonke ali Konga). Skeletne prsti na večjih strminah, to je v gorah, imajo podobno kot pri nas navadno več hranljivih snovi, ker so manj izlužene. Na Javi se tem gorskim prstem pridružujejo v obilni

X

meri še posebni tipi lateritov, kot so andosoli, to so mlada tla na vulkanskih nesprijetih kamninah, težka temna tla (vertisoli) v predelih sezonske suše, in mineralna hidro-merfna tla, ki so pretežno travniška. Ker so prsti na naplavinah navadno mlade, bi pričakovali, da so tudi v ekvatorialnem pasu aluvialna tla (po novejši klasifikaciji FAO fluviosoli) bolj rodovitna. To bi sklepali tudi po razmerah v osrednji Sloveniji, ki je prav tako perhumidna kot ekvatorialni pas in kjer je obdelovalna zemlja izrazito skoncentrirana na kvartarnih naplavinah. Toda že omenjeni sovjetski članek trdi, da v ekvatorialnem pasu ni tako. Zaradi slabe sorpcijske sposobnosti kaolinita so tudi aluvialna tla močno izlužena, zbita in zaglejena.

Ob taki karakteristiki prsti nas tem bolj zanima, kako bo uspel bučno proklamirani brazilski pohod v celinsko Amazonje v kmetijskem pogledu in kako bo uspel ameriški bilionar D.K. Ludwig, ki sredi amazonskih pragozdov na plantažah poskusno goji riž in obrobno tudi drevesa za celulozo. O tem je poročala revija National Geographic, okt. 1972.

Kurakova pravi, da so moderne agronomske raziskave izbrale za najboljšo obdelovalno metodo tisto, ki jo že stoletja poznajo domačini - vrtno obdelavo ("gardens"). Na golo-sekih za plantaže humus zaradi hitre mineralizacije hitro izgine in nadomestovanje z umetnimi gnojili je predrago, ker tudi ne zaleže dolgo. Ker je v drevesih ekosistemsko kroženje snovi zelo hitro, jih je treba obdržati tudi na kmetijskih površinah. Že omenjeni vrtni obdelovalni sistem pomeni polikulturo dreves, grmičevnatih in travnatih rastlin. Tako gojijo na primer Indijanci v Orinoku že stoletja na isti parceli koruzo, bob, buče, manioko, banane in ananas. Na Cejlonu gojijo istočasno do 35 kulturnih rastlin.

Svetovno tržno gospodarstvo, ki se uveljavlja tudi v ekvatorialnem pasu, vedno bolj omogoča domačinom nakup uvožene hrane, ki vsebuje več beljakovin in drugih, za človeški organizem potrebnih snovi. Z večjim popraševanjem po tropskih sadežih vzpodbuja intenzifikacijo kmetijske proizvodnje in daje temu pasu novo vrednost v okviru svetovnega gospodarstva.

Mojca Vesenjāk

SKUPINSKI IN POLPROGRAMIRANI POUK

Ob nastopih slušateljev Pedagoške akademije na osnovni šoli Riharda Jakopiča v Ljubljani.

Ker so slušatelji II. letnika Pedagoške akademije v Ljubljani svoj prvi učni nastop opravili v obliki frontalnega pouka, smo se skupaj s prof. Oblakom odločili, da bodo pri drugem učnem nastopu uporabili obliko skupinskega ali pa polprogramiranega pouka.

Obe obliki sta učiteljem zemljepisa že znani, pri prvi imamo že tudi nekaj več izkušenj, druga pa si bo v naše šole sčasoma gotovo utrla pot, ne kot edina, pač pa kot nova, aktivna oblika dela učencev.

Glavni cilj pripravljajočih učnih nastopov je bil preizkusiti obe obliki, uporabiti različne tehnike in učne pripomočke pri obdelavi določene učne teme. Slušatelji so se razdelili v pet skupin po pet članov in skupno pripravljali učno temo. Za vsako sta bili na voljo dve šolski uri.

Seveda niti delo skupine niti razpoložljivi čas ne ustrezata dejanskemu stanju pri vsakodnevnem šolskem delu. Ker pa se lahko podobne ure pripravijo tudi v manjšem obsegu,

mislim, da to vsemu delu ni dalo nerealne podobe.

Organizacija in izvedba skupinskega pouka je znana, zato bi nekaj več povedala o pol-programiranem pouku.

Študentje so imeli take nastope že pri zgodovini in tudi sama sem že prej imela nekaj takih ur. Posebnih izkušenj torej nismo imeli, prav zato smo se lotili raje poglavij iz regionalne geografije. S tem smo morda res le bolj razčlenili snov v posamezne informacije in jim dodali vprašanja in rešitve. Ves čas pa smo se trudili, da bi bila snov čimbolj logično povezana.

Slušatelji so pripravili dve učni temi:

- Skandinavski polotok in
- Naravne enote, podnebje in rastje Južne Amerike.

Obe učni sekvenci sta bili opremljeni s preprostimi risbami.

Npr.: podolžni in prečni prerez fjorda, Zalivski tok ob norveški obali, prečni prerez Skandinskega polotoka in gospodarske dejavnosti, naravne enote Južne Amerike, rastlinski višinski pasovi... Deloma so se ilustracije pojavljale med samimi nalogami, deloma pa so bile natisnjene na posebnem listu in so služile kot vaja za utrditev snovi.

Navajam primer, kako so učenci spoznali pojem "fjord".

10.informacija: Prej si ugotovil, da je zahodni del Skandinskega gorovja sestavljen iz skalnatih planot, imenovanih fjelli. Fjelli se ob atlantski obali strmo spuščajo v dolge, globoke, ozke morske zalive. Te morske zalive imenujemo fjordi.

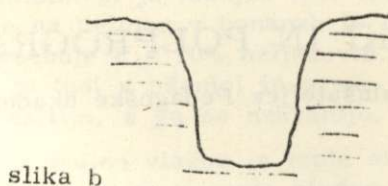
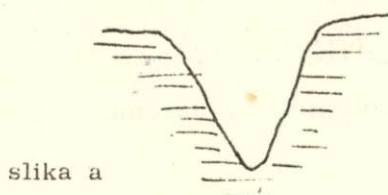
Vprašanje: Kaj so fjordi?

Odgovor (na drugi strani): Fjordi so dolgi, ozki, globoki morski zalivi.

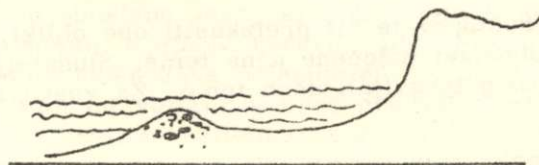
11.informacija: Pred ledeno dobo so bile to rečne doline. (prečni prerez rečne doline-slika a). V ledeni dobi so tod polzeli ledeniki in te rečne doline poglobili in razširili (prečni prerez slika b). Zaradi ugrezanja kopnega pa je te doline zalilo morje.

Vprašanje: Kako so nastali fjordi?

Odgovor: Rečne doline so v ledeni dobi ledeniki razširili in poglobili, zaradi ugrezanja kopnega pa je te doline zalilo morje.

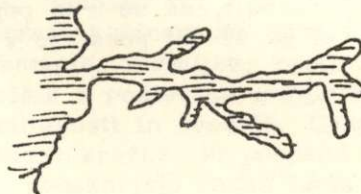
12.informacija: Pred izhodom fjorda na odprto morje so ledeniki odložili ledeniške groblje, zato globina morja ni povsod enaka. (glej sliko!)

Vprašanje: Zakaj se pred izhodom fjorda na odprto morje globina morja zmanjša?

Odgovor: Globina morja se pred izhodom na odprto morje zmanjša zato, ker so tod ledeniki odložili ledeniške groblje.

13.informacija: Znotraj se fjordi razdelijo v več vej (glej sliko!). Vanje padejo vodni pritoki.

Vprašanje: V kaj se razdelijo fjordi?

Odgovor: Fjordi se razdelijo v več vej.

14.informacija: Med najznačilnejšimi fjordi sta: Sogne (izg.sonje) fjord, ki je poprečno širok 5 km in sega 180 km daleč. Obdajajo ga 100 m visoke stene.

Najširši pa je Trondhjemski (izg.:tronjemski) fjord, ki pa ima položnejše bregove.

Poišči oba fjorda na zemljevidu!

Vprašanje: Katera sta najpomembnejša fjorda? (najznačilnejša)

Odgovor: Najznačilnejša fjorda sta Sogne fjord in Trondhjemski fjord.

Pridobljeno znanje so učenci na koncu utrdili z vajami in ogledom diapozitivov. Rezultat dela so študentje preverili enkrat s kratkim testom, drugič (pri Skandinavskem polotoku) pa mislim da še bolj prijetno, z našim nadvse preprostim "responderjem". Vsak učenec dobi po pet raznobarnih črk (10 cm), katere ob pozivu dvigne kot odgovor na nalogo, ki je napisana na grafoskopu. Ves čas so bili učenci aktivni, in to prav vsi v razredu. Le kdo med nami se lahko pohvali, da to vedno doseže pri fontalni obliki! Dela so se lotili resno, vsi seveda niso delali enako hitro, bistrejši so delo prej končali, vendar to ni oviralo ostalih. Vsi so imeli enake naloge oziroma vprašanja, zato lahko trdim, in to se mi zdi bistvena prednost pred skupinskim poukom, da so se vsi z novo učno snovjo enako seznanili.

Če primerjam obe učni obliki, bi osebno dala prednost polprogramiranemu pouku prav zaradi zgoraj navedene ugotovitve. Res je, da skupinski pouk razvija kolektivno delo, čeprav težje dosežemo, da bi bili v skupini vsi člani enako obremenjeni, oziroma skladno s svojo sposobnostjo. A tudi če nam to idealno uspe, se tistemu delu snovi, ki ga obravnavajo druge skupine, nikoli ne posvetijo enako zavzeto. To je predvsem opazno pri oblikovanju tabelske slike, ko se vsaka skupina le preveč izkaže kot "strokovnjak" na svojem področju. Preprosto rečeno, učenci niso vse nove snovi enakomerno osvojili.

Mislim, da skupinski pouk več nudi pri utrjevanju že znane snovi. Tu ni nevarnosti, da bo šel del novih spoznanj mimo učencev, znanje članov skupine se lepo dopolnjuje, delo se lažje porazdeli. Precej uspešne so se mi zdele ure, ko smo tako utrjevali snov o Afriki. Učenci so poleg drugega uporabili tudi magnetno tablo. Ena skupina je na fizično karto postavljala aplikacije za rudno in energetsko bogastvo, druga na karto rastlinskih pasov aplikacije za poljedelske pridelke in panoge živinoreje. Tako "izdelani" karti sta po mojem mnenju veliko več vredni, kot le opazovanje gospodarskih kart. Tudi snov o prebivalstvu Afrike lahko podobno utrdimo.

Pojavlja se vprašanje, koliko ur polprogramiranega ali skupinskega pouka lahko pripravimo v enem šolskem letu v vsakem razredu. V začetku sem že omenila, da je učno temo pripravljalo pet študentov, in to 14 dni. Poleg osnovne in metodične priprave je tu zelo veliko tehničnega dela, zlasti pri polprogramiranem pouku; tipkanje matric, razmnoževanje, spenjanje, izdelava kakšne predloge za grafoskop in podobno, s čimer pa

se srečujemo tudi pri pripravi frontalnega pouka. Več kot dve, tri take ure letno učitelj že težko pripravi v enem razredu. Koristno bi bilo, če bi združili prizadevanja posameznikov in bi takšne ure skupaj pripravljali v skladu z našim učnim načrtom. Strokovni aktivni bi lahko tu našli bogato delovno področje.

Takšne oblike dela popestrijo šolski vsakdan in aktivirajo učence. Ker sem že občutila nekaj pozitivnih rezultatov takega dela, se zanje tembolj zavzemam.

Upam, da so slušatelji Pedagoške akademije kljub obilici dela ob pripravah takih ur začutili enako in spoznali, da se trud poplača z veseljem učencev do takega dela, predvsem pa z znanjem, ki ga učenci pokažejo v naslednjih urah.

Marjan Žagar

DIDAKTIČNI KABINET ZA TURIZEM

Brez pravega uspeha že dalje časa razmišljamo, kako najbolj uspešno vnesti turizem in turistično vzgojo v naše splošnoizobraževalne šole. Pretežni del Slovenije je medtem postal resnična turistična pokrajina zaradi prometnega položaja, ko množice turistov drvi-jo skozi deželo proti morju, ali pa zaradi lastnih in različnih turističnih zanimivosti v Alpah, na krasu, na morju in ob zdravilnih vodah. Spričo takega razvoja preživlja turizem že znaten del našega prebivalstva, še večji pa je odstotek teh, ki jim je turizem dodatna zaposlitev ali pa imajo kakršnekoli tesnejše stike s turisti, ker oddajajo sobe, ali vodijo in prevažajo turiste, jim strežejo tudi v sicer neturističnih dejavnostih, skratka, pokrajina postaja turistična.

Ko smo bili še kmetijska pokrajina, je bila praktično in teoretično kmetijska vzgoja obvezna v šoli na podeželju, v urbanih središčih pa so jo nadomeščali drugi, tamkajšnjemu življenju približani predmeti. Razumljivo je torej, da bi bilo sedaj ob spremenjenih razmerah nujno potrebno razmisliti, kako vnesti turistično vzgojo v naše šole. Problem ni enostaven, ker ga ne moremo rešiti s tem, da uvedemo nov stranski predmet z eno ali dvema urama tedensko, ampak gre res za vzgojo in pripravo na življenje v turistični pokrajini. Turizem kot kompleksni pojav se namreč zrcali povsod v življenju pokrajine, zato ga je mogoče in potrebno upoštevati pri različnih predmetih v šoli.

Ena od možnosti, kako oživiti turistično vzgojo, je zelo uspel primer kabineta za turizem v Simferopolu. Sovjetska šola se na splošno na veliko poslužuje kabinetnega dela, zato imajo tudi bogato opremljene kabinete različnih strok v pionirskih in mladinskih domovih, na pedagoških akademijah in tudi že v šolah različnih stopenj. Radi pokažejo razne vzorne kabinete v funkciji za vse splošne predmete, pa tudi kot kabinete za razne aktivnosti, ki jih pokriva več predmetov, npr. za kmetijstvo, varstvo prirode, selenologijo itd. Takšni posebni ali vmesni (medpredmetni) kabineti pač nastajajo tam, kjer je neka določena dejavnost v življenju posebno razvita. Tako npr. imajo po južni Ukrajini posebne kmetijske kabinete, v Odesi prometne, v Simferopolu na Krimu, središču mladinskega turizma in v neposredni bližini največje koncentracije sovjetskega turizma, pa nas je prijetno presenetil kabinet za turizem.

Kabinet za turizem lahko služi geografu, biologu, zgodovinarju, geologu in raznim krožkom za tisti del poglobljenega študija, kjer gre za spoznavanje, proučevanje ali iskanje možnosti za razvoj turizma ali za ugotavljanje rezultatov turizma, za študij turizma kot pojava, za izbiro turističnih ali ekskurzijskih smeri, za strokovno pripravo na ekskurzi-

je in vodstvo turističnih skupin in podobno.

Nekoliko idealiziran in našim razmeram prikrojen primer kabineta za turizem v osnovni šoli bi bil nekako takšen: v kabinetu je predvsem namenjena ena stena velikim kartam. Npr. osnovna splošna geografska karta Kraina (Slovenije!), geološka karta, karta rastja, vodovja, klimatskih področij, prometna karta, turistična karta in še nekatere druge so montirane na obej strani na posebnih mehanizmih tako, da jih je možno iz ozadja z enim samim gibom pomakniti na sredino stene pred tablo. Nekatero karto so v tako majhnem merilu, da šele dve tabli sestavita celoto. Podobno kot s karto si je v trenutku mogoče postreči s projekcijskim platnom. Ob stenah kabineta so vitrine, kjer so razstavljeni razni primeri, kakšna je domača zbirka kamnin, metuljev, rastja (herbarij), prospektov, uspešnih "turističnih" fotografij, ki bi prišle v poštev za razglednice in podobno. Na stenah so lahko slike raznih turističnih zanimivosti in središč. Često so to nagrajene fotografije mladih članov posebnega turističnega krožka, ki ponekod deluje, hkrati pa so na stenah tudi razni grafikoni in skice, ki ponazarjajo razna turistična gibanja v zadnjem času, razne strukture turistov in podobno.

Ob eni steni so montirane podobne omare, kjer so shranjeni razni pripomočki za delo:

I. Najrazličnejši instrumentarij za študij, ponazarjanje in drugo pomoč pri delu: filmski projektor in kamera, epi - in diap projektor, povečevalna stekla in mali projektor za individualno delo, morda tudi termometri, višinomerni, kompas, daljnogled, kurvimeter, lastni ali začasno izposojeni računalnik za razne statistične operacije, najpotrebnejši kartografski material in morda še kaj.

II. Biblioteka z raznimi turističnimi priročniki, leksikoni, opisi, potopisi in podobnim materialom.

III. Razne kartoteke in mape s podatki o turizmu in možnostmi turizma v pokrajini in republiki. Tu je tudi manjša zbirka diapozitivov, filmov, zbirka razglednic, fotodokumentacija, podatki o kapacitetah, o intenzivnosti turizma, o nacionalnih in socialnih sestavi turistov, podatki po vrstah turizma, npr. kulinarične posebnosti, razne možnosti športnega turizma, promet, vozni redi, karte, različen propagandni material zaradi informacij, ocene turističnih razglednic, slik in kart, ki omogočajo, da si dijaki pridobijo sposobnost za kritično izbiranje propagandnega materiala itd.

IV. Materiali za spoznavanje turizma in za planiranje turističnih poti v državi in v Evropi. V posebnih predalih so spravljene karte, posebni turistični priročniki, vodiči, tudi prospekti, opisi turističnih središč in plani, mednarodni in domači vozni redi, opisi in skice raznih turističnih naprav, pa tudi slovarji in razni vademekumi, posebno so urejeni predali za diapozitive in njihove kartoteke ter slike. Mnogo je lahko materiala, ki so ga zbrali na potovanjih ali pa izdelali dijaki sami.

V. Poseben prostor je namenjen podatkom o turizmu v domačem kraju in njegovi bližnji okolici. Tu so načrti, skice, podrobne karte raznih naprav, prog, smeri v stenah in drugih zanimivih in privlačnih objektov, razna statistična in slikovna dokumentacija o turističnih kapacitetah in njihovi izkoriščenosti, relief okolice z označenimi zanimivostmi, podrobnejši podatki o klimi, geološki osnovi, vodah, rastju in prebivalstvu v preteklosti in sedanjosti itd.

V takem kabinetu lahko organizira najrazličnejše zelo zanimivo delo geograf ali zgodovinar, prirodo pisec, učitelj spoznavanja prirode, družbe in celo učitelj tujega jezika. Tu poteka delo za vajo in zares. Učenci npr. pripravijo ekskurzijo ali izlet v določen kraj za vajo ali pa za svoj razred, za sosednji razred ali šolo, izlet za kak sindikat itd. Delo si razdelijo tako, da nekdo pripravi vse potrebno glede smeri poti in karte, drugi vso dokumentacijo iz voznih redov, tretji možnosti prehrane ali prenočišč in cene, naslednji vse, kar si je potrebno ogledati, naslednji pripravi zgodovinske podatke in ostale zanimivosti, nekdo strne vse v program, napiše itinerar, upošteva razne variante itd. Naslednji primer dela v kabinetu je priprava materialov, kako turistično razviti svoj kraj, študij možnosti, izdelava predlogov in variant. Nadaljnje možnosti za delo so neizčrpne: npr.: izdelava projekta, kako turistu predstaviti svoj kraj, možnosti propagande, izbor vseh podatkov za vodniško službo, zasledovanje turizma v kraju glede na zasedenost po

objektih, poreklo turistov, socialno strukturo, dolžino bivanja, njihov interes, številčnost po letnih časih, oblike turizma, cene, čuvanje okolja, turistično vodstvo za tujce (jezikovni pouk) itd. Skratka možnosti so široke, pouk je pa skrajno zanimiv, aktiven, koristen in življenjski.

Dejstvo je, da uvedba turizma v splošnoizobraževalne šole dozdej pri nas ni prav uspela. Potrebo po turistični vzgoji smo sicer često deklarirali in jo omenili tudi v kakšnem učnem načrtu, posamezni predmeti pa so to opravili po navadi na kraju učne snovi z eno ali dvema učnima enotama, površno in na hitro. Skratka, razlog, da turistična vzgoja dozdej ni uspela, je med drugim tudi v tem, da turizma nobeden od obstoječih učnih predmetov v splošnoizobraževalnih šolah ni posvojil, kot samostojni predmet pa ga je težko uvesti zaradi različnih vzrokov in težav: sama narava turizma je preširoka in prekompleksna, da bi jo stlačili v en predmet; velike bi bile tudi kadrovske težave, predvsem zaradi kvalifikacije učiteljev itd. Potrebno bo vsekakor najprej razmisliti in izčrpati druge možnosti, predvsem s sistematičnim in premišljenim vnašanjem turistične vzgoje v učne načrte raznih predmetov, hkrati pa ustvariti tudi primerne pogoje za realizacijo teh načrtov (knjige in druga literatura, dopolnilna izobrazba vzgojnega kadra, avdiovizualna sredstva itd.). Interdisciplinarni šolski kabinet za turizem, dobrodošel tudi raznim drugim izvenšolskim aktivnostim, npr. turističnim krožkom, tabornikom, organizaciji počitniške zveze itd., kakor je opisan zgoraj, je vsekakor ena od možnosti, korak k realizaciji sodobnejše turistične vzgoje.

Naj nas ne moti, da je misel o turističnih kabinetih prišla iz dežele, ki ni znana po posebno visokem številu inozemskih turistov, čeprav se na inozemski turizem skrbno pripravlja. Vsekakor nam ta primer lahko služi za opozorilo. Zgledne primere bi lahko povzeli tudi drugod. V Španiji na primer, kjer je turizem kot gospodarska kategorija uspel, začenja z vzgojo zelo zgodaj, njihov "bukvar" je napisan in narisano v duhu ABC turizma, fantje pa imajo v redni vojski med drugim tudi obvezno "obuko" turizma.

Slovenija je turistična dežela. Nekateri njeni predeli že živijo od turizma, druga usmerjajo svoje gospodarstvo tudi v turizem, zato bo morda model krimskega turističnega kabineta služil za posnemanje ali vsaj za spodbudo, da nekaj ukrenemo.

Marjan Žagar

PONIKVA IN BLAŽ KOCEN

Ko so mi naložili častno nalogo, da spregovorim kot geograf nekaj besed k današnjemu slavlju, ki združuje okroglo 150-letnico rojstva, 100-letnico smrti in odkritje plošče na kraju, kjer je nekoč stala Kocenova rojstna hiša, sem se znašel pred dvema nalogama: da predstavim današnjim gostom Ponikvo in da obudim spomin na zaslužnega rojaka.

Oglejmo si najprej v geografski literaturi komaj opazno, pa vendar prirodno in družbenogeografsko ter kulturnozgodovinsko zanimivo naselje Ponikvo, središče, lahko bi rekli, Ponkovške pokrajine.

* Govor ob odkritju spominskega obeležja na mestu, kjer je stala Kocenova rojstna hiša, 29. 10. 1972.

Že samo ime kraja Ponikva in bližnjega naselja Ponkvice, morda tudi zaselka Vrteče pove, da gre za kraški svet. To je oaza pravega kultiviranega "krotkega" kraškega sveta s požiralniki, ponikvami in kapniškimi jamami, nekoliko dvignjena na planotastem gričevju sredi normalno razvitega rečnega omrežja, pretežno na levi strani Sloma, sredi pliocenskega peščenega valovitega sveta. Drugo krajevno ime Slatina pa nas opozori, da poteka preko severnega dela ob Karavanško-bočkem gorovju donačka tektonska prelomnica, zato je tukaj izvir kisle vode in le nekaj kilometrov proti vzhodu se pojavijo že rogaško-slatinski izviri. Svet je blago gričevnat, na oko prijetno razgiban, s ploskimi često močvirnimi dolinicami, oblim gričevjem, kultiviranim z najrazličnejšimi kulturami. Tukaj je še tendenca po samooskrbi kmečkih gospodarstev, sicer pa so bili ti kraji v preteklosti znani po dobrem sadjarstvu, perutnini, prašičjereji, primerni so tudi za govedorejo, ki se je v zadnjem času še razvila. Na 100 preb. je na Ponkovškem 63 govedi in 37 svinj. Vsekakor ima Ponkovsko najbolj razvito kmetijstvo v občini. Vmes na manj primernem svetu, v osojah in kjer so kraška tla le preplitka za obdelavo, je precej gozda. Na severu se vlečejo nekoliko višja slemena od vzhoda proti zahodu, od Uršlje, preko Dolge gore proti Sladki gori; na prisojah imajo lastniki iz širše okolice vinograde "gorce". Tukajšnje vino ima tudi komercialno vrednost in je lokalno močno priljubljeno.

Ker se prirodnogeografske osnove na kratke razdalje hitro spreminjajo, se to odraža tudi v načinu izkoriščanja in socialni strukturi kmečkih posestev. Okoli Ponikve je nekaj dobrih kmečkih obratov, ki so izkoristili primernejšo osnovo in že davno začeli uvajati moderne metode. Tu je bilo že med obema vojnama nekaj vzornih posestev. Po drugi strani pa je na slabših, kamnitih kraških tleh ali v vlagi in na manjših površinah mnogo kmečkih revežev. Lahko bi res rekli, da je imela Ponikva dobro kmetijstvo, hkrati pa je bila proletarska. Takoj ko so se odprle možnosti, so se bolj kot drugje v okolici začeli prebivalci zaposlovati, npr. najprej na Južni železnici, nato pa so se po železnici prevažali v Celje, delno tudi v Štore, danes še v Šentjur pri Celju.

Preteklost Ponikve opozarja, da je naselje nastalo na pomembnejšem prometnem položaju. Promet je potekal v smeri sever jug, saj je nekoliko severneje nad Ponikvo, pri Lipoglavu, pretržje v Konjiško-bočki gorski pregraji; in od vzhoda proti zahodu iz Alpskega sveta, celjske kotline proti panonskemu obrobju na zgornje Sotelsko in naprej. Pri vasi Srževici so izkopali kamnito orodje iz mlajše kamene dobe, skozi današnjo Ponikvo je vodila rimska cesta, v bližini so odkopali mnogo predmetov iz rimskega časa (npr. najdišče Groblje pri Dolgi gori) in na mestu nekdanje rimske utrdbe zasledimo že leta 1043 grad Ponikvo kot večje gospodarsko središče v posesti grofice Heme Brežeseliške. Za prvotnimi grajskimi prebivalci, gospodi Ponkovškimi so se od konca 12. in začetka 13. stoletja lastniki menjavali, dokler gradu niso dobili v dedno last Celjani, ki so ga imeli za lovsko postojanko. Za njimi so ga dobili v last deželni knezi, nekaj pozneje pa je spet začel menjavati lastnike. Njihovih imen je toliko, da jih nima smisla naštevati, vrstijo se v kratkih časovnih presledkih vse do Štefana Gobca in Ane Ernestine Auffarth, ki ju še pomnimo. 1635 so grad, ki je bil obdan z zidom in jarkom, porušili uporni kmetje. V prvi polovici 19. stoletja so mu dozidali sodnijo in zapore, hkrati pa so začeli lastniki posestvo razkosavati. V bližnji vasi Srževici je kužno znamenje iz leta 1722, po njem sklepamo, da je v tem času tod morila kuga.

Drug znak, ki pove, da je imela Ponikva v preteklosti močnejši centralni značaj, je župnija. Ponikva je prafara, omenjena že 1236 kot patronat oglejskih patriarhov. Iz ponkovske veležupnije, matične fare, so nastale župnije v bližnji in širši okolici: Šentvid pri Grobelnem, Šmarje pri Jelšah, Šentjur, Sladka gora, Zibika, Dramlje, Kalobje, Slivnica, Sv. Štefan in Šent Rupert nad Laškim. Župniki s Ponikve so često bili tudi savinjski arhidiakoni. Pomembnejše furmanske ceste že v dobi merkantilizma se Ponikve žal niso dotaknile; Južna železnica, ki je stekla mimo in nekoliko pozneje Rogaška proga na jugu, tudi v neposredni bližini, pa sta sprožili znaten dnevnomigracijski tok v Celje in Štore, samo naselje pa si ni opomoglo, ostalo je le upravno, tržno, kulturno, obrtno in farno središče majhne regije, ki je spadala še v prvi polovici 19. stoletja pod graščino Blagovno, pozneje pod srez Šmarje pri Jelšah, okraj Celje-okolica, in končno po nastanku današnjih velikih občin pod Šentjur pri Celju. Danes je Ponikva eno od mikroregionalnih središč šentjurske občine s 336 prebivalci, medtem ko živi na celotnem

ponkovškem področju 2 237 ljudi. Okolica je pretežno kmečka z rahlo živinorejsko-poljedelsko usmeritvijo. Vendar pa se številni prebivalci s celotnega področja vsak dan vozijo na delo v bližnja središča. Mnogi od teh so se na Ponikvi stalno naselili, si zgradili svoje domove, tako da tu nastaja spalno naselje za proizvodna središča okoli Celja. V tujini si prebivalci v večjem številu niso iskali kruha. V inozemstvu je zaposlenih 3,6% prebivalcev. Le ena sama vas, Boletina, ima v tujini 33 % svojega prebivalstva. Če izvzamemo to naselje, je odstotek v tujini zaposlenih Ponkovljanov pol manjši (1,6%). Ponikva je pol kmečko, pol urbano naselje z vrsto centralnih funkcij: osemletka z ostalimi kulturnimi funkcijami, matični urad, pošta, železniška in avtobusna postaja, ambulanta, cerkveno središče, skromna uslužnostna obrt, trgovsko središče za potrebe prebivalstva in kmečkega gospodarstva, gostinstvo, središče raznih organizacij in že prej omenjeno stanovanjsko področje večjih središč. Okolica je ob primerni organizaciji in pripravi vsekakor primerna, da se tu razvije nedeljski, izletniški, kmečki turizem.

Šolo je Ponikva dobila že leta 1786, to je 17 let pozneje od bližnjega trga Šentjurja, 106 let pred Rogaško Slatino, 92 let pred bližnjim trgom Šmarje pri Jelšah in npr. 20 let pred mestom Rogatcem. Te svoje kulturne preteklosti, ki jo med drugim poznamo tudi iz Slomškove nedeljske šole, pa se domačini zavedajo, so nanjo ponosni in sledijo njenim tradicijam.

Spomnimo se samo obdobja med obema vojnama, ko je na Ponikvi zaživelo tako napredno gibanje, kakor ga ne pozna marsikateri večjih krajev v bližnji in daljnji okolici. Tu je pod duhovnim vodstvom Dušana Boleta in ob izrednih organizacijskih in kreativnih sposobnostih požrtvovalnega aktivista v najboljšem pomenu te besede, Branka Babiča, zaživela močna partijska in skojevska organizacija, ki so ji sledili ne le posamezniki, temveč kar cele družine (npr. Boleti, Rižnerji, Koržeti, Podgorški, Hlasteci, Lah itd.). Naj mi prisotne priče in soustvarjalci te dobe ne zamerijo, če sem navedel le nekatere. Res, soustvarjalci tega časa in pa hude in hkrati častne dobe, ki je sledila, so ponkovski ljudje. Bistvo in največja odlika ponkovskega gibanja v tridesetih do štiridesetih letih je v tem, da je družilo prebivalstvo v homogeno, profifašistično, protimperialistično, protizkoriščevalsko, protidiktaturno gibanje s, lahko bi rekli, socialistično miselnostjo ponkovskih kmetov, kmečkih, železniških in industrijskih delavcev, izobražencev in mladine. Ta aktivnost se izraža npr. v najbolj delavnem DKfid v celjski regiji, Sokolu, raznih kulturno-prosvetnih dejavnostih (dramskih prireditvah, čitalnici, pevskem zboru z izbranim programom in konceptom) in sistematični politični vzgoji velike večine prebivalstva. Že tedaj je bila Ponikva enotna v smislu idej, ki jih poznamo iz poznejšega programa OF in naše socialistične revolucije. Ponikva je med redkimi kraji, kjer je propadla kompromitirana režimska nacionalistična stranka na parlamentarnih volitvah 5. maja 1935 in zmagala HSS (Hrvatska kmečka stranka), ki so jo kot edino možno legalno opozicijo podprli komunisti. Številni napredni Ponkovljani so protestirali zoper napredovanje fašizma na demonstracijah v Mariboru ob okupaciji Sudetov in Češke in 27. marca 1941 po celjskih ulicah proti "paktu". Čeprav je večino tedanjih aktivistov domačinov vojna dosegla izven domačega kraja - borili so se in padali po vsej Sloveniji, so preostali prebivalci ohranili tisto patriotsko in politično enotnost, ki je zanje še danes tako značilna pri delu, organizaciji in izgradnji njihovega kraja.

Ni slučaj, da Ponkovljani danes tako samoiniciativno in energično izražajo protest zoper ravnanje podivjanih fašističnih elementov Heimatdiensta na Koroškem in da negodujejo zaradi mlačnosti, s katero Avstrijci izpolnjujejo obveznosti, ki so jih dolžni zaradi dobrih sosedskih odnosov in moralne obveze, ki jim jih nalaga pravičen, demokratičen čut do druge narodnosti in končno, kako izpolnjujejo zakonite obveze do državne pogodbe. Ponkovsko prebivalstvo se zaveda, da s strani slovenske narodnosti ne gre za kakršnekoli nacionalistične težnje, temveč za samoohranitveni boj, za najosnovnejše pravice ostankov narodnosti, ki je bila skozi vso preteklost in je še danes podvržena sistematičnemu uničevanju. Ni tedaj čudno, da domačini tako energično in zrelo zahtevajo in izražajo podporo koroškemu prebivalstvu.

Spoštovani navzoči, oprostite mi, če sem se predolgo zadržal ob predstavi pokrajine in ljudi, kjer je vzraslo nekaj pomembnih kulturnih delavcev; tu blizu se je rodil slovenski književnik Mihael Zagajšek, pisec slovenske slovnice in obsežnega nemško-slovenskega slovarja (1739-1827), tu v neposredni bližini na Slomu se je rodil veliki slovenski patriot Anton Martin Slomšek (1800-1862), o katerem pravi dr. France Kidrič, da zavzema kot duhovnik: "prvo mesto v slovenski zgodovini po Cirilu in Metodu"; in tu se je rodil 24. januarja 1821 naš današnji slavjenec Blaž Kocen. Njegov rojstni kraj so bližnje Hotunje, vas, ki se tudi omenja že 1043 kot last grofice Heme.

Tako kot vemo za Slomška iz njegovih spisov in spominov, je tudi Kocen najprej obiskoval domačo ponkovško enorazrednico (1828-33), pozneje celjsko gimnazijo (1834-39), pa licej v Gradcu, nato pa se je po nepisanem, vendar trdnem zakonu kmečkih dijakov vpisal v bogoslovje in postal l. 1849 mašnik. Večkrat slišimo kako opazko zaradi Kocenovega duhovniškega stanu. Bil je pač kmečki sin in kot tak skoraj ni mogel študirat brez perspektive, da postane "gospod". To je bila edina pot do intelektualne kariere, ko si jo dosegel, pa je bilo odvisno od osebnosti, od vsakega posameznika, kako se je usmeril. Postal si lahko velik patriot, poet, pedagog in škof kakor Slomšek, poet kot Gregorčič, politik, izdajalec in škof Rožman, upornik kot Aškerc ali zaslužen geograf in kartograf kot Kocen. Edinole po tem, kaj in koliko ji je kdo dal, slovenska kultura in kultura sploh ceni svoje ustvarjalce, ne pa po barvi suknje in poklicu.

Kocen je nekaj let opravljal mašniški poklic v Št. Rupertu nad Laškim, Šoštanju in Rogatcu. 1850. leta, po veliki reformi avstrijskih gimnazij, je postal suplent na gimnaziji v Celju. Poučeval je matematiko in prirodne vede. Snov ga je močno zanimala, zato je zaprosil za študijski dopust. 1853. leta je na dunajski univerzi opravil vse potrebne izpite iz prirodopisa, fizike in matematike, nakar je bil nameščen kot profesor v Ljubljani, 1855 v Gorici in 1858 v Olomoucu na Češkem, kjer je služboval 12 svojih najbolj plodnih let. Poučeval je latinščino, grščino, prirodopis, matematiko, fiziko in pozneje zemljepis. 1870. leta je odšel na Dunaj, da bi nadaljeval študij. Tu se je nastanil v predmestju Hernalsu, naslednje leto je zbolel za tifusom in umrl 29. maja 1871.

Kocena poznamo na splošno kot slavnega kartografa, toda bil je tudi ugleden geograf. Napisal je nekaj geografskih del in učbenikov, nekatera dela so bila večkrat izdana in prevedena v druge jezike. Že v Gorici je napisal delo Podnebje Gorice (Das Klima von Görz), pozneje v Olomoucu je Geografska učila (Geographische Lehrmittel) in takoj nato Osnove geografije (Grundzüge der Geographie). Tudi Kocen ima zasluge za to, da se je geografija ločila od zgodovine in statistike in postala samostojen učni predmet, in sam je bil eden prvih učiteljev zemljepisa. Bil je tudi med pionirji avstrijskih realnih gimnazij.

Kako je bilo s Kocenovim slovenstvom v začetku, nam ni dovolj znano. Bil je skraja skromen kmečki fant, doma in v šolah so ga naučili pokorščine. Podpisoval se je Kozen ali Kozenn, kaže, da je bil narodnostno indiferenten, celo mlačen. Pozneje pa je postal svobodomiseln in zaveden Slovenec, morda že pod vplivom rojaka Slomška, vsekakor pa pod vplivom Čehov v Olomoucu. Že 1863 je dodal svojemu atlasu zemljevid alpskih dežel s slovensko narodnostno mejo in seznamom slovenskih krajevnih imen.

Za Kocena je bilo zelo pomembno, da se je seznanil s češkim založnikom Edvardom Hölzlom, ki je izdal njegovo delo "Osnove geografije". Hölzl ga je nagovarjal, naj bi pripravil zemljepisni atlas, ki naj bi zamenjal atlas nemškega porekla, do tedaj v rabi v avstrijskih deželah. Tega dela se je Kocen takoj lotil in ga tudi neverjetno hitro dokončal. V kartografiji je bil sicer samouk, vendar mu je zaradi široke izobrazbe, pedantne natančnosti in zgledne risbe uspelo, postal je dober šolski kartograf. Že 1860 je izšel njegov Atlas za osnovne in meščanske šole, leto pozneje pa je izšlo Kocenovo najpopularnejše delo "Šolski geografski atlas z 31 kartami za gimnazije, realne in trgovske šole Avstrijske monarhije od B. Kocena (Geographischer Schul-Atlas in 31 Karten für Gimnasien, Real-und Handels-Schulen der Österreichischen Monarchie von B. Kozenn). To delo je bilo tako novo in tako potrebno, da je Kocena proslavilo po vseh deželah tedanje velike države, znova in znova so ga izdajali in prevajali v druge jezi-

ke; še isto leto zasledimo poljsko, madžarsko in češko izdajo tega atlasa. Odtlej pa si sledijo razne izdaje, skraja še tudi s Kocenovimi dopolnitvami in predelavami vsako leto. Natančen študij Kocenovega dela in vpliva na šolsko kartografijo in pripravo atlasov, ki bi ga bilo potrebno opraviti predvsem na Dunaju in v Olomoucu, bi šele pokazal Kocenovo delo in njegove zasluge. Samo Čehi navajajo v dokaj natančni bibliografiji Kocenovih atlasov v češkem jeziku 44 izdaj. Ob stoletnici prve izdaje, torej 1962. leta, je izšla na Dunaju 86. izdaja Kocenovega atlasa. To pa je več kakor vse izdaje vseh najrazličnejših atlasov od nastanka Stare Jugoslavije do danes pri nas. Še po prvi vojni so izdali ta atlas v hrvaškem jeziku. Ob njem se je vzgajalo več naših povojnih generacij tudi v Sloveniji.

Tudi v času, ko je bil zelo zaposlen z delom za atlas, je Kocen pisal zemljepisne učbenike in priročnike: Posebna geografija (Spezielle Geographie), Geografija in statistika Avstrije (Geographie und Statistik d. ö. u. Monarchie), Vodilo geografije (Leitfaden der Geographie). Njegov zemljepis za osnovne šole (Erdbeschreibung für Volksschulen) je doživel več izdaj in prevodov v razne jezike, dvakrat tudi v slovenščino.

Zraven vsega navedenega je Kocen redno poučeval po 15 ur tedensko na inštitutu v Olomoucu. Razumljivo je tedaj, da se je hotel bolj posvetiti kartografskemu delu, vleklo ga je na Dunaj, kamor je Hözl že prej preselil svojo založbo in ustanovil geografski inštitut. Odobrenega daljšega dopusta, svojih uspehov in sodelovanja na geografskem inštitutu pri Hözlu pa se Kocen ni dolgo veselil. Umrl je čez eno leto, 50 let star.

1898 so Kocenu vzdali spominsko ploščo na osnovni šoli na Ponikvi, 1921 pa so mu "njegovi rojaki" vzdali spominsko ploščo na rojstni hiši. Domačini so se energično borili, da bi očuvali rojstno hišo, ki je bila zapisana propadu. Njihove prošnje in zahteve so segle do vlade v Ljubljani. Skromna spominska zbirka dokumentov, ki jo hrani sosednja hiša nekdanje Kocenovine, priča o borbi domačinov za ohranitev dostojnega spomina na svojega zaslužnega prednika in to priča tudi današnja proslava.

Na zaključku svoje razlage bi pa rad postregel še z neko novico oz. obvestilom. Ker je dosedanja šola na Ponikvi iz preteklega stoletja odslužila in je že davno premajhna, nefunkcionalna in nesodobna, se domačini potegujejo za novo. Ta njihova težnja je res upravičena in vse kaže, da bo kraj ob skupnih naporih in pomoči dobil novo osemletko. Domačini so se odločili, da imenujejo novo šolo po Blažu Kocenu, in bodo ta svoj predlog predložili občinski skupščini v potrditev. Mi geografi pozdravljamo to njihovo veliko pozornost in razumevanje za delo Blaža Kocena in želimo, da bi Ponikva svojo namero čimprej uresničila in dobila novo šolsko poslopje. Želimo tudi, da bi šola Blaža Kocena odigrala v nadaljnjem razvoju kulture in prosvete na Ponikvi tako pomembno vlogo, kot jo je v 74 letih opravilo odsluženo poslopje.

SPOMINSKO ZNAMENJE KARTOGRAFU BLAŽU KOCENU

Zadnja med prireditvami, ki so bile vključene v počastitev petdesetletnice ustanovitve Geografskega društva Slovenije, je bila 29. oktobra 1972 na Ponikvi pri Grobelnem. Namenjena je bila odkritju spominskega znamenja svetovno znanemu slovenskemu rojaku, kartografu Blažu Kocenu (1821-1871), in sicer na kraju, kjer je še do nedavna stala njegova rojstna hiša.

Pobudo za vsaj skromno obdolžitev delu, ki ga je bil Blaž Kocen s svojimi atlanti in učbeniki zemljepisa opravil za šolsko geografijo in še posebej za kartografijo, je vznikla v vrstah celjskih geografov in nadvse agilna predsednica tamkajšnje podružnice GDS prof. Zvezdana Knez-Šterbenc jo je prenesla na eno izmed sej UO GDS. Ta je zamisel celjskih geografov soglasno sprejel in je vse nadaljnje delo, ki je bilo povezano z uresničitvijo pobude, poveril dr. Marjanu Žagarju. Da je končno vendarle prišlo do uresnitve načrta, namreč da se na kraju Kocenove rojstne hiše, katere razvaline so odstranili pred nekaj leti, postavi spominsko znamenje, gre največja zasluga šentjurski občinski skupščini, še posebno njenim vodilnim predstavnikom: predsedniku Francu Svetini, podpredsedniku ing. Ivanu Vebru in tajniku Norbertu Kinclu, kakor tudi kulturni skupnosti občine Šentjur pri Celju, osnovni šoli in številnim drugim krajevnim organizacijam na Ponikvi pri Grobelnem.

Kljub slabemu in deževnemu vremenu se je v nedeljo, dne 29.10.1972 zbralo na Ponikvi kar precejšnje število ljudi. Poleg številnih domačinov in domače šolske mladine so na Ponikvo prišli tudi številni geografi iz Celja, Ljubljane in Maribora in še od drugod, zastopniki javnega, kulturnega in prosvetnega življenja šentjurske občine in drugi.

Proslavo, ki je bila povezana z odkritjem spominskega kamna na Kocenovini (v Hotunju), je pripravil organizacijski odbor, kateremu je predsedovala Slava Kovačič, predmetna učiteljica zemljepisa in zgodovine na ponikevski osnovni šoli. Vsebinsko in prostorsko je bil program te priložnostne svečanosti razdeljen na tri dele. V prvem delu, ki je bil v dvoranci kulturnega doma na Ponikvi, je bil osnovni poudarek - poleg običajnih uvodnih formalnosti - na prikazu Ponikve in Ponkovljanov v preteklosti in v sedanjosti, kakor tudi na shematskem orisu pomembnosti Kocenovega dela za geografijo in kartografijo. O tem je spregovoril dr. Marjan Žagar. Drugi del prireditve je bil v avli osnovne šole, kjer je bilo obiskovalcem na vpogled nekaj Kocenovih del, načrtov za ohranitev njegovega doma in še razno drugo gradivo, ki posredno ali neposredno spominja na tega pomembnega rojaka, ki je pred več kot sto leti s svojim šolskim atlantom (in z njihovimi kasnejšimi dopolnitvami in prireditvami) zaslovel po vsej Srednji Evropi. Tu je tudi prof. dr. Ivan Gams v imenu Geografskega društva Slovenije položil venec pod spominsko ploščo, ki so jo Kocenu leta 1898 njegovi rojaki vzdali v pročelje osnovne šole na Ponikvi.

Tretji, oziroma sklepni del slovesnosti pa je potekal v Hotunju, na kraju, kjer je še pred nekaj leti stala propadu zapisana Kocenova rojstna hiša. Sedaj stoji na njenem mestu kamnito znamenje z marmornato tablo v sredini ter z globusom in šestilom na vrhu, ki popotnika in obiskovalca teh krajev spominja na Kocenov rojstni dom. Podoba napol lesene in napol iz kamna zidane ter s slamo pokrite Kocenove rojstne hiše, kakršna se je ohranila skoraj do konca preteklega desetletja, pa je vgravirana v marmornato ploščo na spomeniku. - V Hotunju je akademik prof. dr. Svetozar Ilešič najprej v krajšem nagovoru orisal in osvetlil vlogo in pomen Kocenovega dela za slovensko geografijo, nakar je odkril postavljeno spominsko znamenje ter ga predstavnikom pionirjev osnovne šole Ponikva izročil v varstvo. S krajšim kulturnim programom ob odkritju spomeniku, katerega so pripravili učenci osnovne šole in pevski zbor iz Ponikve, je bila sklenjena slovesnost ob spominu na hotunjskega rojaka, duhovnika, gimnazijskega profesorja in slovečega kartografa Blaža Kocena.

M. N.

Mirko Brazda

METODE RADA S AUDIOVIZUALNIM SREDSTVIMA U NASTAVI ZEMLJOPISA, Zagreb 1972 (Ocena)

V zagrebški založbi Školska knjiga je pred kratkim izšla po obsegu sicer drobna, a po vsebini in namenu pomembna didaktično zemljepisna knjiga, ki zaradi svoje aktualnosti in uporabnosti ne bi smela ostati neopažena tudi v slovenski strokovno pedagoški javnosti. Knjiga hrvatskega geografa pedagoga je namenjena učiteljem geografije v osnovnih šolah, prav pa bo prišla pri pouku geografije tudi v drugih šolah. Napisal jo je učitelj praktik, zato ne ostaja le pri teoretičnih razmišljanjih in opozorilih, temveč posega na praktičnih primerih tudi v konkretnost.

Knjiga ima poleg širšega uvoda le pet poglavij, vendar so dovolj zaokrožena in v njih je dovolj pobud za ponazarjanje geografskih pojmov in dejstev z avdiovizualnimi učnimi sredstvi. Vodilno mesto v seznamu poglavij je dano grafični metodi, ali bolje metodi grafičnega ponazarjanja. Izhajajoč iz bistva in specifičnih nalog sodobne geografije, ki naj ne bo deskriptivna, nomenklatura, temveč kompleksna veda o odnosih med pojavi v pokrajini, ter iz zahtev sodobne pedagogike, postavlja opazovanje in demonstracijo na prvo mesto med metodami dela. To in didaktično načelo nazornosti terjata od učitelja zemljepisa vsakodnevno, da premišljeno posega po grafičnih predstavah v posredni ali neposredni metodi dela.

V naslednjih poglavjih nam avtor odkriva pomen avdiovizualnih učnih sredstev ter njihove načine didaktične rabe v kompleksni geografski problematiki, tako film, televizijo, radijsko emisijo, sliko in diafilm. Pri tem ne razglablja le teoretično, splošno didaktično, temveč skuša na konkretnih primerih opozoriti tudi na dobre in pomanjkljive strani njih uporabljanja v geografski šolski praksi. To didaktični pomen dela povečuje. Knjigo bogati lepo število grafičnih in slikovnih prilog.

Knjiga Mirka Brazde, v hrvatski strokovno pedagoški literaturi precej znanega teoretika in praktika, ima glede na življenjsko svežino ter konkretnost večji didaktični pomen, kakor bi ji na prvi pogled prisodili. Zlasti nas veseli, da gradi svoja izvajanja na sodobnem konceptu geografije. Pravilno opozarja, da učitelju geografije ni potrebno vse "izpredavati", temveč da mora, upošteva sredstva javnega obveščanja učenca tudi čimbolj navajati na samostojno opazovanje, analizo elementov in sklepanje. Škoda le, da so primeri dela z grafoskopom, diafilmom in diapozitivi razmeroma preskromno obdelani, ter da je opuščeno delo z episkopom, magnetofonom in stereoskopskimi slikami. Zdi se mi, da ob novih avdiovizualnih učnih sredstvih, zlasti filmu, televiziji, radijskih oddajah, po nepotrebnem zanemarjamo delo z episkopom, saj vemo, da ima ta ob določenih primerih celo prednost pred drugimi sredstvi. Če imamo episkop in primeren vsebinski grafični material, izhajamo v skrajnem primeru brez drugih projekcijskih aparatov in slikovnih zbirk. Pomanjkljivost radijskih oddaj lahko omili magnetofon, saj omogoča registriranje katerekoli radijske oddaje na traku. Naj opozorim na koncu še na to, da si ob prebiranju Brazdove knjige nismo vedno na jasnem, ali gre pri grafičnem ponazarjanju in pri delu z avdiovizualnimi sredstvi za metode ali tehnike dela.

Omenjene pomanjkljivosti oziroma pripombe pa niti najmanj ne zmanjšujejo didaktične vrednosti nove knjige. Tudi slovenska geografska pedagoška javnost ima za vsakdanjo šolsko aplikacijo poleg že obstoječih Zgonikovih knjig (Metodika geografskega pouka in Na-

zornost v geografiji) ter lani izšle knjige Unesca (Pouk geografije) možnost uporabljati novo, dobro in uporabljivo didaktično priročno knjigo, saj vemo, da ostajajo "predstave brez pojmov slepe, pojmi brez predstav pa prazni".

M. Zgonik

DROBNE NOVICE

NAŠI DELAVCI NA TUJEM

Z zadnjim popisom prebivalstva smo dobili tudi osnovni vpogled v število in regionalno strukturo naših ljudi, ki so zaposleni v tujini. Ali so objavljeni statistični podatki odraz dejanskega stanja ali pa predstavljajo samo približno oceno o naših delavcih na tujem, to nam bodo pokazali šele sklepni podatki o številu našega prebivalstva. Vsekakor pa smemo po analizi izseljevanja naših ljudi v tujino ter po številnih kritičnih časopisnih poročilih domnevati, da je v tujini na delu precej več naših ljudi, kot pa jih prikazujejo prvi podatki našega prebivalstvenega popisa¹.

Na osnovi objavljenih podatkov ugotavljamo, da je bilo v začetku letošnjega leta na delu v tujini 3,33% vsega našega prebivalstva. Z drugimi besedami se to pravi, da pride na 1.000 doma zaposlenih ljudi (v družbenem in zasebnem sektorju kar 173 zdomcev) Ako seštejemo vse naše delavce oziroma zaposlene, ki delajo doma in v tujini, vidimo, da od tega števila odpade na naše zdomce kar 14,7%.

Tabela 1. Naši delavci, zaposleni v tujini (31.3.1971)

S R	Na delu v tujini (31.3.1971)	Delež (%)	Delež prebivalstva (31.3.1971)	Število zdomcev na 1000 prebivalcev
Bosna in Hercegovina	138 274	20,3	18,2	38,0
Črna gora	8 030	1,2	2,6	15,2
Hrvatska	227 841	33,3	21,7	51,5
Makedonija	56 449	8,3	8,0	34,3
Slovenija	49 563	7,3	8,4	28,7
Srbija	202 105	29,6	41,1	24,0
ožja Srbija	116 575	17,1	25,5	22,3
Vojvodina	61 518	9,0	9,5	31,5
Kosovo	24 012	3,5	6,1	19,3
SKUPAJ: S F R J	682 262	100,0	100,0	33,3

Med našimi delavci v tujini jih je največ iz SR Hrvatske (33,3%). Vendar je treba računati, da je s tega območja naše države na delu v tujini še precej več ljudi, kot pa jih omenjajo podatki prebivalstvenega popisa². Iz SR Hrvatska dela največ ljudi v tujini

iz naslednjih občin: Zagreb (26.500), Čakovec (12.156), Imotski (8.800), Zadar (9.364), Osijek (6.021), Karlovec (5.577), Slavonski Brod (5.516), Split (4.720), Vinkovci (5.586), Djakovo (4.812), Šibenik (4.257), Sinj (4.250), Slavonska Požega (4.227), Jastrebarsko (4.148), Županja (4.126) itd. Zanimivo pa je, da je iz Istre sorazmerno majhno število ljudi na delu v tujini, pa tudi z jadranskih otokov, odkoder je močna emigracija k celinskemu obrežju, se le maloštevilni zaposle v tujini.

Iz Srbije dela v tujini 202.105 ljudi, kar je 29,6% naših delavcev v tujini. S področja te republike jih je sorazmerno največ iz SAP Vojvodine (31,5 zdomcev na 1000 prebivalcev). Med vojvodinskimi občinami je po številu zaposlenih v tujini na prvem mestu občina Novi Sad (6.054), njej pa sledijo še Stara Pazova (4.390), Vršac (4.156), Pančevo (3.596), Zrenjanin (2.712), Sombor (2.689), Bela Crkva (2.116), Alibunar (2.093) itd. Iz drugih občin pa je odšlo že manj kot 2.000 ljudi na delo v tujino.

Med našimi delavci na tujem jih je dobra četrtina z območja ožje Srbije, kar predstavlja 2,23 % njenega prebivalstva. Odtod izvira največ zdomcev z območij 15 občin, ki sestavljajo mestno aglomeracijo Beograda (29.177), nadalje pa še iz občin Negotin (4.524), Svilajnac (3.907), Požarevac (3.855), Petrovac (3.639) itd. V zadnjem desetletju se je tudi prebivalstvo SAP Kosova vključilo v selitveni tok delovne sile, ki se je bila zaposlila na tujem. Vendar ugotavljamo, da je delež njegovega prebivalstva, zaposlenega v tujini, poleg SR Črne gore (1,52%) med najnižjimi pri nas (1,93%). S Kosova je odšlo v tujino največ ljudi iz občin Gnjilane (2.599), Prizren (2.112), Djakovica (2.105), Peć (2.037) itd.

Tudi iz SR Makedonije je bilo v letošnji pomladi na delu v tujini kar precejšnje število ljudi - 3,43 % njenega prebivalstva. Med občinami je po številu zdomcev na prvem mestu Bitola (13.692), saj je s tega območja v tujini kar 11% njenega prebivalstva! Po številu zdomcev ji sledi Skopje (5.313), Tetovo (5.297), Ohrid (4.202), Resen (3.819), Struga (3.453), Gostivar (3.046). Najmanj makedonskih zdomcev pa je iz občin Probištip (84), Valandovo (119), Negotino (157) idr.

Med našimi zdomci jih je dobra petina s področja SR Bosne in Hercegovine; 3,80% prebivalstva iz te republike je na delu v tujini. Iz tega predela Jugoslavije je največ zdomcev iz občin Livno (6.497), Duvno (5.688), Banja Luka (4.950), iz mesta Sarajevo (4.517) pa iz občine Brčko (4.502) itd., najmanj pa jih je iz občin Ljubinja (47), Trnovo (56), Han-Pijesak (99) in drugih.

SR Črna gora je dala tujini komaj 8.030 delavcev. Največ jih je odšlo iz občin Titograd (1617), Ivangrad (1.381), Ulcinj (814), Bar (755), Plav (746), najmanj pa iz območja Budve (41), Šavnika (44), Plužin (48), Žabljaka (59) itd.

V začetku letošnjega leta je bilo iz SR Slovenije 49.563 ljudi na delu v tujini. Po odstotni udeležbi zdomcev med jugoslovanskimi delavci na tujem je naša republika pod deležem prebivalstva, kar pomeni, da imamo v tujini manj ljudi (2,87%), kot znaša državno poprečje (3,33%). V sorazmerju s številom celotnega prebivalstva in z deležem v tujini zaposlenih je SR Slovenija na predzadnjem mestu; njej sledi samo še SR Črna gora (1,52%).

Tudi primerjava med slovenskimi občinami nam pokaže, da so med njimi zelo velike razlike v deležu njihovega prebivalstva, ki je zaposleno v tujini. Največ zdomcev je med prebivalstvom občine Lendava (11,1% ali 2.982), Murska Sobota (7,9% oziroma 5.029), Ribnica (822 ali 7%), Ptuj (4.134 ali 6,28%), Gornja Radgona (1.259 ali 6,2%), Ljutomer (1.040 ali 5,73%), Lenart (965 ali 5,62%), Brežice in Črnomelj 5,5 % itd. Naših ekonomskih izseljencev pa je najmanj med prebivalstvom iz občin Maribor (0,41%), Idrija (0,47%), Logatec (0,66%), Zagorje ob Savi (0,71%), Trbovlje (0,87%), Nova Gorica (0,89%), Sežana (0,89%), Ljubljana-Moste-Polje (0,94%), Postojna (0,82%), Koper (0,83%) itd.

Razporeditev podatkov za SR Slovenijo po področjih z različno stopnjo razvitosti pa nam pokaže, da je intenzivnost zaposlovanja v tujini z nerazvitih predelov Slovenije dva in polkrat močnejša kot pa z bolj razvitih območij republike. To vidimo najjasneje, če primerjamo delež prebivalstva in delež zdomcev po področjih z različno stopnjo gospodar-

ske razvitosti (gl. tabela 2). Čim bolj razvito je območje, tem manjši delež njegovega prebivalstva je bil prisiljen iskati si zaposlitve in zaslužka v tujini. Pri tem pa moramo računati, da je stagnacija oziroma izredno počasno naraščanje števila zaposlenih v najrazvitejših območjih bolj ali manj zadoščalo samo pritisku, ki ga je povzročil naravni prirastek delovne sile, medtem ko ta območja niso mogla več v takšnem obsegu

Tabela 2. Zdomci po področjih razvitosti SR Slovenije (31. 3. 1971)

	Število zdomcev	Število zdomcev na 1000 prebival- cev	Delež (%) prebivalcev (1971)	Delež (%) zdomcev:
Močno razvito	15 359	21,2	42,0	31,0
Srednje razvito	11 057	19,8	32,9	22,3
SKUPAJ RAZVITO	26 416	20,6	74,9	53,3
Nerazvito	15 686	50,2	18,1	31,7
Močno nerazvito	7 461	57,3	7,0	15,0
SKUPAJ NERAZVITO	23 147	52,2	25,1	46,7
SR SLOVENIJA	49 563	28,7	100,0	100,0

kot poprej zaposlovati ljudi s podeželja, to je delovne sile, ki se je sproščala z deagrarizacijo. Agrarna prenaseljenost in nezavidljivi ekonomski položaj našega podeželja je vzpodbujal k izseljevanju in depopulaciji naših nerazvitih in gospodarsko zaostalih predelov.

Tabela 3. Zdomci po stalnih demografskih rajonih SR Slovenije

Rajon	Število	Delež (%):	Delež (%) pre- bivalcev (1971)	Število zdomcev na 1000 prebiv.
Ljubljanski	3 467	7,0	16,7	12,1
Gorenjski	4 258	8,6	14,5	17,0
Notranjsko-primorski	2 226	4,5	12,1	10,6
ZAHODNA SLOVENIJA	9 951	20,1	43,3	13,3
Koroško-štajerski	9 537	19,2	16,4	33,7
Podr. -pomurski	16 335	33,0	13,4	70,8
Zasavsko-savinjski	6 300	12,7	14,6	25,0
Dolenjski	7 440	15,0	12,3	34,9
VZHODNA SLOVENIJA				
JA	39 612	79,9	56,7	40,5
SR SLOVENIJA	49 563	100,0	100,0	28,7

Tudi razčlenitev podatkov v tabeli 3 nam pokaže značilnosti o izvoru naših delavcev na tujem. Ugotavljamo namreč, da je 4,05% prebivalstva iz Vzhodne Slovenije na delu v tujini, iz Zahodne Slovenije pa samo 1,33 %. Iz podravsko-pomurskega demografskega rajona jih dela v tujini kar 7,08%; ustrezeni podatek za koroško-štajerski predel znaša 3,37%, za dolenjski 3,49% in 2,5% za zasavsko-savinjski demografski rajon I. stop-

nje. V Zahodni Sloveniji je iz gorenjskega območja 1,7% od celotnega števila prebivalstva zaposlenih na tujem.

Vse, kar smo zgoraj povedali, je neposredno vplivalo na porazdelitev deleža zdomcev po demografskih rajonih. Na Zahodno Slovenijo, ki ima 43,3% prebivalstva naše republike, odpade samo 20,1 % zdomcev. Največ naših delavcev v tujini je doma iz podravsko-pomurskega rajona (33 %), koroško-štajerskega (19,2%), dolenskega (15%) in iz savinjsko-zasavskega predela (12,8%). Na gorenjski rajon jih odpade ena dvanajstina, 7% na ljubljanski in samo 4,5 % na primorsko-notranjski predel, pa čeprav ima ta rajon 12,5% slovenskega prebivalstva.

Tako na kratko prikazano poreklo naših delavcev na tujem nas obvezuje, da bomo morali tudi temu pojavu v naših geografskih proučevanjih posvetiti večjo pozornost. To nam omogočajo že prvi podatki o popisu prebivalstva kakor tudi precej obsežno statistično gradivo, s katerim razpolagajo ustrezne službe naših upravnih - političnih organov.

M. N.

Opombe:

1. MARJAN KUNEJ: TRETJE POSOJILO, Delo, XIII, šte. 192, Ljubljana, 18. 7. 1971; IVO BAUČIČ: SR HRVATSKA U VAJENSKIM MIGRACIJAMA RADNE SNAGE, Geografski horizont, XVI, br. 3-4, str. 1-16, Zagreb 1970;
2. M. KUNEJ: o. c.; avtor je mnenja, da je trenutno iz SRH na delu v tujini kar 480 tisoč ljudi. Tudi I. BAUČIČ v o. c. navaja, da je bilo v letu 1969 v tujini zaposlenih okrog 320.000 ljudi iz Hrvatske, od tega v evropskih deželah 260.000 (gl. str. 9).

Osnovni statistični podatki so iz STATISTIČNEGA BILTENA 662 - PRVI REZULTATI POPISA STANOVNIŠTVA I STANOVA OD 31. MARTA 1971. GODINE. Beograd 1971.

INFORMACIJSKI BILTEN ŠT. 8. Biro za popis prebivalstva in stanovanj pri Zavodu SRS za statistiko, Ljubljana, april 1971.

DRUŠTVENE VESTI

OBVESTILO O IX. ZBOROVANJU SLOVENSКИH GEOGRAFOV

Letos v jeseni bo minilo že štiri leta od zadnjega zborovanja slovenskih geografov, ki je bilo na Ravnah na Koroškem. Proslava petdesetletnice obstoja GDS in še nekatere druge okoliščine so preprečile, da se bomo slovenski geografi šele po tolikih letih lahko ponovno zbrali na svojem rednem delovnem sestanku.

Takoj po zadnjem občnem zboru v lanskem aprilu je novi upravni odbor GDS imenoval posebno komisijo za pripravo vsebinskega in organizacijskega osnutka IX. zborovanja slovenskih geografov, ki je napovedano za letošnjo jesen. Ker se je v zadnjih mesecih vsaj v grobih obrisih že kolikor toliko izoblikovala zasnova letošnjega zborovanja slovenskih geografov, želimo vse geografe in učitelje geografije na naših šolah na kratko seznaniti z nekaterimi osnovnimi značilnostmi tega strokovnega srečanja.

Tudi za letošnje zborovanje smo si izbrali naše obrobno in obmejno področje, in sicer Rogaško Slatino z Obsoteljem in Kozjanskim. Po dosedanjem načrtu bo zborovanje v prvi polovici meseca oktobra in bo trajalo tri dni.

Povsem razumljivo je, da bo tudi vsebinski program zborovanja v mnogočem prilagojen obravnavanju in osvetlitvi specifične problematike pokrajine, v kateri bomo zborovali. Prikaz Rogaške Slatine, Sotelskega in Kozjanskega z Bizeljskim bo predstavljen v številnih referatih, ki bodo prebrani na plenarnem delu prvega dne zborovanja. Že sedaj vas lahko opozorimo, da bodo prvi dan zborovanja na programu naslednji referenti:

akademik prof. dr. Svetozar ILEŠIČ:	Geografski oris področja občin Šmarje pri Jelšah in Šentjur pri Celju;
prof. dr. Ivan GAMS:	Naravne osnove za razvoj gospodarstva;
prof. dr. Darko RADINJA:	Usadi v Posotelju;
doc. dr. Jakob MEDVED:	Socialno-geografski problemi kmetijstva na Kozjanskem;
doc. dr. Borut BELEC:	Razvoj in problemi vinogradništva na Sotelskem in Voglajnskem v zadnjih sedemdesetih letih;
prof. dr. Vladimir KLEMENČIČ:	Sodobni regionalni problemi prebivalstva v področju občin Šmarje pri Jelšah in Šentjur pri Celju;
dr. Vladimir KOKOLE:	Struktura naselij na Kozjanskem;
doc. dr. Marjan ŽAGAR:	Prometno geografski problemi področja občin Šmarje pri Jelšah in Šentjur pri Celju;
prof. dr. Anton SORE:	Zdraviliški turizem s posebnim ozirom na Rogaško Slatino in "Atomske toplice";
prof. Veronika DOŠLER:	Rogaška Slatina, geografski problemi naselja;
dr. FÜRST:	Medicinsko-geografski problemi na Kozjanskem.

Pregled do sedaj prijavljenih referentov z delovnimi naslovi njihovih predavanj nam nedvoumno zagotavlja, da bo pokrajina med Rudnico in Bočem res prikazana in razčlenjena s številnih zornih kotov, medtem ko bo še posebna pozornost posvečena vprašanju nerazvitosti teh območij.

Drugi dan zborovanja bo namenjen delu v sekcijah. Brez dvoma se bo velika večina u-

deležencev zborovanja odločila za sodelovanje v šolski sekciji, katere program je shematsko načrtala Sekcija za geografski pouk pri UO GDS. Pri delu te sekcije upoštevamo naslednjo novost: nekaj referentov - šolnikov bo vzelo v pretres predavanje s prvega dne zborovanja ter jih pripravilo oziroma razčlenilo in predstavilo z metodičnega in didaktičnega vidika. Ta predavanja bodo prilagojena posameznim stopnjam šol, kjer se geografija poučuje kot splošno-izobraževalni predmet.

Prav tako je za drugi dan zborovanja predvideno delo v sekciji s svobodnimi temami. Delo te sekcije je namenjeno vsem tistim geografom, ki so zaposleni izven prosvetno-izobraževalnih ustanov in so vključeni v najrazličnejše veje raziskovalnega, strokovnega in operativnega dela na geografskem ali sorodnem področju. Osnovni smoter te sekcije je namenjen krajšim poročilom z najrazličnejših področij geografske dejavnosti. Zato organizator tudi pričakuje prijave večjega števila referentov, ki želijo s kakršnim koli prikazom strokovne problematike seznaniti širši krog geografov.

Zaenkrat je predvideno, da bo del drugega dne IX. zborovanja odmerjen občnemu zboru GDS in krajši ekskurziji po Rogaški Slatini ter v njeno neposredno zaledje.

Tretji oziroma zadnji dan zborovanja bo celodnevna avtobusna ekskurzija po nekaterih najbolj tipičnih predelih Voglajnskega in Kozjanskega.

Vse geografe oziroma bralce GO obveščamo, da bodo že v kratkem dobili na šolo podrobnejše obvestilo o IX. zborovanju slovenskih geografov ter o pogojih udeležbe na njem. S tem zapiskom smo vas želeli obvestiti o tem našem vseslovenskem strokovnem srečanju predvsem zato, da si boste mogli na šoli oziroma v ustanovi pravočasno zagotoviti ustrezna denarna sredstva. Tudi ob tej priložnosti moramo poudariti, da je program zborovanja prirejen tako, da je njegova vsebina neposredno vključena v okvir permanentnega izobraževanja vseh naših (šolskih) geografov. Zato organizator - GDS - tudi računa na velik odziv in na številčno udeležbo.

M. N.